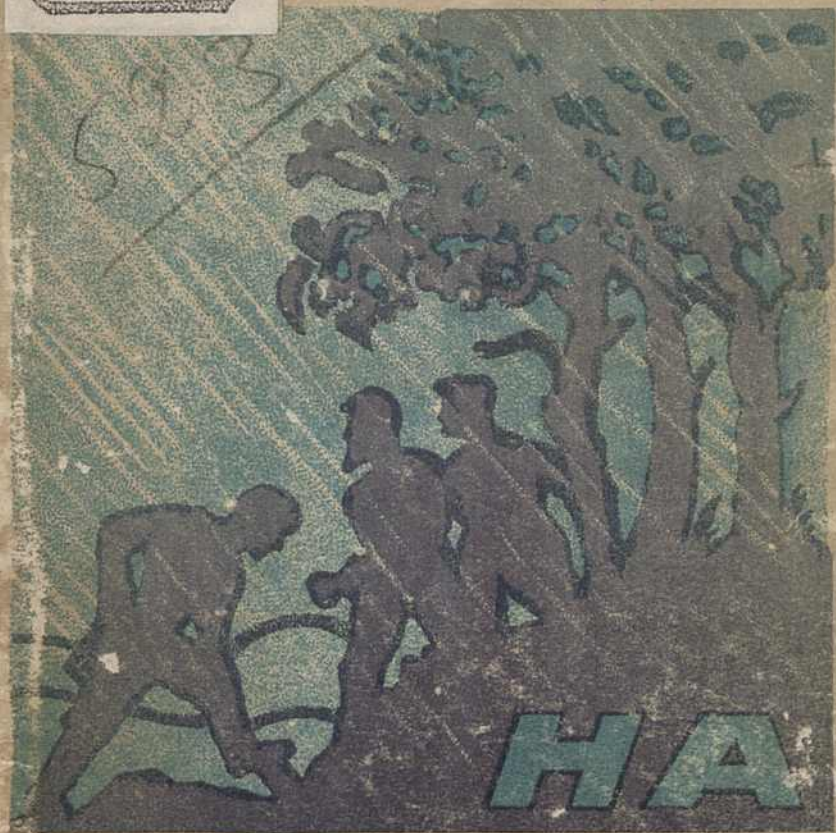

Б2 4159

РОК ВЯДУЛЯ

ЗАЧАРОВАННЫХ

ГОНЯХ

ДЗЯРЖАўНАЕ ВYДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ

B-99

12640-

20334

8
5 2 3 5517

1000

1000

~~5 5 99~~

13

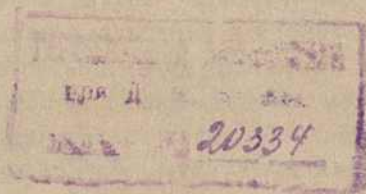
- 22 1/2

Ба 4159

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

X

НА ЗАЧАРОВАННЫХ ГОНЯХ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К—1927

П

Инв. 1953 г. б.к. 4159

14640

Бел. республ.
1904 г.

БДВ № 225.

Галоўлітбел № 23747.

2-ая друкарня. Зак. № 217г. У ліку экз. 3000.

25.04.2009

НА ЗАЧАРОВАНЫХ ГОНЯХ

На зачарованых гонях, нібы тры адвечныя вартаўніцы, шушукалася тройца зграбных стромкіх хвоек. Нібы карагодніцы, якія во-во пусьцяцца ў скокі, хвойкі рухалі зялёнымі пругкімі рукамі-лапкамі.

Вілаватымі ланцугамі-карэньнямі хвойкі былі прыняволены некім да гоняў. Хтосьці паставіў іх тут глядзець за тым, што чыніцца вакол.

Загартаваная двухкльковая саха грызла зачарованыя гоні з году ў год, пераварачвала лусты-скібы чарназёму. Смаглай, жывой звьярыною з дрэва і зялеза саха ўядалася глыбока ў глебу.

Нуканьне і тпруканьне аратая, лясканьне драцянкi па абручох-скабінах калматай кабылкі сыпаліся на глебу нявідочным насеньнем. Як шрот аб бляху, дзынкалі згукі мужыцкія аб чорныя боразны, аб сухія равочкі.

Земляроб пры гэтым гнуўся і крахтаў. Во-во прыпадзе грудзьмі да гоняў. Во-во зрасьцецца з чарназёмам. Во-во і кабылка распластаецца-расьцягнецца ракам па барознах на ўсіх чатырох нагах. Глеба іх глыне—і знаку не застанецца...

Вялікай прагнасьцю дыхала глеба. Яна любіла, калі над ёю рыпалі-хрусьцелі косьці, калі мускулы рабіліся цьвёрдымі, як дубовыя сукі, і пругкімі, як сталёвыя спружыны. Яна любіла, калі гарачая жыжа поту бруднымі ручаінкамі разыходзілася па глыбокіх зморшчынах загарэлага твару. Яна любіла, калі шышкі-мазалі глебнага колеру цёрліся-шараваліся, як брускі, і фарбаваліся крывёй.

Глеба гадала шчырае замілаваньне да сялянскай болі, натужнасьці і асілкасьці...

Зрашатаваная агнёвымі шыламі сонечных праменьняў, глеба выціскала паўзверх сваіх захаваных хохлікаў—зялёныя шпількі руні.

Барадой мядзяна-злотнай кучаравіліся мільённа-копныя шчоткі жытніх каласоў, тырчэлі, як дрот-шчаціна на чорным карку аграмадзістага вяпука. Да ярка-сонечнага полымя ў блакітнай вышцы, як ніткі-зьмейкі, цягнуліся каласы, упарта імкнуліся да чорных бульбінкаў-жаўранкаў, якія сыпалі з неба ў нізіны зыкі-пералівы, булькалі жвірова-жоўтай рачулкай.

* * *

Калісьці на гэтых зачарованых гонях шуткавалі дзяўчаткі—калінкі лесныя, прыгоньніцы панскія; шуткавалі зазубленымі сярпамі-палумесяцамі. Сярпы жорстка глымзалі жытнія гоні, прагна глыталі каласы, сноп за снопам, мэндлік за мэндлікам.

Хай гікае панскі прыганяты, хай ляскае раменны гадзюка бізун,—красуні маладыя перакідваліся вясёлымі жартамі.

Грэх не жартаваць, калі жар-сонейка грае, калі птушкі, звяночкі двухкрылыя, зьвіняць, калі вакол хмялеюць шклянныя далечы і мітусяцца палосы зялёна-кудзерных гайкоў.

Грэх не жартаваць, калі ў далі-дальняй шэрыя купінкі хатак вясковых у самыя воблакі лезуць, калі з гладышкоў-комінаў коціцца дымок ружова-сівоусенькі і верціцца рухліва-бурштынавымі клубочкамі-яблыкамі...

А позьнімі змрокамі ідуць маладыя жнейкі да хаты, ідуць грамадкай цеснай, босыя. Чырванеюць кветкі-вышыўкі на белі востракантовых хвартушкоў. Бялеюць хусткі на ільняна-русых полымах валасоў.

Ці не лябёдкі гэта перакінуліся раптам узалачонавалосых дзяўчатак?

Ці не чарадзеініцтва рэй вядзе на вытаптанай сьцяжынцы-каруне?

На сьпінах камень-боль вісіць. На тысячы міль цягнуўся летні дзень. Ад цямна да цямна працавалі—пан скардзіцца не павінен.

Пелі яны хорам, усе разам. Шчыры смутак, як мёд ліповы, кадзіліў змрочнасьць. Волі жадалася:

Дайце вы мне вольку—

Я ў зязюльках апынуся;

Дайце вы мне крылкі—

Я да пташак прылучуся...

„Вольку!“—адгалошвала мутна-цёмная шыр сваімі чатырма старонамі.

„Вольку!“—вышываў, нехта любавабнае слова на небе чырвонымі пчолкамі.

* * *

Гарачы кісель льецца з высатаў уніз. Сонечна-варны дзень. Зачарованыя гоні во-во растопяцца ад гарачыні, як сала на патэльні. Пад трыма хвоямі гудзіць цёмнае воблака кусьлівых аваднёў. Зярыткамі-лятункаміносяцца яны ў паветры на адным месцы.

— Ой, ратуйце, людзюхны добрыя... ра-туй-це...—жаласьліва-жудасна вохкала глеба.

Ра-туй-це!

Стоги дзікі, працяглы, як васеньняя ноч, вырываўся з-пад тройцы хваёвай, з-пад трох дрэваў нямых. Пад дрэвамі быў курганок-муравельнік. Вялікім ахапкам сіўца здаваўся ён хвойкам. У ім і па ім ёрзаліся рудыя, зухаватыя мурашкі. З муравельніка тырчэла гола-меднае цела мужыка. За рукі ён быў моцна прывязаны вяроўкамі да яловага пня—так моцна ажно рукі трэскаліся і выварачваліся з суставаў. Па жывым карчы чалавечага цела капашыліся соткі мурашак...

Хадыром хадзілі сукі-рэбры, „чорныя“ мужыцкія косьці пад скурай бруднай; не хадзілі, а скакалі... Валасы ў мужыка былі скалмачаныя, потныя ды абсыпаны чорнай мукою-пяском. І твар скрыўлены быў, аблеплены зямлёй: не даваўся мужык, не хацеў лезьці голы ў муравельнік...

— Ра-туй-це-е-е...

Разявіўся моцна мужык. Чорнай трубаю глядзіць скрыўлены рот. На языку таксама пясок. На носе—таксама. Упарты, відаць, быў мужык, не даваўся. Яго галавой, як сахою, аралі людзі па зачарованых гонях. Вунь і сьлед ёсьць на пругкай зямлі. Якраз баразна.

Яго цягнулі за ногі галавой уніз.

— Іначай нельга было,—казалі панскія найміты:—брыкаўся, шэльма!

— Рат...

Тут хрыплы голас абарваўся. Нібы бочка трэснула і... аман! Толькі вочы вылезьлі на лоб, мужыцкія вочы—шчы-

рыя, жаласьліва-страшныя і нямыя. Сьлёзы кап-кап з іх, і мокрыя сьцежачкі расьціраліся па зямлістым твары мужыка.

— Хліп-хліп! Хліп-хліп!—ціхі плач рваўся з валасатых грудзей.

Да самага вечару прыдзеца галышком пасядзеццэ ў муравельніку. Праступак быў вялікі—прыгоньнік украў булку хлеба з панскай пякарні. Надта ўжо дзеці есьці хацелі—жаласьць прабірала..

* * *

Чорнай дзяругай вісіць васеньняя ноч над зямлёй. Ні зоркі аднэй зверху, ні іскрачкі нідзе. Вые вецер васеньні, вые, як галодная зьвярына. Рыскае вільготны гад пад буйным дажджом і кідае з пазухі гнілой жмуты страхоцьцяў ва ўсе бакі. Стогне пустое поле. А дождж плюхае аб жорсткае іржаньнэ, якое тырчыць на зачарованых гонях, як няголеная барада старога дзеда. Войкаюць тры хвойкі, ківаюцца ва ўсе бакі і крэхчуць.

Жуць і няпрытул спацыруюць па цёмных абшарынах. Золкасьць коціцца атрутным макам над зямлёй. Доўгая-доўгая васеньняя ноч. Канца ёй няма.

Упірайся вухам у цемру і пільна прыслухайся: шэпт, чалавечы шэпт пад трыма хвоямі хаваецца. Трывожнае, жудка-злоснае „шу-шу-шу“ гойдаецца адтуль...

Кінь моцна вокам у цемру і рупна паўзірайся: цені, тры чалавечыя цені шавеляцца пад трыма хвоямі. Хто іх клікаў сюды а поўначы глухой?—Лёс, нядоля мужыцкая!

Дзікі, прадсьмертны крык нырнуў з-пад хвоек; такі крык, ажно ўся зямля закародзілася. Рэзалі чалавека, мучылі яго ў глушы.

Цішыня...

Рыдлёўка глуха совалася ў зямлю, шоргалася, дзынкала аб каменьні. Доўга шапталіся тры цені, а потым утанулі, расплыліся ў чорнай вільготнай воўне васеньняй ночы.

Назаўтрае трывога пайшла гуляць па ўсёй ваколцы:

— Пан прапаў... пан прапаў...

* * *

— Сам антыхрыст засеў у ім!—гаварыў поп пра сына Макара Канцавога.

Высокі і худы быў Міхась, Макараў сын. Вочы ў яго былі глыбокія, задумёныя і цёмна-сінія з аганьком—здавалася, што зараз бухнуць яны полымем і запаліць усіх. Як глянуць на чалавека—наскрозь яго бачаць. Такія ўжо чароўныя вочы: гнеўныя, гнеўныя. Але затое як скажа слова дзяцюк, дык чырвонцам кіне—добрае, добрае было слова яго. А простае, а разам з гэтым мудрае—мужыкі слухалі і наслухацца не маглі. Ну з кніжкі чытае дый годзе!

Міхась служыў на фабрыцы ў горадзе. Час-ад-часу прыязджаў у родную вёску. Прывозіў кніжачкі. Але няпісьменныя сяляне любілі ляпей яго жывую гутарку.

Аб чым ён гаварыў?

Аб усім гаварыў ён. З яго гутарак гарапашнікі даведаліся, скуль ліха на сьвеце. Так добра даведаліся, што задумалі сагнуць гэта ліха ў тры пагібелі, як асілак падкову конскую. Задумалі бунтавацца проціў цара і панюў.

— У гарэтыка-Міхася рогі на ілбу і хвост ззаду,—гаварыў поп:—нячыстая сіла ў ім гнязьдзіцца. Ён—антыхрыст.

Ківалі галовамі мужыкі і грозна маўчалі. Рукі сьціскаліся ў кулакі. Вочы гарэлі. Во-во кінуцца людзі на папа... во-во юху яму спусьцяць... Во-во ад яго толькі мокрае месца застанеца...

Стрымліваліся мужыкі. Пад бокам вураднік сядзеў. Вусы ў вурадніка тырчэлі, як у ката. Твар быў круглы, як качан капусты. Нос чырвоны, як бурак—вураднік часта сівуху пробаваў. А вочы ў яго былі, вочы! Шкляныя і гідкія. Як два сьлізкія казённыя арлістыя гузікі, блішчэлі яго вочы. Як брудная кіпучая вада ў гаршку, бурлілася з яго глоткі хрыпла-п'яная няпрыстойная лаянка.

— Закатую да сьмерці с-с-сукіных дзяцей—бурчэў ён.—Закую ў ланцугі ды ў Сібір адпраўлю!

Уцёк Міхась. А „бунтарскія“ кніжачкі з гораду сяляне закапалі, як нябожчыкаў, на зачарованых гонях пад хвоямі.

* * *

Панскі маёнтак стаяў воддаль ад зачарованых гоняў, на паляне. Дахам бляшаным ён рос угару, а вокнамі—вачыма волата—зіркаў навакол.

Вокны бачылі ўсю ваколіцу. Ад іх ня ўтоішся. Сяляне, праходзячы воддаль, заўжды шапкі рвалі з галавы і комкалі іх у каравых пальцах, як надакучлівых шчанят.

У адну раніцу...

Зарагаталі вокны крывавым сьмехам. Задыміліся страшна.

Нібы ў панскіх пакоях стаяў нехта вялікі ды з вялікай люлькі піпкаў—дым пушчаў праз вокны.

Закашляў панскі дом, і чырвоныя языкі пачалі высоўвацца з усіх яго шчылін—з дзьвярэй і вакон. Загулялі языкі, пачалі лізаць сьцены. З сьцен расьлі ўверх вялічэзнымі кветкамі!

Бу-у-ух! бу-у-ух!

Сьцены зарыпелі, заскрыпелі. Уверх падымалася чырвоная гара; расла, бухала аграмадным вялікодным яйцом; сыпала-брызгала з сябе крываваых пеўняў, залатых зьмяёў; пускала пукі зорак угару і рагатала.

Жудасна рабілася хвойкам на зачарованых гонях, жудасна і цікава.

— Якое-ж гэта сьвята ў маёнтку? Ці-ж званы званілі?

А сьвятаў шмат—у календары ня зьмесьціш: то царскі дзень, то божы дзень, то панскі дзень, то так сабе дзень. Лічы—і заблытаешся.

На папялішчы панскага маёнтку людзі рэпу сеялі. Добрая рэпа расла—у цівунскую галаву. Дзівіліся людзі і надзвіцца не маглі. Хоць вязі ў горад на паказ!

* * *

На зачарованых гонях.

Зноў сонечны летні дзянёк. Зноў жнейкі жнуць. Толькі не для пана—для сябе. Ніхто над каркам не стаіць. Вясёлая песьня рвецца з грудзей і раскідваецца на абшарах гукамі-клічамі:

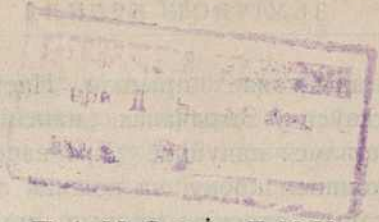
Ад веку мы спалі,

І нас разбудзілі...

„Разбудзілі!“—варочае ім водгаласамі прамяністая сонечная шыр.

— Разбудзілі!

Менск, 1922 г.

ПАНСКІ ДУХ

(*Быль*)

Прысады цягнуліся ад маэнтку да самай вёскі. Два шэрагі шумлівых старасьвецкіх ліп былі жывым ланцугом, які пачынаўся ад панскіх пышных палацаў і канчаўся шэрай убогай вёскай.

Такім чынам, вёска і маэнтак былі як-бы адным агромністым целам, адной істотай або спарышамі, якія розьніліся між сабою па выглядзе і тым, што напоўнена ў іх.

Крэўнасьць паміж вёскай і маэнтакам была вялікая: і маэнтак і вёска называліся Зырачанамі—насьледак ад старых паноў Зырачанскіх, род якіх цягнецца да самага патопу, гэрб якіх красаваўся пекнай разьбой ва ўсіх старых пакоях панскіх палацаў.

Панскі дух лунаў над усёй ваколіцай...

Панскі бізун і мужычая сьпіна калісьці яшчэ болей узмацоўвалі „крэўнасьць“ паміж панам і мужыком. Романычнае „калісьці“ пакінула свае пасьледкі да самай рэвалюцыі: лепшыя землі, лепшыя лугі і ўсе лясы засталіся пасья паншчыны ў паноў. Мужыку прыходзілася шапкаваць перад панам і кленчыць, каб пан дазволіў яму сухастоечку вырубачь сабе на дровы або гаўяду пасьвіць на панскіх пасеках.

Крэўнасьць паміж вёскай і маэнтакам была моцная. Яна выяўлялася ў кожнай драбніцы жыцьця і перадавалася з пакаленьня ў пакаленьне, ад дзядоў да ўнукаў. Перадавалася гэтая „крэўнасьць“ праз вялікую векавую ненавісьць паміж панам і мужыком, якая кіпела ў кожнай кроплі крыві гэтых двух родаў..

Панскі дух стварыў гэтую ненавісьць...

Шумелі старыя каравыя ліпы, углядаліся ўніз на сьляды мужычых лапцёў і панскіх лякіровак і ківалі вяршалінамі, як-бы хаваючы вялікую таямніцу, чакаючы нечаканага—вызваленьня ад панскага духу.

І таемнае „нечаканае“ прышло. Настала воля. Паны ўцяклі, але застаўся ў Зырачанах „панскі дух“,—як гаварылі сяляне,—асталося пачуцьцё „крэўнасьці“ паміж панам і мужыком на кожным кроку, на кожнай лапінцы зямлі.

Шумелі старыя панскія ліповыя прысады, трывожна шушукаліся, чуючы нейкую захаваную небясьпеку.

Грамада зырачанскіх сялян, як няпрытомныя, ляцелі ў маёнтак. Глухі шум гнеўных галасоў палохаў ліповыя прысады, цёпканьне лапцяў па лужынах аддавалася жудасным тахтам...

Пуста стала між ліповымі прысадамі. Грозны гук мужычых і жаночых галасоў даносіўся да іх з панскіх палацаў. Трэск дзьвярэй, дзынканьне шкла, хіхат і гнеўныя крыкі насіліся адтуль, дзе луналі пекныя гэрбы паноў Зырачанскіх.

Успацелы, засопшыся, бледны, бяз шапкі сьпяшыў да маёнтку адзіны вясковы граматны чалавек, адзіны інтэлігент—фэльчар Зяблік. Сьмешна, перавальваючыся з боку на бок, ён паглядаў на палацы з трывогай. Кожную хвілю яму здавалася, што во-во зараз пакажацца чырвань пажару, зараз выбухне полымя, зараз паймкнецца ўвыш чорны слуп едкага дыму.

Фэльчара праняла нейкая асаблівая жаласьць да паноў. Нібы пекны сон яго жыцьця адыходзіў разам з імі. Хоць фэльчар родам быў мужык, але ад самых малых гадоў марыў аб тым, каб стаць панам. Усё панскае было яму дорага і міла. Жыва ўспомніў, як маладая пані надоечы вярхом на кані ўцякла ў суседні маёнтак, успомніў яе мілую кволасьць, вабную стройнасьць, спрыт амазонкі і яе тонкія ручкі, якія моцна кілзалі стаеньніка. Ня мог фэльчар мірыцца з тым, што такая ўкраса Зырачанаў ужо болей ня вернецца сюды. Ён быў пэўны, што пані вернецца назад.

Пакуль ён даляцеў да маёнтку, ужо людзі там моцна „папрацавалі“. Хтосьці барабаніў рукамі па роялі, хто трымаў у руках партрэты польскіх каралёў у цяжкіх залачоных рамах, а хто калом вокны павыбіваў... На дзядзінцы былі навалены кучы вопратак, пасудзін, скураной і плюшовай мэблі, сталы, кнігі і розныя бліскучыя штучкі.

— Не чапаць адгэтуль нічога!—ахрыплымі галасамі крычалі старыя мужыкі,—ня трэба нам гэтага панскага духу!

І тая старадаўная ненавісьць мужыка да пана, выгадаваная дзядамі і прадзедамі, брызгала яскравымі снапамі з сялянскіх воч, рвалася з грудзей гарачымі хвалямі.

— Не чапаць адгэтуль нічога, а то галовы пашчапаем! Усё спалім!—крычалі старэйшыя мужыкі.

— Ды шкода нішчыць, лепей забярэм сабе!—прасіліся другія.

— Няможна, няможна! Панскі дух у іх жыве, яшчэ панамі паробіцеся.

— Кнігі, кнігі возьмем, дзяцей па іх вучыць будзем...

— Ня трэба нам панскіх кніг... Там панскі дух... Там сам д'ябал сядзіць... Усё, усё спалім, разам з палацамі!

— Шкода гэтых пекных палацаў нішчыць...

— Усё агнём пусьцім, каб пылу і праху не засталася тут ад гэтых паганых сьцен, дзе катавалі нашых дзядоў, дзе кроў нашая лілася пад панскім бізуном,—крычалі мужыкі.

Пачалася між іх лаянка—гарачая, ядраная, вясковая лаянка. Ад лаянкі перайшлі да тузганіны, ад тузганіны да кулакоў...

Так ваявалі паміж сабою мужыкі за „панскі дух“. Адны шкадавалі дарма бяз толку нішчыць панскае дабро, а другія налягалі, каб і званьня не пакінуць тут ад „панскага духу“.

Фэльчар Зяблік стаяў здалёку, баючыся блізка падыйсьці да „разьяранных мужыкоў“ і думаў:

— Ой, уляціць ім ад пані! Ой, уляціць!

Фэльчар дрыжэў ад страху, як асінавы ліст, і ня рад быў, што сюды прышоў. Ня ўдасца яму выратаваць маёнтак...

На гумне загарэлася старая драўляная пуны. Бухнуў вялікі агонь... Хтосьці абкладваў саломай старыя палацы...

Атраду, чырвонаармейцаў удалося патушыць пажар, удалося ўгаварыць сялян, каб разышліся па хатах.

Цяпер Зырачанскі маёнтак лічыцца савецкім маёнткам, а ў старых пакоях нарыхтавана для вясковых дзяцей добрая школа.

Рады сяляне, што іх тады затрымалі пусьціць маёнтак агнём. Панскага духу, якога сяляне баяліся бясконца, там і ўспаміну няма.

Панскі дух выгналі адтуль дашчэнту. Ліповыя прысады і цяпер злучаюць у адно маёнтак з вёскай, але цяпер гэтая крэўнасьць складаецца ня з ненавісьці, а з шчырай любасьці, бо малазямельныя зырачанскія сяляне залажылі ў маёнтку комуну.

Духу панскага там болей ня будзе.

Фэльчар Зяблік, які пайшоў у бандыты бараніць панскі дух і паліць вясковыя хаты, недзе загінуў разам з панскім духам.

Менск, 1922 г.

НА БАЛОЦЕ

— Няхай спухну, калі гэта мана, няхай спухну!—хрыплым, надломаным голасам гаварыў засопшыся хлапчук бяз шапкі, з скалмачанымі, успацелымі валасамі. Хлапчук біў закарузлым цёмна-бураковым кулачком па парванай сьвітцы ў худыя грудзі свае, хлёпаў босымі, парэзанымі нагамі па гразі і ўсё паўтараў „няхай спухну!“

— У чым справа? Што такое?—закідвалі яго пытаннямі старыя людзі;—гавары хутчэй!

— Няхай спухну, калі няпраўда!

У вачох хлопчыка зьяяла асабістая радасьць выпайнага сакрэтнага абавязку. Ён глытаў словы і здавалася, нібы шчыра жадаў спухнуць раней, каб лягчэй было потым апавадаць нешта асабліва цікавае і бязьмерна жудаснае.

Яго акружыла цэлая грамада старых сялян, кабет і дзяцей, і кожны з нецярплівасьцю глядзеў хлопчыку ў рот і чакаў, што ён тут раскажа.

Хлопчык пазіраў ва ўсе бакі лесу і балотных абшарынаў, углядаўся падазрона ў цёмныя кусты і моцна сапеў.

— Кажы скарэй! Спухні, каб цябе чэрці, і кажы!—злосна крыкнуў адзін стары дзед, высокі і худы, са зморшчаным тварам, з жоўта-сівенькай бародкай. Дзед пры гэтым моцна ўеўся мазалістымі, скручанымі пальцамі ў плечы хлопчыка і пачаў яго тармасіць на ўсе бакі, нібы галінку кволлага кусціка.

Хлапчук нібы гэтага толькі чакаў. Ён адразу перастаў сапсьці і загаварыў.

— Лігянеры даведаліся, дзе мы хаваемся. Ём сказаў зладзюк Бавэлчык.

— А, падліза панскі!—заскрыпеў дзед зубамі ад злосьці і моцна вылаяўся.—Болей што даведаўся?

— Лігянеры сюды зараз прыдуць і забяруць нашых коняў і кароў. Бавэлчык іх сюды вядзе зімнікам.

— Вось шэльма, вось гад! Хіба выберацца ён адгэтуль разам з панскімі псамі, а то дамо яму ў рукі яго шальмецкую галаву—хай цацкаецца з ёю, як з гнілым гарбузом.

На балоце пачалася трывога. Мужчыны, кабеты і дзеці заёрзаліся, разышліся ва ўсе бакі зьбіраць сваіх коняй і кароў.

— У барок трэба ехаць праз Ціменку! Туды, сукіны дзеці, не прабяруцца. І ня гуртам ідзеце, а ў адзіночку,— закамандаваў дзед,—і голасу вялікага не падымаць!

Быў вясёлы летні поўдзень. Балотная паляна, акружаная з усіх бакоў цёмнай, высокай сьцяною лесу, млела ад гарачыні. Высокая па пояс зялёная шчотка травы была скалмачана людзьмі і жывёлінамі. Дзе-ні-дзе спамяж травы ірзелеся мутна-меднага колеру балотная рудаўка, якая пазірала ўверх, нібы аграмаднае, мёртвае вока. Дзе-ні-дзе тырчэлі сухія, леташнія сьцяжарні.

Ценкі паплет тырчэў уверх, нібы вялізарныя, сукаватыя пальцы падземельных страшыдлаў, і сьцяжарні паказвалі ворагу, дзе хаваюць сяляне сваё апошняе багацьце—коняй і кароў.

Клопатна кружыліся нізка над травой балотныя птушкі. Яны займаліся сваёй звычайнай, штодзённай працай: лавілі мух, мушак, глыталі рабачкоў у рудаўках і гучна сьпявалі на розныя лады. Дзе-ні-дзе горда і спакойна спацыравалі буслы.

На ўстрывожаных людзей зварочвалі ўвагу толькі коні і каровы, якіх адарвалі ад яды. Людзі ў адзіночку ціха вялі коняй, гналі кароў да рэчкі на самым канцы балотнай, вялікай паляны. Шастала трава зьмяіным затаёным шастам:

— Ш-ш-ш... с-с-с...

Хлюпала балота і гойдалася пад нагамі, як чартоўская зыбка.

— Хлю-ю-п, хлю-ю-п, хлю-ю-п!

Во праваліцца балота... во людзі і жывёла праб'юць яго пухкі, верхні слой, абросшы высокай драцяной травой; праб'юць, як стары кажух, і праваліцца наскрозь, ажно знаку ад іх не застаецца... Узьдзівіцца маўклівыя буслы, зашастаюць моцнымі вахлярамі-скрыдламі, падымуцца над балотам і, купаючыся пад небам ясным у растопленым золаце

гарачага сонца, панясуць у празрыстыя летнія далі нямую казку аб тым, як балота глынула людзей і жывёлін...

Людзі ціха цягнуліся да рэчкі балотнай жывым ланцугом, у брод перапраўляліся праз рэчку і таялі разам з сваімі жывёлінамі ў блізкай ля рэчкі пушчы. Апошнім прабраўся праз рэчку сівы, высокі дзед.

Здалёку чулася кулямётная страляніна: „тра-та-та, тра-та-та“. Нібы хтосьці рассыпаў боб па сухім гліняным таку.

— Гэта нашыя паўстанцы б'юцца з палякамі,— падумаў дзед. Ён ўсьмешка зьявілася на яго худым твары. Ён прыпомніў, як калісьці і ён з туркам біўся, але тады нейкі войны былі інакшыя і ўсё жыццё было інакшае. Тады гвалтам цар гнаў людзей на бітву з невядомым ворагам, а цяпер людзі самі ідуць. Усе маладыя хлопцы з ваколічных вёсак пайшлі на пана, ды ня толькі маладыя, а барадатыя мужыкі пайшлі, з віламі, з тапарамі. Як ня пойдзеш, калі шляхтуны катуюць мужыкоў, зьневажаюць баб, да сьмерці замучваюць дзяўчат, паляць вёскі. Тут мусіш пайсьці... Эх, каб я быў маладзейшы!..

Дзед глыбока ўздыхнуў.

— Але што-ж! Калі ня я, дык двое маіх сыноў б'юцца цяпер з ворагам. З мяне досыць.

Дзед апошнім схваўся ў пушчы. Там ён далучыўся да ўсёй грамады, якая трохі асьмялела і гойкала ў лесе на жывёлін.

Праз густыя галіны высокіх дрэваў сонца рэдка дзе пранікала. У пушчы стаяла вечная палуцьма, якая расьцілася па шурпацістых пнёх, па карчомах і вываратнях, як вільготны, сьветла-шэры вэлем.

Пад кожным пнём, ля кожнага чорнага карча туліліся старадаўнія казкі аб лясунох і русалках. У лесе яны здаваліся праўдзівымі. Нібы во-во яны тут былі, толькі з прыходам сюды няпрошаных госьцяй—людзей і жывёлін—яны схаваліся па далёкіх кутках гушчарын, перакінуліся ў птушак, у вілаватыя пнішчы... Во-во па вільготным папаратніку адціснуты іх затаёныя сьляды. Вось нядаўна яны разгульвалі ў хмельна-пахкім багуне, качаліся ў пухкіх коўдрах моху, пробавалі на смак сыраежак, масьянак і перасьпелых чарніц.

Аб гэтым думаў толькі дзед. Уся грамада людзей была занята. Кожны пільна глядзеў за тым, каб жывёла не заблукалася ў лесе.

Людзі прабраліся і праз гэты лес дайшлі да Ціменкі—балоцісты луг, які доўгай і вузкай паласою цягнуўся паміж хвайняком, сьціснуты дрэвамі з абодвух бакоў. Праз Ціменку яны дабраліся да сухога барку, які стаяў на невялікім узгорку цвёрдай, аграмаднай барадой вялікана.

Барок гэты быў акружаны балотамі і пушчамі на некалькі вёрст вакол, і бела-польскаму войску прабрацца туды было немагчыма. Грукат страляніны даходзіў да барка глухімі далёкімі водгаласкамі, якія мала трывожылі людзей. Сваіх і хатніх спажыткаў яны адракліся ўжо колькі дзён таму назад, калі паны пусьцілі вёску чырвоным пеўнем, а паўстанцы дадуць сабе раду—яны маюць шмат кулямётаў і стрэльбаў, і, пэўна, да іх ужо і бальшавікі надышлі.

Сонца тымчасам апускалася ўсё ніжэй і ніжэй. Надышоў вечар, і людзі, адарваныя ад свайго звычайнага ладу жыцця, ад усяго сьвету, як-бы зусім перайначыліся. Гора застыгла ў грудзёх камяністым палючым комам, рукі і ногі былі замучаны і, як чужыя, рабілі сваю работу. Твары былі загарэлыя і брудныя. Губы запякліся ад смагі, а ў вачох няспынна гарэла вялікая злосьць.

Сталыя людзі былі падобны адзін да аднаго. Кожны сабе нешта бурчэў пад нос. Толькі дзеці не сумавалі. Ём уся гэта штука была надзвычайна цікава: нічога лепшага ня трэба, як хавацца па лясох днямі й начамі.

Тут бы пастаянна жыць, дый годзе...—думалі дзеці.—Адно кепска, што вялікія не дазваляюць ім шуму рабіць. Вось гэта ня зусім добра. Гэтыя вялікія—народ дзіўны: пачалі добрую справу з вандроўкай па лясох і не давялі да канца—не даюць галёкаць па лесе, не дазваляюць сьвістаць, сьмяяцца; глядзі на матак і маўчы нямаведама дзеля чаго.

Колькі дзіцячых вачэй блішчэла ў грамадзе, столькі застыўшых пытанняў відаць было ў іх. Дзеці ніякіх тлумачэньняў ведаць не хацелі, як тая нявінная жывёла, што вакол іх шчыпала траву.

Грамада людзей сабралася ў адну кучу. Дзед падазваў падростка, які прынёс ім раней вестку аб тым, што польскія салдаты даведаліся ад Бавэлчыка, дзе яны хаваюцца.

— Сьцяпанка, ведаеш што, трэба было-б зноў падбегчы паглядзець, што там у вёсцы робіцца. Толькі асьцярожна, каб цябе ня прымецілі.

— Няхай спухну, калі мяне прымецяць!—горача сказаў узрадаваны хлапчук.

— Ідзі і не марудзь там, варочайся адразу назад. Толькі не заблудзіся па дарозе.

Хлапчук шуснуў у лес і зьнік.

Кабеты пачалі даць каровы ў вялікія жбаны, старыя сцяляне курылі люлькі, нічога не гаворачы між сабою, а дзеці ціханька, крадучыся, забаўляліся між дрэваў.

Змрокі пачалі надыходзіць цёмна-шэрымі хвалямі. У барку пачало цямнець. Над галовамі людзей пачалі кружыцца камары і не давалі ім супакою—злосна кусаліся. Людзі згуртаваліся ў адну кучу і елі вячэру—хлеб з малаком. Толькі некалькі мужчын асталіся вартаваць стада, якое таксама стаяла або ляжала цесным гуртом.

Вогнішча не разлажылі, баючыся, каб іх ня прымецілі. Бабы ўкуталі дзяцей у сьвіткі і кажухі і палажылі іх спаць. Дарослым ня спалася.

Жудасна і няпрытульна было ў лесе бяз вогнішча. Вільгаць падымалася з зямлі і пранікала ў косьці.

Прайшло паўгадзіны, гадзіна. На блакітна-шкляным небе плаваў яркі, двурогі месяц, а соткі зорак былі рассыпаны па нябёснаму абшару вакол, як залаты гарох.

Дзесьці блізка плакала, заліваючыся, сава, маладыя ваўчаняты квола-жаласьліва вылі.

— І накруціла мяне паслаць зноў падшывальца,—казаў высокі дзед,—яшчэ заблудзіцца ў лесе.

— Міхась не заблудзіцца,—казалі бабы:—ён ведае лес і балота, як свае пяць пальцаў на руцэ.

У барку дзесьці шорхала і шастала. Людзі востра прыслухоўваліся. Нарэшце, збліску затрашчэла пад дрэвамі і пачуўся людзкі гоман.

2. На зачарованых гонях.

Инв. 1953 г. бн 4159

4447

2034

Усе ўскочылі з сваіх месц і пачалі пільна ўглядацца. Ішло да іх некалькі чалавек, якіх веў сюды хлапчук.

— Няўжо-ж легіянеры!—устрывожыліся людзі:—у легіянерскіх шинэлях, з бліскучымі брылямі на шапках...

— Вось дзе канец нашым конікам і кароўкам...

Легіянеры падышлі блізка. З імі разам ішоў моўчкі сусед-зброднік Бавэлчык, які пафрантоўскі трымаў рукі заложанымі назад—мабыць, з вялікай гордасці.

Пры гэтым хлапчук круціўся між легіянераў, як уюн, і весела хіхікаў.

— Няўжо-ж ён іх наўмысьне сюды прывёў?—падумаў дзед. Ён лаянка, ядраная і моцная, сарвалася з яго вуснаў.

— Добры вечар, браткі!—сказалі легіянеры.

— Гэта-ж нашыя хлопцы!—закрычала весела грамада людзей,—нашыя хлопцы прышлі!

— Палякаў мы ўжо выгналі адгэтуль,—казалі паўстанцы,—у нас чырвоныя—нашыя. Палякі, уцякаючы, пакінулі свой абоз, дык вось мы трох прыбраліся ў іхнія вопраткі. А вось гасьця Бавэлчыка мы вам сюды прывялі. Хутчэй разлажэце вогнішча і гляньце на суседа нашага!

У адзін момант сабралі кучу сухіх сукоў і хутка разгарэлася вялікае вогнішча. Шыбаў агонь уверх пышна-чырвонымі языкамі, шыпеў і трашчэў на розныя лады.

Маладыя паўстанцы ў польскіх вопратках са стрэльбамі ў руках падвялі Бавэлчыка бліжэй да вогнішча. Рукі ў яго былі звязаны за плячыма. Гэта быў мужык гадоў пад пяцьдзсят. Кароткі, прысадзісты і шырокаплечы. На круглым твары цаглянога колеру тырчэлі сіваватыя, тоўстыя вусы. Маленькія чорныя вочкі скосу пазіралі на людзей, пазіралі злосна і пудліва, як у злоўленага ваўка.

Бавэлчык жыў палясоўшыкам у блізкага пана Бараноўскага, дзеля чаго і самаго сябе напалавіну панам лічыў і служыў у легіянераў, як шпык: падказваў, дзе сяляне коняй хаваюць, хто з сялян багаты, каб яго аграбіць, і дзе знаходзяцца паўстанцы.

— Чаму, Бавэлчык, прышоў да нас без палякаў?—запытаўся дзед.

Бавэлчык апусьціў галаву.

— Чаму ня ўцёк з палякамі?

Бавэлчык маўчаў.

— Кажы!—злосна закрычаў дзед і таргануў Бавэлчыка за звязаныя рукі.

— Мы яго захапілі пры польскім абозе, калі ён капаўся ў вопратках салдацкіх,—сказаў адзін з паўстанцаў.

— Шэльма ты! Зладзюга!—злаваўся дзед. Глыбока зірнуў ён на Бавэлчыка і моцна плонуў яму ў твар.

Бавэлчык уздрыгануў з ног да галавы і заскрыгатаў зубамі.

— Досьць!—сказаў адзін з паўстанцаў:—вы тут да раіцы начуйце пры агні, а мы з Бавэлчыкам пойдзем на гулянку. Марш, Бавэлчык!

Бавэлчык задрыжэў, як асінавы ліст; зубы ў яго забарабанілі, і ён задушаным голасам замарматаў:

— Зьлітуйцеся, браткі!..

— Ёдзі, сукін сын, калі прыказваюць!

Бавэлчык не хацеў ісьці, але прыклады паўстанцаў падалі ахвоты.

Ніхто з грамады людзей Бавэлчыка не бараніў. Усе маўчалі.

Паўстанцы разам з Бавэлчыкам зьніклі паміж дрэў. Вогнішча весела гарэла. Прабудзіліся дзеці і пачалі забаўляцца пры агні. Ніхто з дзяцей ужо больш не баяўся шумець і забаўляцца: старшыя ім не забаранялі.

Праз колькі хвілін увесь барок уздрыгнуўся ад гротнага стрэлу.

Пошчакі насіліся з усіх бакоў працягла і жудасна. Людзі ўсе падскочылі на сваіх мясцох. Дзеці спалохаліся і некаторыя з іх пачалі плакаць.

— Бавэлчык дастаў паводдуг заслуг,—глуха прагаварыў дзед і спакойна задыміў люльку.

Менск, 1923 г.

АДНАГО РАЗУ Ё НЯДЗЕЛЮ

(Б ы л ь)

У зялёных, калючых абоймах гушчару накіданы кучы старых, вялізарных скрынак—вясковыя хаткі.

Васпавата-саламянае цела вёскі разрэзана на дзьве часткі аграмаднай рухлівай касой—рэчкай Срыбнай.

Над рэчкай скача драўляная, сьвежа-жоўтая зьвярына—новая грэбля з сасновых плашак.

Летняе сонца палівае вакол залочаным, гарачым варам.

Па руністай, травяністай барадзе вузенькай вясковай вулкі спацыруе маленькая сямейка: квола-добрая матка з цэлай кучай дробненькіх дзетак—сьвіньня з маленькімі парасяткамі.

Сьветла-ружовая дзетвара трэцца каля матчыных сіватых ног. Цененькія вяровачкі-хвасткі закручаны ў круглыя абараначкі. Трубачкі-лычкі нюхаюць-шукаюць.

— Квіць-квіць-квіць!

Сьвіньня супакойвае іх ласкавымі матчынымі словамі.

— Хрумк-хрумк-хрумк!

Кучка чацьвераногіх драбнятак прысасваецца, як жмуток п'явак, да яе адвіслага жывата. Парасяткі так уважліва палуднуюць, што й сьвету белага ня бачаць вакол.

Маці ўпірае ў сонечную далеч пару маленькіх хітрых вочак, прыслухоўваецца пільна сівымі лістамі-вушамі і строга ківае хвостом. Асалода тырчыць з яе калючай драцянай шэрсці:

— Жартачкі, дзеткі палуднуюць.

Сьвяточны дзянёк—нядзеля.

Дзе-ні-дзе закрасуюцца ў вакне чырвоныя кветкі жаночай кофты. Дзяўчына з ільнянымі косамі, сьвяточна ўбраная ў каляровую саматканку, перабягае вуліцу, пазіраючы ўніз на свае чырвоныя, запаленыя сонцам босыя ногі.

Сяляне—старыя мужыкі—сядзяць на прызьбах. Галовы—у жанок на каленях.

Прыбег устрывожаны сусед:

— Браткі, што сьпіце ў шапку?

— Ну?

— Госьці ў лесе. Пастухі гаварылі. Бандыты на конях. Са стрэльбамі.

Грамада непакоіцца.

— Што рабіць? Нас то бандыты жывых у кашу ня кінуць. Але што з мельнікам рабіць?

Галаварэзы разарвуць Гайзіка на кавалкі... Шкода добрага суседа.

— Трэба што-кольвек рабіць!

Гаспадары пусьціліся ў млын.

— Гайзік! А, Гайзік! Ведаеш?

— Ведаю...

Гайзік быў у млыне. Сядзеў над жорнамі і шліфаваў камень завостраным малатком.

Гайзік меў прывычку ў кожную нядзелю што-колечы рабіць, каб аддзяліцца ад хрысьціян...

— Чаму робіш у нядзелю?

— Я павінен памятаць, што я жyd...

— Сягонья забудзь...

— Ну?

— Бандыты шукаюць жыдоў.

Гайзік вінавата апусьціў вочы.

— Сям'ю я ўжо заўчас выправіў у горад, а сам ні за што не пакіну млына аднаго. Адсядзеў тут дваццаць год. Што будзе—хай будзе.

Суседзі ківалі галовамі:

— Праўда, як можна кідаць гаспадарку?

— Гайзік!

— Га?

— Кінь сягонья працаваць. Ёдзі апраніся ў сьвяточныя вопраткі!

— У сьвяточныя? Чорны сурдут і новыя чаравікі? На што?

— Ха-ха-ха! Сягонья апраніся ў нашу сьвітку, абуй новыя лапці. Зрабіся нашым братам, калі хочаш астацца жывым.

Гайзік маўчаў.

— Схавай свае „бубліі“ і павесь у куце на сьцяне абраз сьвятога Мікалая. Мы спарадкуем тваю хату на наш лад, каб бандыты не пазналі, што гэта жыдоўская хата.

Мельнік церабіў бараду.

— А мая фізыяномія?

Хэўра пачала крытычна аглядаць Гайзіка: рудая вялікая барада, як у „рускага“, тоўстыя вусы, густыя бровы, скалмачаныя валасы на галаве.

— Выйдзе лоўка! Якраз наш брат! Панашаму гукаеш ёмка. Скінь „цыцалі“!

Гайзік паслухаўся.

Кампанія ўзялася за работу. Прынеслі Гайзіку сьвіту, лапці, сьвяты абразок. Гайзік схаваў свае „бубліі“, і хата прыняла належны выгляд: нічога жыдоўскага не засталася. Да Гайзіка на двор запрасілі пугай сьвіньню з маладым пакаленьнем, разбаўталі ёй пошла ў карыце. І вясковая баба засталася гаспадарыць у яго хаце—нібы Гайзікава жонка.

Разышліся людзі па хатах. Парасяты, Гайзік з вяковай бабай засталіся.

Баба з Гайзікам селі на прызьбу. Гайзік палажыў сваю калматую галаву бабе на калені, і яго нібы-та жонка пачала расчэсваць валасы...

Гайзік касурыў бровы з бабіных калень у бок лесу: ці ня едуць ужо „любья“ госьці-бандыты.

Гайзік кідаў зрэнкамі да неба!

— Дзе ты, бог Ізраіляў? Дзе ты?

Неба ціха блакіцілася роўна для ўсіх і нямела...

Гайзік зазваваўся на „бога Ізраіля“...

Баба шуткавала і харошылася перад Гайзікам. Парасяткі круціліся яму пад ногі. Шчыра і кемна Гайзік граў ролю мужыка.

— Топ-топ-топ!—пачуўся з новай грэблі конскі топат.

Пяць п'яных галаварэзаў вярхом на конях прывалілі на дзядзінец.

Гайзік ускочыў ім насустрач.

Разгарачаныя, чырвоныя твары, раскудлачаныя чупрыны на ўспацелых ілбах, нагайкі ў руках засьляпілі Гайзіку вочы.

— Жыдоў няма ў вас?—запытаўся адзін з бандытаў.

— Няма ў нас жыдоў!—спакойна адказаў Гайзікі са сьмехам дадаў „трох’этажную“. „Трох’этажная“ Гайзіка бандытам вельмі спадабалася. Адзін з бандытаў пабратэрску жарнуў Гайзіка па плячо.

Бандыты рвануліся ў хату.

— А дзяўчаты, дзед, ёсьць у цябе?

— Няма.

— Што значыць няма! Мы табе галаву скруцім! Павінны быць!

— Няма,—ціха адказаў Гайзікі:—мы тут з бабай, як бабыце, адны.

— Фэ! Твая баба—старая падла!

Галаварэзы плюнулі і пайшлі ў вёску шукаць дзяўчат. Пачалі брахаць сабакі. Шум і крыкі рваліся з вясковых хатак.

Гнеў загарэўся ў сэрцы мельніка. З таго часу, як ён пераадзеўся за мужыка, дык зусім зьмяніўся,—зрабіўся сьмелым. Ён схваціў вялікі млыновы молат, пабег на тыя крыкі з малатком у руках і з „трох’этажным“ у горле.

Сяляне віламі і косамі баранілі сваіх дачок ад бандытаў. Бандыты працавалі нагайкамі над мужыцкімі галовамі. Кроў плюхалася...

Папалася і Гайзіку.

— Мы спалім вёску! Мы вас перастраляем, як сабак!—бушавалі бандыты.

Нядоўга цягнулася вайна. Загрукалі стрэльбы. Атрад чырвонай коньніцы раптам выскачыў з лесу.

Бандыты ўцяклі.

На вёску зноў напала сьвяточнасьць. Ва ўсіх хатах пяклі яечню.

Вясковая баба шчыра грала ролю Гайзікавай жонкі. Яна смажыла пшанічныя бліны ў Гайзікавай хаце вельмі спрытна.

Дым каціўся з комінаў, кучаравіўся ўгары і бруштыніўся ў размаітыя круцёлкі. У вёсцы пахла салам. Дзесьці тылілікаў гармонік.

На ўзгорачку сярод вулкі разляглася сьвіньня з дзеткамі, нібы самая галоўная гаспадыня вёскі.

Мельнік скінуў мужыцкую сьвіту, апрануў свае запаленыя мукой вопраткі і давай кожнаму паасобку расказаваць аб тым, што тут чынілася і дзеялася.

Менск, 1922 г.

ДВАНАЦЦАЦІГОДНІКІ

Ужо больш за сто гадоў, як водаль тракту, на пагорку стаяла вёска Такароўшчына. Вёска невялікая—сяліб каля дваццаці ўсяго. Але гэтая вёска вызначалася ва ўсёй ваколіцы сваім багацьцем. Хаты былі зграбныя, высокія, чыстыя, пакрытыя не саломай, як у суседніх вёсках, а драўніцамі. Кожная хата мела на сваім дзядзінцы добрую, чыстую студню; пры кожнай сялібе быў добры агарод, садок, а водаль шырыліся палосы тлустага, чарназёмнага поля, а далей—высокі панскі лес, а за лесам—балота, а за балотам—сплаўная рэчка Сьлізанка, якая ўпадае ў Вільню.

Такароўшчына славілася на ўсю ваколіцу найлепшым збожжам—чыстым і яدرانым, найлепшай жывёлінай і добрымі тканінамі. Гэтыя тавары такароўцы вазілі прадаваць на кірмашы ў ваколічныя мястэчкі, або гандляры прыяжджалі да іх ў вёску купляць.

Заўсёды ўвосені, калі з поля ўжо ўсё было сабрана, калі кірмашы па мястэчках ажыўляліся і ўсюды гаргэкала саранча гандляроў,—за такароўскія тавары тварыліся цэлыя авантуры, скандалы і гісторыі: кожнае мястэчка вастрывала зубы на такароўскія вырабы. Кожны гандляр прыцмокваў губамі, успамінаючы Такароўшчыну. Аб Такароўшчыне гаварылася ва ўсіх крамах, шпіхлярох і сынагогах. За Такароўшчыну пачыналіся ў часы малітваў спрэчкі, сваркі, а часамі нават і бойкі. Пэйсы й бароды луналі ў паветры, як павуціна на платох і дрэвах на васеньнім шляху.

І было за што: кожнаму гандляру хацелася здабыць такароўскія тавары. Задобрываў ён такароўцаў рознымі гасьцінцамі й гарэлкай. А такароўцы харахорыліся, як гусакі; фанабэрыя іх расла, як на дражджах; гонар квітнеў, як бэз у маі, і павага да сябе ў такароўскіх гаспадароў расла ў грудзёх сялянскіх так шпарка, ажно ня тоўпілася, і на ўсе запытаньні й скаканьні вакол іх і заглядваньні са смагай у

самыя зрэнкі такароўцы адказвалі няяснымі й нявызначанымі „г-м-м“, „пабачым“, „памацуем“, „пагутарым“, „пасьпеем“, „прыедзеце да нас“ і іншымі такімі слоўцамі, якія хмеляць, вабяць, абяцаюць і не абяцаюць, якія спаць не даюць па начох местачковым гандляром.

І вось гандляры пускаліся навывперадкі ў Такароўшчыну ў васеньнія дажджлівыя раніцы і нават па начох. Кожны з іх хацеў быць першым, кожны хацеў сабе загарнуць сьмятану такароўскай працы і ў канцы канцоў заўсёды канчалася тым, што ў адну любую раніцу ў Такароўшчыне пачынаўся такі шум, такі гармідар, ажно з ваколічнах блізкіх вёсак прыбягалі на шум, як на пажар. Гэта, як наўмысьне, усе гандляры зьяжджаліся разам, і каля кожнай хаты стаялі пяць-шэсьць фурманак. Тут зноў бароды і пэйсы ляцелі, як птушкі, па вуліцы, і сіянікі на тварах цьвілі, як васількі.

Такія катавасіі заўсёды канчаліся „хэрымам“. Гэта значыць, што ўсе гандляры згаварваліся паміж сабой і зусім ня куплялі тавараў у такароўцаў у вёсцы, а пастанаўлялі так, што ў якое мястэчка, да якога гандляра такаровец сам павязе свой тавар—той без перашкод купляў у яго за пэўную цану, вызначаную „хэрымным“ кагалам.

Тут у такароўцаў гонар адпадаў на некалькі квінтаў уніз, і яны самі вазілі тавар да тых, хто ім болей спадабаўся і хто лепей угашчаў. Гэтак у іх вялося спрадвеку. Яны шчыра працавалі, добра жылі і ад іх людзі лепей зараблялі.

Так шло пакаленьне за пакаленьнем. Старыкі паміралі, маладыя старэлі, а малыя падрасцілі. Было ўсё спакойна, добра і йшло, як па заведзенаму добраму загарку.

Суседнія вёскі зайздросьцілі ім часам за багацьце і іх нават ня любілі і стараліся ўсялякімі штукамі такароўцам дапякаць. А разбурыць супакой душы такароўца было надта лёгка. Было адно чарадзейнае слова, ад якога такаровец дрыжэў, нібы ўбачыўшы перад сабой нячысьціка; ён, пачуўшы гэтае слова, чырванее, бляднее, дрыжэў, як асінавы ліст, і адсоўваўся назад, як ад гарашчай лучыны. А слова гэтае было зусім, здаецца, простае, звычайнае: „кутнік“.

І, здаецца, сьмех адзін бярэ—назваць заможнага, багатага гаспадара з Такароўшчыны „кутнікам“. Але калі які

малы жэўжык-пастух, часам, калі ўзбураны такаровец забярэ ў хлеў яго карову з поля за патраву, крыкне на дарослага, як дуб, асілка з Такароўшчыны „кутнік“, дык той, нібы ад таёмнай замовы чараўніка, адразу нямеў, язык прыклеіваўся да губы і—„ні бэ, ні мэ, ні кукарэку“—асілак слабеў і ня ведаў, што рабіць, ажно жаль было глядзець на яго. Такаровец выглядаў, як жывы труп, і толькі салопаў асалавельмі вачыма.

У чым была сіла слова „кутнік“?

А вось у чым.

Зямля Такароўшчыны належала не да сялян, а да блізкага пана Магдановіча, багатыя маенткі якога рассыпаны па ўсім павеце і займаюць, бадай, дзесятую часць усяго павету. Калісьці ў яго прадзеда ляжаў дзікі пустыр зямлі без усялякага ўжывання, і вось гэты пустыр ён аддаў у арэнду на дванаццаць гадоў некалькім сялянам, якія збудавалі там хаткі і пачалі гаспадарыць. Людзі былі рупныя й працавітыя, дык вось праз некалькі гадоў яны абрабілі гэтую зямлю вельмі добра і зажылі, што называецца, багата. Вёска расла з кожным годам—дарасла ажно да дваццаці хат. Панасадзілі сады, забуяла поле, і гэты пустыр зрабіўся раем, ня горшым за любы з маенткаў пана Магдановіча.

Кожныя дванаццаць гадоў яны аднаўлялі кантракт, штогод плацілі акуратна арэнду і жылі прыпяваючы, забываючы аб тым, што гэтую зямлю пан Магдановіч у іх можа адняць у кожным канчатку злыбеднага дванаццацігодніка.

У кожным дванаццатым годзе такароўцы хмурнелі, непакоіліся, стараліся скакаць перад панам Магдановічам на ўсе лапаткі й задобрываць яго рознымі падарункамі і работай: талакой вазілі яму бяровеньні з лесу, талакой касілі яму балота й заворывалі вярстовыя шнуры ў маентку; бабы дарма жалі яму поле, мужыкі вазілі яму снапы ў гуменішчы і да позняй восені малацілі яго збожжа.

У тым годзе ў іх саміх заўсёды гаспадарка была запушчана, і ў гандляроў было зацішша, бяз „хэрымаў“ і бяз боек. Да гэтага і пан і такароўцы так прывыклі, як да Вялікадня, як да рэкрутаў, як да хаўтураў, і без усялякіх неахвот або напамінаўняў рабілася ў кожным дванаццацігодніку.

Гэты год заўсёды лічыўся страшным судом для такароўцаў. Яны ў гэтым годзе рабіліся набожнымі, сьвяткавалі ўсе сьвяты, пасьцілі ўсе пасты, хадзілі й езьдзілі за дзесяць вёрст у царкву маліцца ў кожную нядзелю, і за добрыя грошы поп служыў спецыяльную імшу аб тым, каб бог-гасподзь уміласьцівіў сэрца пана Магдановіча, каб ён, бронь божа, не артачыўся й падпісаў надалей кантракт.

Але кожны раз цёмная грозная хмара з Такароўскага неба мінала лагодна, сонца зазьзяла зноў, пан без усялякіх закавычкаў падпісаў кантракт яшчэ на дванаццаць гадоў, і жыцьцё такароўцаў уваходзіла ў сваю звычайную каляю. Яны забываліся, што іхні дабрабыт стаіць, як гмах на пяску або на вулькане, і з ранейшым закаханьнем ратаюў да сваёй зямелькі, аблітай іхнім потам і крывёю, яны браліся за працу. Яны стараліся ня думаць аб тым, што яны—толькі арандатары або „кутнікі-дванаццацігоднікі“, і адвечная рана, якая перадавалася ім з пакаленьня ў пакаленьне, нібы то зрасталася.

Іначай і быць не магло. Бо іхняе жыцьцё на зямлі пана Магдановіча цягнулася, як доўгая, доўгая лагодная песьня, дзе кожная строфа мела дванаццаць радкоў, і толькі апошняе слова дванацатага радка было бурлівае, трывожнае, якое хапала за сэрца, а рэшта лілося проста й акуратна, як рэчка...

Іначай і быць не магло. Бо во ўжо болей ста гадоў, як яны тут живуць. Ужо разы тры-чатыры, як будынкі на нова перабудоўваліся за гэты час. Ужо тры-чатыры разы мяняліся гаспадары, мяняліся паны ад бацькоў да сыноў. У іх ёсьць нават свой магільнічак на пагорку, дзе над пагніўшымі, абросшымі шэрым мохам крыжамі шумяць матулі-елкі над касьцямі дзядоў, якія сьпяць у роднай зямліцы сном адвечным...

Іначай і быць не магло. Бо, здаецца, тыя самыя салоўкі, жаваранкі й вераб'і, што сьпявалі песьні калісьці іх дзядом, калі тыя гнулі свой карк над сахой на роднай глебе, пяюць і цяпер тыя самыя песьні. Тое самае сонейка сьвеціць ім удзень, тыя самыя зоркі й месячык сьвецяць ім уночы і тыя самыя песьні пяюць іхнія жнеі на полі і начлежнікі на расьцяробе...

Іначай і быць не магло. Бо іхнія душы й сэрцы, іхнія думкі ў разуменьні прырасьлі да гэтага кавалку зямлі, што называецца Такароўшчынай, як моцныя дубы, якія глыбока ў зямлі пусьцілі свае караньні на ўсе бакі. А вочы, здаецца, асьлеплі-б бяз гэтых садочкаў, бяз гэтага поля й бяз гэтых сіня-блакітных даляй, якія акружаюць з усіх бакоў Такароўшчыну.

Такароўцы забываліся аб тым, што яны арандатары. Але вось, каб зьбіць іх гонар, зайздросьлівыя суседзі аб гэтым ім калі-ні-калі ўспаміналі, і пачуўшы слова „кутнік“, такаровец хадзіў цэлы тыдзень маўклівы і, як хворы баран, матаў сваёй буйнай галавой... Слова „кутнік“ калола яму мазгі й сьліну, як вострая шпілька, і псавала яму гумар і настрой, нібы ў час шлюбу хтосьці яму грывнуў хаўтурную псальму.

А зайздросьлівыя суседзі з гэтага часта-густа карысталіся й паказвалі такароўцу, дзе ракі зімуюць...

І гэтая клічка „кутнік“ таксама пераходзіла з пакаленьня ў пакаленьне, як такое слова, без якога абыйсьціся ніяк нельга.

Такім чынам, плыло жыцьцё такароўцаў цэлыя дванаццаць дванаццацігоднікаў, пакуль маёнтак перайшоў да новага насьледніка, які пачаў заводзіць у сваіх маёнтках новыя парадкі.

І вось тое, чаго такароўцы пужаліся болей ста гадоў падрад—ад дзядоў да ўнукаў і праўнукаў—насунулася раптам на іх, як воўк на дарозе ў калядніцу на адзінокага падарожніка. Новаму пану спадабаўся гэты добра аброблены мужыцкімі рукамі абшар зямлі, і ён задумаў яго далучыць да самага блізкага свайго маёнтку.

Кантракту надалей ён не падпісаў.

Тут такароўцы спахмурнелі не на жарт. Малілі-прасілі пана, надбаўлялі арэнды ўдвойчы, утройчы, у чатыры разы, чым раней плацілі, але пан заартачыўся і нічога не памагло. „Выбірайцеся адгэтуль ды выбірайцеся!“—быў адзін яго адказ.

Што тут рабіць ды й што тут рабіць?

Як звар'яцелыя, счарнеўшыя, як галавешкі, лёталі такароўцы ад мястэчка да мястэчка да сваіх купцоў на раду-

паратунак. Заварушылася ўся ваколіца ад гэтага гвалту. Шумелі-гаманілі гандляры, суседзі перасталі іх клікаць „кутнікамі“ ды шчыра шкадавалі і раілі не выбірацца з сваіх сяліб ні за якія грошы. Гэткім чынам пражылі яны год без усялякага кантракту і не плаціўшы арэнды, бо пан не хацеў браць грошай. Пачаліся суды, якія з павету перайшлі ў губэрню і нарабілі вялікага шуму.

Ад гэтых судоў у такароўцаў запусьцілася зусім гаспадарка; распрадавалі яны апошнія здабыткі, каб плаціць адвакатам, і зрабіліся беднякмі. Суд цягнуўся два гады і, разумеецца, выйграў пан. Хоцькі-ня-хоцькі, прышлося выбрацца з роднага гнязда.

Ня буду апавядаць аб тым, як бабы галасілі-прычытвалі, прашчаючыся з роднай зямелькай, як вочы ў сялян былі наліты крывёй, як яны свае апошнія манаткі клалі на вазы, выяжджаючы з Такароў. Разбрыліся яны па ўсёй ваколіцы, хто за запашніка, хто за парабка, а некаторыя нават у горад выехалі.

Праўда, праз некалькі дзён, як ужо вёска стаяла пустая і сваёй цішынёю наводзіла жуду на людзей, у адну ноч пажарышча зафарбавала неба, і ўсе будынкi ў Такароўшчыне дашчэнту згарэлі; агарэлі нават і сады. І ад быўшай багатай і вясёлай вёскі засталіся толькі адны чорныя печкі і падмуроўкі.

Пан Магдановіч добра ведаў, што гэта работа быўшых такароўцаў, але шуму ён дзеля таго не падымаў, бо лесу ў яго было досыць і, апрача таго, ён баяўся, каб яны са злосьці яшчэ не падпалілі яго маёнткаў.

Ад першай славы такароўцаў і знаку не засталася. Яны нават з гэтага павету ўсе выбраліся. Толькі, як жывы сьведка мінуўшчыны, адзін стары дзед Лявон астаўся тут. Калі ўся сям'я яго сядзела ўжо на возе і кленчыла-ўпрашвала дзёда таксама сесьці з імі і ехаць у сьвет, стары Лявон упёрся і ні за што не паехаў.

— Я тут радзіўся, я тут і памру!—казаў ён цьвёрда.

— Ды як-жа ты будзеш жыць адзін?—плакалі яго дзеці, унукі.

— Буду жыць, колькі мне паложана ад бога,—казаў ён.

І вось дзед Лявон астаўся тут. Гэта быў мужык гадоў семдзесят, які чуць ня шэсьць дванаццацігоднікаў выжыў тут, высокі, лысы, сухі, з маленькай сівой бародкай, троху згорблены, але яшчэ моцны, жылісты і вытрывалы. Адзін з слаўнага роду такароўскіх старадрэвін, якога праца ад зары да зары на полі выгадала і загартавала нібы-то навекі яго сілы.

Жыў ён спачатку ў суседняй вёсцы ў аднаго гаспадара, які прыняў яго ў сваю хату з шчырым сэрцам і шанаваў, як роднага бацьку. А Лявон, ня любіўшы есці дармовы хлеб і жыць, злажыўшы рукі, працаваў у гаспадара лепей яшчэ за маладога і быў, як скарб у хаце. Праз год пры Лявоне гаспадарка ў таго чалавека значна паправілася.

— Відаць, рука такароўца зроблена ня з гэткай гліны, як нашыя рукі!—гаварылі суседзі з зайздасьцю, і кожны з іх меў-бы за вялікае шчасьце прыняць да сябе старога Лявона.

Адно толькі было з ім у хаце прыкра, што ён з кожным месяцам рабіўся ўсё болей і болей маўклівым і суровым. Здавалася, што ён усё злуецца. Моўчкі ён выходзіў на работу, моўчкі працаваў, моўчкі еў, моўчкі клаўся спаць і ніколі нельга было ад яго пачуць слова аб сваіх, якія выехалі ў далёкі сьвет, і аб Такароўшчыне, якая ляжала прад яго вачыма. А калі хто пры ім пачынаў гаварыць аб Такароўшчыне, дык ён адразу выходзіў з хаты. Яму было прыкра слухаць аб гэтым. Так што пры ім ужо стараліся аб гэтым не ўспамінаць.

Гэтак прайшоў цэлы год. І дзіва—ён за гэты год па-крапчэў, сьпіна выпрасталася, вочы блішчэлі і як-бы памаладзеў. Нейкая таемная сіла крапіла яго, маладзіла, і людзі ажно пужацца пачалі Лявона, называючы яго ціха „чараўніком“.

Пачаўся раптам мор на жывёлу. У аднаго гаспадара воўк каня зарэзаў на начлезе—вінавацілі Лявона. Град поле пабіў—вінавацілі Лявона. У суседа гаспадара раптам сын, малады й здаровы дзяцюк, пачаў сохнуць і высах, як трэска. „Лявонавы штукі“—гаварылі людзі. А гаспадар, у якога Лявон жывё, усё багацеў і багацеў...

Усе гэтыя прыметы кіравалі сялянскія думкі на тое, што Лявон—чараўнік. Кожны гэта думаў, але баяўся гаварыць, каб, чаго добрага, Лявон яму ліха не нарабіў за доўгі язык.

Вёска, дзе жыў Лявон, хацела як-колечы вызваліцца ад яго, але ня ведала як.

На другі год раптам, у адзін сьветлы дзянёк, Лявон зусім зьмяніўся, зрабіўся другім чалавекам, як-бы ад яго адышлі злыя чары: пачаў гаварыць з людзьмі, суровасьць зышла з яго твару, ён павесялеў і зрабіўся такім гутарлівым, ажно зноў задзівіў людзей. Цэлымі днямі гаворыць і гаворыць бяз упынку—і толькі аб Такароўшчыне: аб тым, як жыў ён раней у сваёй хаце, як бацька яго гаспадарку там ладзіў, якія ў яго былі шнуры, якая жывёліна, які сад і г. д. Ї вельмі прыхільна й прыязна адносіўся да тых, хто яму гаварыў аб Такароўшчыне, аб гвалце й крыўдзе маладога пана Магдановіча.

— Цэлы год туга ела мяне,—глумачыў ён сялянам.—Я хацеў усімі сіламі забыць аб сваёй гаспадарцы, аб Такароўшчыне, нейкая злосьць трымала мой язык у зялезных шчэмках, і я ня мог слова казаць добрым людзям. Я ведаю, усе мяне пужацца пачалі, але гэта ўжо, дзякаваць богу, мінула. Крэпак быў бацька мой, да ста гадоў жыў ён, вечны ўспамін яго души, і я вось чую, што й мае сілы пачалі цяпер крэпнуць. А то, бывала, кожныя дванаццаць гадоў гэты страх, што пан не падпіша надалей кантракту, гнуў маю сьпіну ў тры пагібелі. Гэта было цяжкай хваробай усіх нашых такароўцаў. Цяпер гэтая хвароба мінула,—гаварыў дзед і сьмяяўся.

Павесялелі разам з ім і ўсе вясковыя. Тая трывога, якую ён сеяў паміж іх сваёй суровай маўклівасьцю, мінула, і жыцьцё іхняе пайшло зноў звычайным шляхам. А калі ў каго з іх здаралася нейкае няшчасьце ў гаспадарцы, дык ужо Лявона болей у гэтым не вінавацілі.

Разам з пераменаў у Лявонавай натуре ўчынілася яшчэ другая прыгода. Цэлы год ён ні разу ня быў на зямлі быўшай Такароўшчыны, нават стараўся ў той бок не глядзець, а цяпер ён пачаў бываць там штодня, як-бы нейкая невядомая сіла цягнула яго кожны дзень аглядаць сваё папалішча.

Бывала, у самы гарачы час працы, як-бы нешта ўспомніўшы вельмі пільнае, кіне работу й шпаркім крокам пойдзе ў Такароўшчыну. Абыходзіць усе падмуроўкі, нібы шукаючы нечага, што тут згубіў, мацае рукамі разваленыя печы і йдзець адтуль да падмуроўкі сваёй хаты. Тут ён стаіць доўга й нешта мармоча сабе пад нос. І пры гэтым у яго ўсёй постаці робіцца перамена. Старэе ён адразу на дзесяць год. Гора як-бы вырастае ў адзін міг: галава апускаецца ніжэй, вочы тухнуць, і старыя хрыплыя ўздыханьні напамінаюць гуд пілы, якая рэжа мяккі гніляк. Гэтак стаіць ён адзін, як шэры корч, з гадзіну на адным месцы. Потым падыходзіць да печы, гаспадарчым вокам аглядае яе з усіх бакоў. А калі дзе цэгляна вывалілася, ён яе палымае й асьцярожна кладзе на тое пустое месца ў печы, скуль яна вывалілася. Абыходзіць ён печ некалькі разоў, потым сядзе й паглядае ў падпечча, раптам ускочыць, абмацае рукой чалесьнік, кіўне галавой і выпрастаецца, зноў як-бы маладзее на дзесяць год і йдзе ў вёску.

Гэтак праходзіць дзень за днём. Сяляне да гэтага прывыклі і зусім лёгка гэта тлумачаць:

— Беднага Лявона цягам цягне да месца быўшай сваёй гаспадаркі. Стары ня можа забыць.

Здарылася так, што пасьля трох гадоў зацішша ў Такароўшчыне, калі зямля ляжала, як асірацелая, і наводзіла жудасьць сваімі комінамі, там зноў закіпела жыцьцё. На доўгіх карах пачалі з ваколічных вёсак сяляне туды вазіць бярвеньні, запахла сьвежым дрэвам і сасновай смалой. Цэлымі днямі стукалі сякеры і гудзелі пілы. Працавала шмат людзей. Адразу ставілі некалькі будынкаў: ток, пуню, хлеў, хату для парабкоў, хату для гаспадара, якая будавалася на панскі манер—з часаных бярвеньняў, з нямецкімі вугламі, з адумсловымі ганкамі і вялікімі вокнамі.

Наняўся на работу сюды і стары Лявон і адразу зьвярнуў на сябе ўвагу галоўнага майстра сваёй кемнасьцю і стараннасьцю. А здароўе ў яго было такое, што ўсе проста здзівіліся. Бывала, падыме сам такое бярвяно, што й малады не патрапіў-бы падняць. А якія вяселья байкі ён баяў пры гэтым, ажно ўсе рабочыя покатам са сьмеху каціліся. Сло-

вам, дзеда Лявона любілі ўсе—і сам пан, і майстар, і работнікі. Гарэлку піў ён болей за ўсіх. Любіў пасьля выпіўкі дужацца з маладымі, і як толькі ён абхопіць каго колечы сваімі жылістымі рукамі, дык той толькі задыхаўся і адразу—гульгіць, як сноп.

Работа пачалася вясной, і Лявон, як толькі паступіў на работу, пабудаваў сабе з аполкаў будку каля печы сваёй быўшай хаты і жыў там адзін. За гэта і работнікі пры будынках і суседзі з ваколіцы называлі яго „дамавіком“, але ён на гэта не злаваўся і так уцягнуўся і прывык да гэтага прозьвішча, што калі, часам, звалі яго імем „Лявон“, дык ён не адклікаўся. Так што ўжо к восені зусім сур'ёзна ўсе звалі яго „дамавіком“, нібы другога імя ён ня знаў ад самага нараджэньня.

Разам з будынкамі йшла работа і на полі. Навезьлі шмат жывёлы, коняй, валоў, кароў, авечак і птаства. Аралі, сеялі, касілі, жалі, і ўсё было зьвезена ў новыя, сьвежыя, пахучыя будынкi. Тут ужо відаць было, што не мазалістая рука панурага гаротніка-ратая будавала для сябе гняздо, дзе памалу сам гаспадар на сваім коніку возіць бяровеньні, майструе курную хацінку, праз год зьяўляецца пуня, потым ток, і кожная здабытая жывёліна—цэлы пераварот у яго шэрым жыцці. Не. Тут будавалася гняздо багатыра. Як залаты дождж, сыпаліся дукаты. Пан сам пальцам аб палец не крануў, а дзiesiąткі людзей, найміты-нявольнікі, за яго працавалі. Нібы пачараўніцкаму, як у казцы, усё зрабілася адразу. Як „га“, гатоў быў рай на зямлі. За адно лета пасьпелі, нават, сажаўку выкапаць пад пагоркам, агароднік-немец пасадзіў маладзенькі вялікі сад, абапал дарогі да гаспадарскага дому былі пасаджаны прысады—маладыя таполі. Высокі, новы, афарбаваны крыж з масянжовым панам Езусам красаваўся на дарозе да новага хутара, як шчыры вартаўнік багатырскага арлінага гнязда. І маладыя прысады выглядалі таксама, як шарэнга малайцоў, якія вартавалі новы хутар, што красаваўся сваімі бялюткімі, высокімі, зграбнымі будынкамі, дзе ўсё было зроблена з багатай рукі—і пекна, і моцна, і выгодна, ажно вачом любя было глядзець. А ў гумнішчы было поўна збожжа, пахла сьвежым сенам, кветкамі, якія былі

клапатлівай рукой пасаджаны каля ганку круглымі клюбамі-дыванамі аксамітнымі. А заводнае стада пасьвілася ў лагчыне, і кожная штука выглядала, як лялька, як намалёваная. І ўсё было так урачыста і багата, ажно вока вабіла. Новы хутар выглядаў паміж ваколічных вёсак, як багата прыбраная каралеўна, акружоная вясковымі бабамі-прыслужніцамі. Простыя прыслужніцы былі за бедны для такой пышнай асобы. І само неба, само сонца йначай глядзела на новы хутар, чымся на ваколічныя вёскі: першаму сьветла ўсьміхаліся, а на апошнія хмурыліся або іх зусім не прямячалі.

Адна толькі фігура пана Езуса на новым пышным крыжы выглядала небагата ў сваім багацьці. Здавалася, што ўзялі любога жабрака з-пад цьвінтара, надзелі яму карону на галаву і назвалі царом, а ён тымчасам выстаўляе руку, кланяецца і просіць капеечку, кажучы пры гэтым: „Ня брат я вялікім і багатым. Я—самы прасты з прастых. Я—самы бедны з бедных. А палацы будавалі, на гэтым полі працавалі, гэтыя жывёліны даглядалі мае браты—бедныя мужычкі. Яны маюць вялікую творчую моц каваць скарбы для чужых, тварыць раі для чужых. Вось дзе соль зямлі пад сонцам. Мае бедакі гэта, соль, якая дадае смак усім стравам“.

А ад папялішча Такароўшчыны і пуху і духу не засталася. Свой новы хутар пан назваў Магданоўшчынай. Загадаў пан ачысьціць зямлю з-пад лому, цэглін і сьмяцьця і зараць на зіму.

Вось пасья таго, як зьнік апошні сьлед быўшай гаспадаркі Лявона, дзед зноў зрабіўся маўклівым і суровым і перабраўся ў тую хату, да таго самага мужыка, дзе ён раней жыў. І ён зноў перарабіўся з „дамавіка“ на „чараўніка“. І ўсе яго зноў пачалі пужацца. Ад быўшых сьлядоў яго любай зямелькі асталіся толькі адны старыя могілкі, якія пан не адважыўся зьнішчыць.

Гэтыя могілкі яшчэ лучылі душу старога Лявона з сваім мінулым, якое ніколі ня вернецца. Нібы стары крыж, выглядаў ён паміж крыжамі, дзе ён па васеньніх начох выстаіваў па некалькі гадзін... Але думкі яго былі глыбока захаваныя і цёмныя, як дажджлівая васеньняя доўгая ноч, як нямая ціхасьць магілы. Аб іх толькі ён і бог ведалі. А на людзёй ён наводзіў сваім выглядам і маўклівасьцю толькі жудасьць.

Тымчасам восень рабілася ўсе болей сур'езнай і гнеўнай. Пачаліся халады, маразьлівыя ночы. Мокры сьнег, ад якога зямля парабілася топкай і гразкай, і цёмныя лужыны стаялі на рудым іржонні, як алавяныя пляміны на паржавелых жалезных шчотках.

Але толькі для бедакоў-гаротнікаў такія ночы веюць няпрытульнасьцю і нудою, ад чаго месца сабе знайсці цяжка. Для багатых такія вечары—адна прыемнасьць. У васеньнія доўгія ночы толькі і пачынаюцца балі, гульні і розныя вясёлыя забавы. Хмельны баль гудзіць на ўсе застаўкі. Віно льецца ракой, найлепшая яда навалена гарамі па пекна прыбраных сталох. Пары кружацца ў вальсах. Музыка вабіць сваёй кволасьцю і далікатнасьцю, галовы хмялеюць, а губы, як жывыя макі, цягнуцца да пацалункаў. Вочы блішчаць пад павалокай туману, як у сумуючых анёлаў.

Вось гэтакім чынам краталіся васеньнія ночы і ў новым хутары Магданоўшчыне. Што-ж, гуляць можна смела, баяцца няма чаго: на дварэ пільнуюць панскі супакой злосныя сабакі-ваўкадавы; апрача іх, яшчэ людзі са стрэльбамі—верныя слугі-вартаўнікі. Можна гуляць.

У адну ноч, у самым разгары панскай гульні, раптам пачалася завіруха, як-бы ў часе Нэранскага або Бальтасарскага піру: роўна а поўначы ў адну хвілю полымя абхапіла ўсе новыя будынкі, і цыма навокал асьвяцілася жудасным, колеру крыві, вогнішчам. Загудзеў моцны вецер, і агонь разрастаўся. У адну гадзіну агністы аграмадны язык Люцыпара так лізануў новы хутар Магданоўшчыну, што ад яго асталіся такія самыя знакі, як ад быўшай вёскі Такароўшчыны. Ад усяго добра і жывёлы не засталася і крапінкі, чуць людзі пасьпелі выратавацца. Не дапільнавалі ні злосныя сабакі, ні вартаўнікі са стрэльбамі—панскія найміты.

Назаўтра Лявон, нібы пастарэўшы за ноч на дваццаць гадоў, згорблены, слабы й хілы дзядуля, сам пашоў да пана Магдановіча і прызнаўся, што гэта ён падпаліў хутар.

Слабым старчым, дрыжачым голасам казаў Лявон: „Вось усе гэтыя апошнія гады злосьць на цябе трымала мае сілы. Як кусьлівую гадзіну, я грэў у сваіх грудзёх пякельную помсту на пана за тое, што ты знішчыў нашыя, крывёй і по-

там здабытыя гаспадаркі. Во гэтымі каравымі рукамі сваімі я яшчэ хацеў задушыць пана, але бог зменшыў мой гнеў, я ўстрымаўся і не хацеў паганіць свае чэсныя мазалістыя рукі панскай нячыстай крывёю“.

А як людзі скручвалі моцнымі вяроўкамі рукі і ногі старога Лявона, ён не бараніўся, толькі нешта неразборчывае марматаў сабе пад нос, ды з старых мутных вачэй капалі дробныя сьлёзы.

Менск, 1921 г.

В О Ў К

Марозьлівае паветра пахла ап'яняючай сьвежасьцю. Было надзвычайна прыемна і лёгка ў грудзёх. Ноч, асьвечаная сьняжыстымі далямі абшырных лагчын, прыслухоўвалася да лёгкага шастанья палазоў, да глухбога тупанья капыт па пушыстым гасьцінцы. Кацярынінскія прысады, абрызганя сівой шэраньню, стаялі абাপал тракту, як два шэрагі мармуровых багінь, і чым шыбчэй фурман гнаў каня, тым шыбчэй прысады нясьліся нам насустрач.

Мне трэба было ехаць вёрст восемдзесят побач з беларуска-польскай граніцай, якую агібаў гасьцінец няправільнай, ломанай лініяй. Фурманка здарылася мне выпадковая з адным пагранічным жыхаром, які ехаў дамоў. Ён ахвотна ўзяў мяне з Менску. Мала гэтага—даў мне на дарогу вялізарную дарагую хутру, а ногі сам укруціў мне ў новае дамскае каракулевае пальто, зараней абсыпаўшы яго сьнегам, каб выглядала, як старая вопратка.

Я спачатку здзівіўся яго далікатнасьці, але хутка зразумеў, у чым тут справа: гэтыя хутры яму трэба было адправіць заганіцу. У валёнкі ён мне напакаваў некалькі стопак залатых манэт, гладка абверчаных паперкамі. Сам ён быў напакваны і абкручаны хутрамі яшчэ болей грузна, чым я.

Гэта быў чалавек гадоў пад трыццаць. Вёрткі, энэргічны і рупны. Ня глядзячы на тое, што ён вечна не дасыпаў, езьдзіў па начох, ён быў поўны і ружовы,—толькі вочы былі як-бы трохі прыпухшыя і чырвоныя, і ў іх зьяў аганёк надзвычайнай прагнасьці. Спачатку мы ехалі моўчкі, ціха паглядаючы фурману ў шырокія плечы, абцянутыя жоўтым сьвежа-пахучым кажухом. Мой сусед час-ад-часу пільна ўглядаўся па бакох, ці ня едзе пагранічны пост, часам загадваў фурману зварачаць у бок ад дарогі і ехаць хутчэй. Наогул, ён увесь час трымаў вуха востра.

Яго трывога як-бы праз электрычны ток перадавалася і мне. Я ад няпрывычкі трывожыўся яшчэ болей і пачаў на яго манеру падазрона ўглядацца ў даль і прыслухоўвацца.

— Што, боязна?—запытаўся ён у мяне ціха:—адразу відаць, што чалавек ня прывык. А я—дык прайшоў добрую школу.

— Я і прывыкаць не хачу, люблю спакойнае жыццё,—адказаў я.

— Хэ-хэ-хэ, спакойнае жыццё. Спакойна жывуць толькі хатнія жывёлы, а ня людзі. Вы можаце так хоць дваццаць гадоў быць савецкім служачым, жыць спакойна і перабівацца з піва на квас. Хэ-хэ-хэ!

У яго кароткім, хрыпаватым сьмешку я пачуў едкую кпінку па майму адрасу, асоблівую гордасьць і веданьне сабе цаны.

— Жыць на сьвеце трэба ўмець заўсягды, тым болей у апошнія гады,—пачаў мой сусед спакойным тонам практычнага настаўніка.

Яго голас, прафільтраваны праз два цёплыя пушыстыя каўняры, якія пакрывалі яму і ніжнюю часць твару, выходзіў трохі прыдушаным, замагільным. Здавалася, што гэта строгая сыбільля кажа адвечныя словы праўды.

— Так. Жыць на сьвеце трэба ўмець, трэба быць сільным, трэба сьмела змагацца за сваё існаваньне. За гэтае існаваньне змагаюцца народы, змагаюцца клясы. У процэсе змаганьня падаюць, як мухі, мільёны людзей. Зямля абліваецца патокамі чалавечай крыві, сушыцца пажарамі.

Мой сусед адхіліў свае пушыстыя каўняры, і яго голас прыняў мэталічны водгук. Словы, здаецца, застывалі ў марозьлівым паветры, удараліся, як шрот, аб шырокія плечы фурмана, аб круглы крыж высокага каня.

Я ціха прыслухоўваўся да яго гутаркі.

— Жыць, баценька, кожнаму хочацца. Кожны шукае крыніцу жыцьця пасвойму. Дзе схавана, павашаму, крыніца жыцьця, дзе?

Ён выставіў на мяне пару вуглёвых воўчых вачэй, якія смагла ўпіліся ў мае вочы.

Мне зрабілася жудасна ад яго ўспалёных зрэнак.

— Крыніца жыцця, як зачарованая царэўна, захавана ў жоўтым мэталі—у золаце. За золата купіш сабе ўсе прыемнасьці ў жыцці—і гонар, і пашану, і пекных кабет, і, нават, найлепшыя чалавечыя ідэі. Усё дастанеш за золата,—казаў ён, урачыста адчаканіваючы кожнае слова.

Я выставіў на яго здзіўленьня вочы. Ён гэта прымеціў.

— Дзівіцца тут няма чаго. Дзівяцца толькі дзеці і дарослыя людзі, падобныя да дзяцей. Золата—гэта ўсё. За золата я магу ўвесь сьвет сабе купіць.

Мой сусед зняў рукавіцы, пачаў размахваць рукамі і горача гаварыць.

— Як гэрой, як рыцар, я змагаўся за здабываньне золата ад малых гадоў. Да нічога іншага ў мяне ня было столькі замілаваньня і пашаны, як да золата. Усе думкі мае былі заняты толькі адной ідэяй: як узбагацець.

— Высокая ідэя,—казаў я з іроніяй.

— Сьмейся, паяц,—буркнуў ён злосна.—А што такое ўсе ідэі, як не паляпшэньне чалавечага дабрабыту? А паляпшэньне дабрабыту можа быць толькі праз золата. Вось вам і зачарованы круг.

— Не праз золата, а праз разумную працу. Калі ня будзе працы, дык чалавек спухне з голаду, маючы перад сабою горы золата. Савецкая ўлада і дамагаецца зьнішчыць каштоўнасьць золата, зьнішчыць эксплёататараў.

— Хэ-хэ-хэ, і за гэта аддае свае сілы, каб некалі ўнукам добра жылося. А я хачу жыць не для ўнукаў, а для сябе. Жыцьцё нашае кароткае, а на будучыну мне напляваць.

І мой сусед запраўды плюнуў у бок звонка і шчыра.

— Каб заўсёды людзі так плявалі на будучыну, дык мы-б усе і па сягонешні дзень дзікарамі засталіся, у зьвярынай шэрсці,—казаў я.

— Ну і засталіся-б. А што мы цяпер не дзікары? Мы жывем тымі самымі інстынктамі, як першабытныя людзі; чуць што, дык літаральна зубамі грызем адзін аднаго. Я так і гляджу на сябе, як на зьвера, як на ваўка, напрыклад. Во, грыз-бы ўсіх, хто папаўся-б мне між клыкоў. Закон жыцця, баценька!

Ён так на мяне зірнуў, ажно мне здалося, што побач са мною сядзіць воўк, які перакінуўся ў чалавечы вобраз.

Мы ўехалі ў лес. Сосны стаялі моўчкі, як зачарованыя. Здалёку пачулася жудасна-смутнае выцьцё галодных ваўкоў.

— Лёгка на ўспамін,—засьмяяўся мой сусед.—Толькі ня бойцеся іх. Яны мне не пяршыня.

Конь вастрыву вухамі і нёсся з ўсёй сілы, кідаючы ў санкі сьнег капытамі, як лапатамі ўсё роўна. Бухнуў выстрал, які пошчакам аддаваўся з усіх бакоў. Дзесьці ў бліжнім хутары забрахалі сабакі.

Мой сусед пачаў перарваную гутарку.

— Трэба сказаць, што я свайму богу-золату служыў і верай і праўдай. Раней, спачатку вайны, я вазіў гарэлку на фронт цэлымі вазамі. Потым, пры розных акупацыях, купляў крадзеныя рэчы і вось сваёй гэтай рукой забіваў людзей, якія стаялі мне на дарозе.

Я ўздрыгануўся і скоса зірнуў на свайго суседа-ваўка.

— Нічога ў гэтым страшнага няма. Я змагаўся за сваю ідэю. Два гады таму назад я перапраўляў з Савецкай Беларусі ў Польшчу крадзеныя коні цэлымі табунамі. Можа памятаеце, як тады сярод белага дня ў сялян коні на дарозе адбіралі. Гэта мае агенты працавалі.

— Не гаварэце мне нічога, не раскажывайце! — узмаліўся я.

— Хэ-хэ-хэ! Я вас не баюся. Вы мне нічога ня зробіце. Межаце тысячу раз перадаваць аб гэтым уладзе,—яна са мною нічога ня зробіць.

Чалавек гаварыў з такой пэўнасьцю і так жудасна-мякка, што ў мяне ад яго шчырасьці язык анямеў.

— А цяпер, баценька, я ўжо два гады займаюся контрабандай. Займаюся гэй профэсіяй, якую так ганіць Савецкая ўлада, за якую вельма строга карае, за якую і вы глядзіце на мяне, як на праўдзівага ваўка. Хэ-хэ-хэ! Каб вы мелі столькі багацьця, сколькі пераплыло праз мае рукі, вы-б глядзелі на справы так, як я. Вы самі жадаеце мець гэтае багацьце. Нашто? Ну, каб павандраваць па сьвеце, пажыць лепей, выкарыстаць сваё кароткае жыцьцё для сябе, а не

для іншых, як вы нібы то робіце. Вось, каб багацьце вам пасыпалася з неба гатовенькае, вы-б падставілі рукі, а як самому здабываць, дык у вас ні спрыту, ні адвагі на гэта няма. Вось у чым уся розьніца паміж вамі і мною. Я, баценька, проста дабіваюся сваіх мэт, а вы ідзіце ваколічнымі пуцявінкамі і дарожкамі.

Пры гэтым ён моцна пахлопаў мяне рукой па плячо і дружна абняў мяне адной рукой.

Праз дзьве хутры я пачуў яго руку на сваіх плячо, нібы гідкая зьмяя датыркнулася да мяне.

Я сьцяў зубы і маўчаў, думаючы, як вызваліцца ад яго дарагіх хутраў, ад яго жмутаў золата, якія ляжалі ў маіх валёнках, і ад яго самога. Вось і паквапіўся на дармовую і выгодную фурманку. Цяпер хоць кінь усё ды пехатой уцякай. Удзень я-б гэта зрабіў, але ў глухую ноч, на марозе...

І я чуўся як-бы ў палоне ў гэтага чалавека-ваўка. Пры тым воля мая раптам пачала патроху слабець. Я пачаў паддавацца яго чарам. Я пачаў яму зайздросьціць, што ў яго такі добры конь і столькі багацьця, што ён можа рабіць тое, што ўздумае.

Як-бы ў адказ на мае думкі, ён пачаў мне габарыць далей.

— Цяпер я маю заганіцай, у Вільні, дзьве камяніцы, тут наладзіў вялікі паравы млын, маю магазын у Менску і думаю хутка ладзіць фабрыку ў Маскве. Гэта ад тых драбніц, якія ў мяне засталіся. Рэшта ўсё—у дзесяць разоў болей—у мяне адбіралі пагранічныя пасты. На Менск мне дарога зачынена, але я іншым шляхам выпраўляю контрабанду на Маскву і Петраград. Я сам за гэты час выездзіў усю Расію, пабываў у лепшых тэатрах. Дзяўчатам у гасьцініцах плаціў па сто, па дзьвесьце рублёў золатам за ноч. Нават нявесту купіў сабе за золата—вучыцца ў Маскоўскім унівэрсытэце.

Тут ён звонка прыцмокнуў языком.

Пры гэтай гутарцы мы ня прымецілі, як збоку, з зямлянкі ля дарогі выскачылі тры чырвонаармейцы з вінтоўкамі.

— Стой!—крыкнуў адзін з іх.

Фурман моцна пагнаў каня, але насустрач паказаліся яшчэ два чырвонаармейцы. Адзін з іх выстраліў са стрэльбы, і фурман прыпыніў каня.

Воўк папаўся ў пастку. Прапала ўся яго адвага. Чырвонаармейцы былі непадкупнымі.

Пакуль нас абшукалі, агледзелі з усіх бакоў, настала раніца. Чырвонаармейцы доўга мацалі вопраткі майго суседа і знаходзілі зашытымі шмат дарагіх каменьняў.

Хоць я разумеў, што сам буду мець шмат няпрямнасьцяй, пакуль выясьніцца справа, але лёгка мне зрабілася на душы.

Ярка-чырвоны ўсход афарбаваў асьнежаныя абшары і бела-пушыстыя гаёчкі ў квола-ружовы колер. Мы ехалі пад канвоем назад у Менск. Мой сусед сядзеў ціха і толькі зубамі скрыгатаў, як прыстрэленая зьвярына.

Мы ехалі праз вёскі, і людзі нас сустракалі з клінкамі ды з крыкамі:

„Цю-га-а-а! Цю-га-а-а!“.

Менск, 1923 г.

СЯРОД НОЧЫ

I

Їгналю ня спалася. Кідаўся з боку на бок, круціўся пад дзіравым кажухом, як няпрытомны, і ня мог заснуць. Думкі блуталіся ў галаве сярод цішы ночы і, як кусьлівыя авадні, не давалі чалавеку супакою. Ёгналя ляжаў і стараўся прыпамінаць, якую гэта асабістую няпрыемнасьць ён у мінулы дзень перажыў, якую злыбеду, што вось душыць яго й цяпер. І давай, як па кнізе, чытаць кроніку пройдзенага дня ад самага раньня.

Жонка, хмурая й злосная, круцілася каля прыпечка, хацела зварыць штосьці на сьняданьне й нічога не зварыла, бо пачалася заўсягдашняя лаянка. Яна яго, Ёгналю, прабіралала, як заўсёды, за яго абібоцтва й нядбаласьць у гаспадарцы. Гэта раз. Потым яна так разгарачылася, ажно засапела, як кавальскія мяхі, пачырванела, вочы наліліся крывёй, і яна, адзічэлая, схваціла вілчнік і кінулася да яго. Ён, нічога ня кажучы, выскачыў з хаты, як ашпараны варам. Гэта два. Потым ён швэндаўся па вёсцы, ня маючы дзе дзецца. Людзі з яго сьмяяліся, што ён баіцца жонкі, як агню. Яна яго лупцуе, апрача таго, абманвае яго з Цыпруком, з якім часта валачэцца ў лес. Гэты тры. Ад гэтых кпінак людзкіх яму вельмі прыкра зрабілася; ён злаваўся на ўсё свёт і на самога сябе, але, сьцяўшы зубы, маўчаў і не адгарківаўся на прыкрыя вострыя слоўцы суседзяў. Яму сорамна было за свой чалавечы гонар, за сваю нікчэмнасьць і няздатнасьць.

— Чаму я такі? — думаў Ёгналя. Людзі й ня больш зямлі за мяне маюць, а лепш жывуць. У іх хаты агледжаны, скаціна ў парадку, ёсьць і харчы для сябе і корму для жывёлін, а ў мяне вецер сьвішча па ўсіх вуглох. Чаму так?

І сорамна яму зрабілася: гэткія рукі, гэткія ногі і гэткая-ж галава ў яго, як ува ўсіх, але нічога ў яго ня выходзіць. Яму не шанцуе. І здалося яму, што ўвесь сьвет сьмяецца з яго; усё, што ён бачыць вакол сябе: неба, сасонкі на гародзе й закарэлы сьнег на вуліцы—кпяць з яго, глядзяць на яго тысяччу вачыма, гэткімі кплівымі, як у Цыпрука, які жыве з яго, Ігналевай, жонкай. Кпяць з яго моўчкі, пастаянна кпяць, дзень за днём, месяц за месяцам, год за годам і нічога ня кажучь. А ён? Ён, як асалавелы, глядзіць на ўвесь сьвет ад самога маленства. Работа валицца з яго рук, і ўсё ў яго хаце псуецца, марнуецца з таго часу, калі стары бацька памёр. І нібы то, нават, жаданьняў няма ў яго душы да стараньня. І нібы спрасоньня глядзіць ён на цэлы сьвет, і, нават, злосьць яго не бярэ на Цыпрука за тое, што той жыве з яго, Ігналевай, жонкай. А тут, здаецца, столькі злосьці трэба было мець, каб скруціць Цыпрука ў барані рог.

Ігналя заздаваўся на самога сябе за тое, што ў яго злосьці ня было на другіх людзей. Злавацца на самога сябе ён яшчэ час-ад-часу мог.

Сьціснуў ён кулакі, насупіў бровы, зморшчыў лоб у гармонік і марматаў сабе пад нос:

„Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!“

Марматаньне яго ўсё мацнела і мацнела. Ён стаў сярод вуліцы. Цела яго напружылася, ногі цьвёрда стаялі, укапаўшыся ў сьнег, ён іх так моцна выпрастаў, ажно жылы забалелі й дыханьне ў грудзёх сьпёрлася. Але доўга ня мог ён вытрываць гэткай натугі; пачаў і целам і думкамі слабець, як спрунжына, якая, пасья націску, адпускаецца назад. І марматаньне яго з кожнай хвіляй зноў слабела.

— Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!—шаптаў ён усё цішэй і працяжней, нібы калёсы, якія коцяцца самі пасья вялікага разгону, і імпэт іх слабее з кожнай хвіляй.

— Го-го-го,—пачуў ён рогат вакол сябе.—Глядзецце, добрыя людзі! Ігналя звар'яцеў, дальбог, звар'яцеў.

Тут Ігналя схваціўся, як-бы ад цяжкага сну, азірнуўся—ажно вакол яго стаіць грамада людзей, і якія ў іх кплівыя вочы, усьмешліва-здаволеныя твары, ажно ў яго грудзёх не-

шта хруснула ад болю; увесь ён пакрыўся потам ня то ад крыўды, ня то ад сораму—і давай бог ногі.

Ён уцёк ад вясёлай кампаніі, якая нешта шумела, галдзела й сьмяялася. Ён ня прыслухоўваўся, што яны там гаварылі аб ім: страшна было яму прыслухоўвацца. Ён уцякаў, як ад пошасьці, ад халеры, ад дзікіх ваўкоў. Уцякаўшы, ня чуў ён пад сабою ног, нібы ў паветры насіўся. Ачухаўся ён толькі ў сваім хлеме, дзе ён стаяў прыпёрты да сьцяны і моцна сапеў. І было ў яго душы тады гэткае ўражаньне, нібы яго аплюхалі нейкай сьлізкай цеплаватай жыжкай, нібы ён задыхаецца ад гэтай жыжкі, якая папала яму ў рот, у нос, у вушы і абляпіла яго ўскалмачаныя валасы.

Яшчэ цяпер, уночы, успамінаючы аб гэтым у сваёй хаце, яму робіцца моташна і нешта сьсе ў грудзёх.

Потым, як троху супакоіўся, стоячы ў хлеме з паўгадзіны, ён пачаў азірацца па баках. Палуцёмна было ў хлеме. Павуціна плялася ад бэлькі да бэлькі, а праз шчыліны прабіваліся сонечныя праменьні, якія залацістымі пасамі прарэзвалі змрок. У загарадцы збоку стаяла рабая худая кароўка. Моўчкі жавала яна сваю жвачку, стоячы ля пустой загарадкі ў рэдкім гнаі. Час-ад-часу карова жаласьліва мычэла з голаду, адварочваючы сваю галаву, і пазірала з дакорам на гаспадара свайго рахманымі вачыма. І нібы сьлёзы стаялі ў яе вачох.

Нешта кальнула тады Ёгналю ўнутры. „Нават і саламяная сечка скончылася“—падумаў ён. З другога боку хляўчука стаяла пряднімі нагамі ніжэй, а заднімі вышэй, старая лысая кабыла. Колькі разоў яму жонка гаварыла падраўняць гной у хлеме, а ён усё адкладваў. Колькі разоў уночы кабыла закідвалася й чуць не задушылася, а ён не зьвяртаў увагі. Кабыла стаяла апусьціўшы галаву, і нібы глядзела ў нейкую глыбокую процьму, куды зьбіралася скокнуць. Вочы яе былі мутныя. Кабыла як-бы думала сваю цёмную, цяжкую думу. Ёгналю здавалася, што ў цішы яна зараз загавора да яго аб сваім голадзе. Ёгналя падышоў да кабылы й пачаў яе гладзіць па сухіх выпуклых рэбрах. Але кабыла ня прыняла яго ласкі, падняла голаў, навастрыла вушы й пачала сьцёбаць хвастом па баках, як-бы адганяючы заядлую муху. Ёгналя на яе не заклаваўся за няпрыхільнасьць да яго, і жаль яшчэ болей яго

разабраў. Нешта сашчамілася ў яго грудзёх, нешта гарачым комам стала ў яго горле; ён імпэтна абхваціў голаў кабылы сваімі каравымі рукамі і заплакаў. Неяк лёгка яму зрабілася: абыцаў ён кабыле надалей быць добрым гаспадаром, каб ёй, гаротніцы беднай, болей галадаць ня прыходзілася.

II

Як застанавіўся Ёгналя пры гэтым апошнім успаміне мінулага дня, дык ужо аб нічым іншым думаць ня мог. Галодная кабыла й кароўка ня выходзілі з яго галавы. Што яны, бедныя жывёліны, вінаваты ў тым, што ён такі нікчэмны чалавек? За што ім галадаць? Гэта-ж ня людзі, яны жаліцца і прасіць яды ня стануць. Маўчаць і маўчаць, і глядзяць галоднымі, мутнымі вачыма вакол сябе.

Їхняя маўчанка яшчэ болей разварушыла Ёгналю. Каб яны гаварылі так, як яго жонка вечна мелець языком, дык тады мо'б гэта яго не абышло. А то маўчаць. Яму здавалася, што, каб яны хацелі, дык і загаварылі-б, ды яшчэ якой мовай! Кожнае слова рэзала-б яго сэрца, як ножам, калола-б, як ражон, толькі вось шкадуюць яго, Ёгналю... І чатыры гаварлівыя бяз слоў вочы яго маўклівых дзвюх жывёлін так і глядзелі на яго з усіх цёмных шчылін убогай, пустой хаткі... Ёгналя плюшчыў вочы, кутаўся пад кажухом. Тады галодныя вочы жывёлін, як бліскучыя арэхі, як срыбныя сьлівы, лезьлі да яго пад кажух, датыкаліся яго лобу і сваім холадам гарачылі яго цела, сваёй гарачкай кідалі яго ў дрыжаку, барабанілі яму ў мозаг, як буйны, гарачы вуглёвы град. Ёгналя стагнаў, корчыўся, халодным потам абліўся, але, нарэшце, ня вытрымаў і ўскочыў з свайго ложка.

Упоцемках ён ціханька абуў лапці, накінуў кажух на плечы, надзеў шапку на галаву і, прыслухоўваючыся да здаровага, роўнага храпеньня сваёй жонкі, вышаў з хаты. У сенцах ён узяў пусты мяшок, які ляжаў на кубле, і вышаў на двор.

Было за поўнач. На дварэ стаяла імгла. Шэры сьнег аддаваў пахам прадвясеньняй вільготы і сьвежым гноем. Ёгналя некалькі хвіль стаяў, як-бы разважаючы аб нечым, по-

тым цвёрдым крокам падышоў да хлява і стаў ля варот, прыслухоўваючыся, што робяць яго жывёлы.

Рыкнула карова й заржала кабыла. Яны пачулі свайго няшчаснага гаспадара ля варот. Гэта кранула такія струны Ёгналева сэрца, ажно ён, як вар'ят, схваціўся за галаву, і вялікая рашучасьць выявілася ўва ўсім яго цэле, ува ўсіх яго руках. Ён цвёрда й смела вышаў на вуліцу, размахваючы рукамі. Азірнуўся па бакох і пайшоў уздоўж вуліцы да канца вёскі.

— „Я тут не вінават,—разважаў ён сам з сабою:—ня мне карысьць з гэтага. Усё роўна карова не дае малака, а на слабой і старой кабыле нават улес па дровы не паедзеш. Але не магу далей цяпець... Толькі ў каго? У якога гаспадара ўкрасьці мяшок сена?.. Ды ня красьці, а проста так вазьму, а ўлетку, у час сенакосу, уночы, каб ня ведаў ніхто, аднясу назад да яго копнаў, і дзела будзе шыта й крыта, і сумленьне маё будзе чыстае. Толькі да каго йсьці?—падумаў ён:—пайду да Марціна. Яго сенакос за рэчкай мяжуецца з маім логам, дык я адкіну яму летам пару ахапкаў сена й нічагуткі. Так пазычаць у каго-колечы ўдзень, дык ужо ніхто ня дасьць, бо ўжо ўчора адмовілі, а жывёліны цэлы дзень галодныя стаяць“.

Ёгналя хлюпаўся ў сваіх атопках сярод вуліцы, дзе лужыны ў глыбокіх калдобінах ужо стаялі. Потым ён пашоў агародам нацянькі, не разважаючы нават аб тым, што сьляды астануцца сьвежыя й яўныя ў гладкім сьнезе.

Дзесьці забрахаў сабака, засьпяваў певень. Жудасна зрабілася Ёгналю і не па сябе. Ён прыстанавіўся, прытаіўся й пачаў пільна азірацца вакол. „А ўсё-ж такі я йду красьці і гэта першы раз у маім жыцьці...“ Холад агарнуў чалавека. Але... „эт! нічога ня зробіш!“

Як усё супакоілася, ён пацягнуўся далей. Трапіў адразу да пуні Марціна, якая стаяла далёка ад хаты і ад хлявоў на гумне. На варотах вісеў маленькі замочак. Тут ужо Ёгналя ні аб чым ня думаў, нават не аглянуўся па бакох. Пакруціў замок туды-сюды, і слабы замок, які бараніў дабро толькі ад сумленных людзей і вісеў так сабе, на пострах, адламаўся. Ёгналя нават не спадзяваўся, што так лёгка гэта яму ўдасца. Ён

пачаў адчыняць вароты, каб ня скрыпелі. Ён аж язык выста-віў ад нейкай унутранай натугі. Яму трэба было адкрыць такую шчыліну, каб толькі цела яго праціснулася. Гэта рабілася ў яго так асьцярожна й ціха, як-бы ён нападаў на сьпячага чалавека, каб зарэзаць яго. Ён сам дзівіўся, што нічога ня чутна—ня скрыпяць вароты Марцінавай пуні, якія, як яму вядома, заўсёды заводзяць сваю музыку. Вароты нібы анямелі, і шчыліна шырэла й шырэла цёмным ценем сваім, нібы адчыняўся цёмны, страшны дол магілы...

Їгналя ўлез у пуню й памалу зачыніў за сабою вароты. Зусім цёмна было вакол, толькі мядовы пах мурожнага сена пранік Ёгналю ў нос,—такі моцны пах, што проста казытаў у носе, у горле, і ад прыемнага паху ён ажно вочы заплюшчыў. Так даўно ў сваёй пуні Ёгналя ня чуў гэтага паху, што ён здаўся чалавеку яшчэ болей прыемным, болей смачным, чым заўсёды.

Їгналя кінуў мех на зямлю й давай шарыць рукамі і наткнуўся на сена. Яму здалася, што зараз сам возьмецца есьці гэта сена,—і запраўды ўзяў у губу некалькі каліваў і пачаў жаваць. Потым ён схваціўся, што не для сябе бярэ ён гэта сена, а для жывёліны, плюнуў і выпрастаўся. Тут ён успомніў, што кінуў мех на зямлю. Ёгналя запаліў запалку, знайшоў мех, плюнуў у руку, загасіў у сьліне запалку і ўрэпіўся зубамі ў край меха, прытрымліваючы яго левай рукой, а правай пачаў пхаць сена ў мех. Рухі ў яго рабіліся пры гэтым хуткія й старанныя, а сена шастала пад яго рукамі.

Гэты шаст сена аддаваўся ў яго вушох вельмі прыкра; ён стараўся як найхутчэй напхаць мех, шаст сухога сена пры гэтым павялічыўся, глушыў яму мазгі. Яму здавалася, што сена жывое й сіплівым голасам шэпча яму: „Не чапай мяне, бо я чужое, чужое, чужое!“ У Ёгналі сэрца забарабаніла.

Раптам Ёгналя пачуў галасы. Людзкія галасы непадалёку ад гасьцінца. Ці мо' яму здавалася? Ёгналя перастаў працаваць і пачаў прыслухоўвацца. Сэрца так стукала, што яму здалася, што гэта нечыя ногі тупаюць каля пуні. Але вось яўна й выразна пачуў ён гутарку двух людзей. Дзівіліся яны, што ў Марцінавай пуні нядаўна бліснуў агонь і раптам

згас. Яны разважалі, што так позна гаспадар ня мог капацца ў пуні. „Або злодзей, або нечысьць нейкая“—гаварылі яны. Ёгналя, нават, пазнаў, чые галасы. Гэта суседзі: Арцём з Міхалкай. Яны якраз, як прыпомніў Ёгналя, пашлі сягоньня на кірмаш у мястэчка й вось варочаліся да хаты. Ёгналя застыў на месцы ад сполаху. Зуб аб зуб заляпаў. Калені задрыжэлі. Як-бы прырос да зямлі. Ня мог крануцца з месца.

А галасы ўсё расьлі й расьлі. Людзі падыходзілі бліжэй...

„Прапаў я, зьлітуйся, божанька!“ падумаў Ёгналя.

Кінуўся няпрытомны ў сена каля сьцяны і давай зарывацца, шэпчучы: „Ліха на мяне! Ліха на мяне!“ Зарыўшыся ў сене, Ёгналя ўсё мацней заплюшчваў вочы. Пры гэтым яму здавалася, што ён сьніць нешта страшнае, і што зараз сон яго міне і яму палягчае.

III

Тымчасам Арцём і Міхалка падышлі да пуні. Ёгналя, урыўшыся ў сене, гэта добра чуў. Ён у гэты момант прасіў у думках сваіх бога, каб учыніў над ім цуд: каб ён, Ёгналя, зрабіўся маленечкі, як муха, як рабачок, як пыліначка, каб мог улезці ў шчылінку сьцяны й схавацца так, каб яго й сам чорт знайсьці ня мог.

З крыкам „хто тут?“ Арцём і Міхалка скрыпнулі варотамі і ўвайшлі ў пуню. Яны запалілі запалку й пачалі азірацца.

— Ці ня ўцёк, гад, бо яго ня відаць,—казаў Арцём, запаліўшы другую запалку. Яны палілі запалку за запалкай, злаваліся, што запалкі псуюць і пальцы смаляць, пакуль не знайшлі для сена мех, напалову напханы сенам, і каля сьцяны—шапку.

— Гэта-ж Ёгналева шапка!—крыкнулі яны ў адзін голас,—Ёгналева шапка!

Ёгналева шапка была вядома па ўсёй ваколіцы. Яна калісьці, як яе насіў яшчэ Ёгналеў бацька, Макар, была баранкавая, але ад даўгіх гадоў яна аблезла, зашмальцавалася, як-бы дзэгцем абмазаная, і да гэтага яшчэ ўся парвалася, і вата вылазіла наверх шматамі. Па ўсёй ваколіцы, калі хацелі

каго-колечы вылаяць, дык гаварылі: «Аблуплены, як Ёгналева шапка». „Страціў фасон, як Ёгналева шапка“. „Вымазаўся, як Ёгналева шапка“. Або: «Француза ў нашай вёсцы помняць толькі двое: сталетні дзед Тодар і Ёгналева шапка“. Словам, шапка гэтая карысталася вялікай славай.

— Ну, шапка, дзе твая галава?—крыкнуў Арцём.

— Ёгналя, дзе ты?—крычаў Міхалка.—А д'ябал яго ведае, дзе ён тут схаваўся!

— Вось ён які спрытны!—казаў Арцём.

Міхалка вылаяўся брыдкім словам і гнеўна крыкнуў:

— Вылазь, злодзей, а то жывога ня выпускацім! Не хватала яшчэ, каб зладзеі завяліся ў нашай вёсцы“.

У сене заварушылася. „Ліха на мяне! Ліха на мяне!“ бурчэла нешта з-пад сена, нібы само сена гэтая гаварыла або нейкі злы гуменьнік, які сядзіць у сене. Вось паказаліся Ёгналевыя атопкі—ногі. Ёгналя, стогнучы і мармочучы, вылез. Нібы сена выплюнула няпрыстойнага свайго ворага, радзіла чалавека.

— А, суседзі, а родненькія, пашкадуйце!—залемантаваў Ёгналя.—Дальбог, у першы раз,—замарматаў ён, стоячы перад імі.

— Ды ты, чалавек божы, шапкі забыўся. На, маеш сваё дабро!—сказаў Арцём і так моцна насунуў шапку на галаву беднага Ёгналі, што той аж падсеў на зямлю, сагнуўшыся.

— Ну, ідзём у хату—жыва!—крыкнуў Міхалка, і яны вывелі Ёгналю з пуні.

— Пашкадуйце!—плачучы, застагнаў Ёгналя. Але яны на гэты лямант увагі не зьвярнулі.

— Злодзея шкадаваць ня трэба!—зашыпеў злосна Арцём.

— Во, і замок зламаў!—сказаў Міхалка й падняў замок, які ляжаў ля варот.

— Гэй, зладзюга!—крыкнуў ён і ўдарыў Ёгналю замком пад бок.—Мы табе пакажам!

Ёгналя застагнаў, нешта мармочучы, і рукі ў яго павісьлі, як дзьева аначы.

Людзі яго павялі ў хату. Ён ішоў па сьцежцы паміж Арцёмам і Міхалкам, як арыштант.

— Хлюп! Хлюп!—гаварылі яго мокрыя дзіравыя атопкі й нібы скардзіліся на гаспадара свайго, што ён іх павёў па кепскай дарозе. А ў Ёгналі думкі блуталіся ў галаве, як спуджаныя птушкі. Думкі яго кіраваліся да адной мэты. Ёгналя пачуў у душы сорам, такі вялікі, страшны сорам, ажно яму млосна рабілася, а ў вачох зялёныя кругі стаялі. Нязвычайнай штуці зажадалася яму; зажадалася яму, каб адчынілася зямля і каб яго, Ёгналю, жывога глынула й каб ужо болей ён сьвету божага ня бачыў. Або, каб лесьвіца спусьцілася з неба ўніз да самых ног яго. Ён-бы тады карабкаўся ўверх па гэтай лесьвіцы вышэй за воблакі, вышэй за зоркі. Карабкаўся-б вышэй і вышэй. Так усё жыцьцё, усю адвечнасьць, і біўся-б галавой аб лесьвіцу, каб заглушыць адно прыкрае слова, якое зьвінела ў яго вушох: „Злодзей“. Ён прасіў бога, каб на яго, Ёгналю, нагнаў вецер-буралом, які разьвееў-бы яго, Ёгналю, у пясок, у попел, каб ад яго нічога не асталася, ніводнай костачкі, ні валасочка.

Захоплены гэтымі думкамі, ён ня прымеціў, як яго ўвялі ў Марцінаву хату. Ён нічога не зразумеў, ня бачыў, што вакол яго голасна гаварылася й рабілася. Нібы ня дзеля яго, Ёгналі, падняўся ўвесь гэты гармідар. Ачухаўся ён толькі тады, як у хаце запалілі газьніцу і як сьветла зрабілася.

Прачнуліся ўсе хатнія й пачалі, дзівуючыся й гневаючыся, аглядаць Ёгналю, нібы бачылі яго ў першы раз. А здаецца, усе—і старыя і малыя—знаюць Ёгналю, як горкую цыбуліну, здаўных-даўна, аблупленага і абсмаленага пазналі-б яго. Але цяпер і Марцін і яго сям'я глядзелі на Ёгналю так, як-бы яны яго бачылі ў першы раз. І нібы гэта стаяў перад імі не ранейшы звычайны сусед Ёгналя, а зусім новы, нязвычайны чалавек. Яго зладзейскі ўчынак перарабіў яго зусім нанова. І вочы, і нос, і твар, і постаць яго былі для ўсіх незнаёмыя. Нават увесь выгляд яго зьмяніўся ў вачох людзкіх. Валасы былі скалмачаныя, у сене. На парваных вопратках яго прыстала космамі сена, і ён напамінаў калматага дамавіка, лясуна або вадзяніка, як іх малююць у казках.

Зусім ня Ёгналя. Ня той ціхі, маўклівы, нязграбны й неадважны чалавек, які ніколі ў сваім жыцьці й муху не зачэпіў. Яго падмяніў брыдкі ўчынак. Гэты ўчынак адкінуў

яго ад людзей на вялікую далячыню, на бязмерную глыбіню, адрозніў яго ад іх ды йнакшым зрабіў. „Злодзей“—насілася страшнае слова вакол яго. „Злодзей“—гаварылі ўсе на розныя лады—гнеўна, з крыўдай, з жалем, кпліва, і галосна, і шопатна. „Злодзей, злодзей, злодзей“—насілася вакол яго пякельная чартоўская музыка. „Злодзей“—вісела ў паветры нямое гадлівае слова. Гэтае слова каінавым агністым знакам прыстала да яго душы і цела і ніколі, ніколі не адстане. Людзі не забудуць... Будуць расказваць па ўсёй ваколіцы, на ўсе лады, з рознымі дадаткамі, з рознымі дамаляваньнямі, з рознымі брахнямі. Будуць апавядаць у будні дзень, у сьвяточны, на кірмашох, на сходах. Людзі будуць дзівіцца, ківаць галовамі, сьмяяцца, шкадаваць, гневацца. Ёгналю нідзе праходу не дадуць. Куды-б ён не пашоў—усюды будуць на яго пальцамі тыцкаць, паказваць: „Во—злодзей, злодзей“... Вакол яго будзе відушчы смаленыя орэоль вялікага надмернага сорама, якога ня змыеш ні ў якой сьвятой вадзіцы. Ніякія дактары лекамі, ніякія варажбіты замовамі ня здымуць у яго гэтага сорама.

Ёгналя будзе ўцякаць ад свайго сьмяртэльнага ворага—сорама, а сорама гэты будзе заўсёды, як цень, як кажанныя скрыдлы, тарчэць за яго плячыма. Як Ёгналя пусьціцца наўцекі, дык сорама загародзіць яму дарагу, вышчарыць зубы, зарагоча, як нячысыцік, і скажа: „Я тут! Я з табою, ня вырвешся з маіх лап!“ І гэтак да сьмерці... А калі Ёгналя памрэ, дык сорама яго ўсё роўна жыць будзе. Сінім аганьком будзе вартаваць яго магілу. На хаўтурах Ёгналевых будуць аб гэтым гаварыць. Унукам і праўнукам будуць расказваць. Гэты сорама астанецца на ўвесь род яго. Бо добрая памятка забываецца сярод людзей, а кепская—ніколі, ніколі.

Такога кшталту думкі, толькі ў заблутанай форме—няясныя і путаныя—таўкліся ў гэты час у няшчаснай, бядовай галаве Ёгналі. Ніколі ў жыцьці гэтак мозг яго не працаваў, як цяпер. А яго вусны шапталі пры гэтым беспрастанку.

„Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!“

Ці-ж можа быць чалавеку горшая кара? Хіба што не! Прощу гэткай пакуты біцьцё, калечаньне і вастрог ёсьць адзін толькі жарт, адна нікчэмнасьць, нявартная рэч.

А людзі ў Марцінавай хаце гэтага зразумець не маглі. Ёгналя словамі гэтага ня мог-бы ім перадаць. Апрача трох слоў: „Ліха на мяне!“, ніхто ад яго ніколі нічога ня чуў. Цяпер гэтае „Ліха на мяне!“ іх толькі болей злавала.

IV

Людзі ўрачыста падвялі Ёгналю да стала і паставілі яго, як нейкую драўляную няжывую фігуру з апушчанай уніз галавой. Урачыста яны палажылі паломаны замок на стол, пасля чаго самі расьселися з нейкай асобнай царамоніяй. Урачыстасьць і царамонія перад страшным судом над Ёгналем.

— Г-м-м!—сказаў Арцём:—дараваць нельга.

— Г-м-м!—сказаў Міхалка:—трэба яго судзіць.

— Гэта-ж першы раз, пане дабрадзееньку,—сказаў сам гаспадар Марцін,—можа падаруем яму, га?

Мяккая, добрая нотка чулася ў гэтым „га“ з запытаньнем, бо першая злосьць у Марціна адпала. А ён меў добрую натуру, толькі быў трохі ўспыльчывы чалавек.

— Дараваць! Дараваць!—загаварылі ўсе хатнія.

Але Арцём з Міхалкай зааргачыліся.

— Ты баішся, каб са злосьці Ёгналя потым цябе не падпаліў?—запытаўся Арцём.

— Думаеш, што ён потым табе аддамсьціць?—казаў Міхалка.

— Не, пане дабрадзееньку, нічога ня думаю, але вось гэта-ж першы раз, ён болей чужога чапаць ня будзе, падаруем, га?

— Га, га,—перадразніў Арцём Марціна.—Да ты, Марцін, дурны, як цецярук! Вось дзеля гэтага, што ў першы раз, дык і дараваць нельга. Калі цяпер пакараем, дык ён дзесьтаму закажа, як красьці, а калі падаруем, дык выгадуем новага злодзея на пагібель нашай ваколіцы. Пачаў з сена, а потым коняй будзе выводзіць з нашых хлявоў.

— Нельга, нельга дараваць сукіну сыну! Гэта-ж асьмяюць нас усё! Гэта-ж крымінал!—гарачыўся Міхалка.—Гэта-ж потым яшчэ нас да суду пацягнуць, як даведаюцца! Гэта-ж быў крадзеж са ўзломам. Гэта-ж ён во—замок паламаў!

Ад злосьці Міхалка моцна стукнуў кулаком аб стол, ажно замок падскочыў і зазьвінеў, нібы адазваўся тады, як аб ім загаварылі.

— А праўда, пане дабрадзееньку, праўда!—згадзіўся Марцін:—гэта-ж са ўзломам. Чаму ты гэта зрабіў са ўзломам, Ёгналя, га?

Гэта мўдронае слова „са ўзломам“ пераканала раптам Марціна ў вялікай праступнасьці Ёгналі, якая ніякім чынам ня можа быць падаравана. Яму ўспомніліся розныя суды за зладзействы ў ваколіцы, на якіх за «ўзлом» спэцыяльна строга каралі вастрогам. Калі бываў узлом, дык земскі начальнік надта рэдка зьмякчаў гэты «ўзлом» хабарам і лапоўкай. Хіба што, калі хабар быў не такі, як заўсёды, а ўжо такі шчодры, што сэрца земскага шчодрым ад яго рабілася і мякчэла, як воск,—толькі тады ўзлом рабіўся ня ўзломам, і справа ўладжвалася. І ня ўсе земскія йшлі на гэту вудачку.

— Са ўзломам...—паўтарыў Марцін і ад малой злосьці перайшоў у вялікі гнеў.—Што-ж ты гэта нарабіў, Ёгналя? Скажы, пане дабрадзееньку, га? Што нарабіў? Злодзей ты! Злодзей са ўзломам! Зладзю-ю-га-а-а!!

Марцін стукнуў кулаком аб стол і замок зноў адазваўся гнеўным звонам, і ён далучыўся да судзьдзяў, як пацярпеўшая асоба.

Кожны раз, як кулак удараўся аб стол, агонь газьніцы дрыжэў, мільгаў; дрыжэлі цені на сьценах, дзеля чаго здавалася, што ўся хата гневаецца на злодзея.

Вочы ўсіх хатніх уталопіліся, упіліся ў „зладзюгу“. У кожнага ў душы адбываўся асабісты страшны вобраз гэтага злодзея. Каб гэтыя ўсе абразы зьліць у адзін, дык вышаўбы ня Ёгналя, а нейкі зьвер—ня зьвер, людаед—не людаед, але нешта надзвычайна нялюдзкае і агіднае.

Ёгналя й шапатаць перастаў. Яшчэ ніжэй апусьціў галаву і як-бы акамянеў, адубеў.

Настрой у людзей быў падняты не на карысьць Ёгналі.

— Зладзюга, пане дабрадзееньку, што-ж ты нарабіў?—гарачыўся Марцін.—Глядзі во, на замок глядзі!!

Марцін тыцкаў яму замком у твар і роў дзіка „глядзі!“ І тое, што Ёгналя ні разу ня глянуў на замок, Марціна яшчэ

горш злавала. Ён ня вытрымаў і пачаў кулаком правай рукі падымаць знізу ўверх за бараду голаў Ігналі, левай рукой тыцкаючы замком у самыя вочы. Ігналя так моцна ціскаў галаву ўніз, ажно зубы ў яго скрыпець пачалі й твар крывёй наліўся. Аднак-жа, Марцін рвануў яму голаў уверх. Ігналя пачаў коса круціць зажмуранымі вачыма па бакох, зрэнкі яго пачалі іскры сыпаць, як у дзікага затраўленага зьвера. Цяпер запраўды Ігналя страшным зрабіўся...

— Не гаварыць з ім, ня дурачыцца, а зьвязаць ды ў воласьць адправіць!—грымнуў Арцём.

— Вязаць! Вязаць! Во, гэта—дзела!—згадзіўся Міхалка.

— Наста, дай лейцы сюды!—захрыпеў Марцін.

— Ідзі сам бяры!—сказала яго жонка Наста і дрыжэла, як асінавы ліст. Дзеці ад страху пахаваліся па кутох.

Марцін вышаў у сенцы й прынёс адтуль лейцы, якія валок па зямлі, як даўгую вужаку. Трое разгарачаных людзей падыйшлі з імпэтам вязаць чалавека, які чуць жывы стаяў ля сьцяны й ня рухаўся з месца. Адвялі Ігналю на сярэдзіну хаты й сталі вакол яго, затрымаліся. Ніхто з іх гэткай работай, мабыць, ніколі не займаўся і ня ведалі, як яго вязаць. На гора яны й зьвязанага чалавека ніколі ня бачылі, толькі чулі, што злодзея трэба вязаць.

Марцін троху зморшчыў лоб і глянуў у кут наверх, дзе ў яго віселі сьвятыя абразы. Ён успомніў пра бога ў гэту хвіліну. Ён успомніў пра бога не дзеля таго, каб падараваць грэх брату, а ўспомніў, як сына божага вялі на Гальготу зьвязанага. Вось у куде вісіць абраз: легіянеры рымскія вядуць зьвязанага Хрыста, а за ім натоўп дзікіх людзей бяжыць. Модэль ёсьць! У бога рукі вісяць уніз па голых бакох, а вяроўка абкручана вакол некалькі разоў.

„Во як трэба вязаць, пане дабрадзееньку!“ падумаў Марцін. Сарваў з Ігналі кажух і пачаў абкручваць яго вяроўкай. Пры гэтым яму прыходзілася некалькі разоў абыходзіць вакол Ігналі, які стаяў, як слуп.

Гэта расьсьмяшыла Арцёма й Міхалку.

— Кінь, Марцін... І так не ўцячэ,—казаў Міхалка

— Мы яго лепей сваім судом—адсьцёбаем гэтымі лейцамі й годзе! Ён болей красьці ня будзе.

V

— Сваім судом... лепей сваім судом, братцы..—замарматаў раптам сам Ігналя замагільным голасам.

— Што-ж, пане дабрадзееньку, няхай будзе сваім судом!—згадзіўся Марцін і пачаў адкручваць вяроўку, дзеля чаго яму прыходзілася зноў прайсьці свой танец вакол Ігналі, але ў адваротны бок.

Адсьцёбаць лейцамі—гэта ўжо для селяніна плёвае дзела, рэч звычайная: і яго б'юць да тых часоў, пакуль ня зробіцца гаспадаром і ня ўвойдзе ў сілу, і ён б'е—і сваіх дзяцей, і жонку, і скаціну. Біць ён умее, нават, моцна, нават, да крыві... Чуе селянін у гэтым асабісты смак нават, бо й яго плечы чулі на сабе гэту музыку шмат разоў. Ад гэтага і здаравееш і прыстойным чалавекам робішся.

„За бітага двух нябітых даюць“. Гэтае перакананьне жыве ў думках селяніна лепей і мацней за штодзённыя пацеры...

Тут толькі „судзьдзі“ зьдзівіліся, чаму яны не пачалі з гэтага. А, здаецца, рэч такая простая: злавіў злодзея—бі і не шкадуй.

— Лажыся!—закамандаваў Марцін,—і, пане дабрадзееньку, кашулю падымі: трэба „панастаяшчаму“! А вы, хлопцы, будзеце яго трымаць за рукі й за ногі.

Ігналя слухмяна лёг на падлогу тварам уніз і падняў кашулю. Арцём і Міхалка ўзяліся яго трымаць за рукі й за ногі. А Марцін падняў лейцы для выпайненьня экзэкуцыі.

Спакойна ляжала на зямлі няшчасная ахвяра, чакаючы кары. Жоўтай плямай вызначаліся худыя голыя плечы і паясьніца Ігналі, якая мела на сабе цёмны, брудны сьлед ад пояса вакол усяга цела. Дрыжэла голае цела чалавека. Так дрыжэла, ажно прыкра было глядзець.

— Хутчэй, хутчэй! Раз, два, тры!—закамандавалі ў адзін голас Арцём і Міхалка.

Марцін падняў лейцы і пачаў „караць“. І чым болей ён біў, тым болей яму хацелася яшчэ, не звярчаючы ўвагі на стогны Ігналі і на плач і прычываньні хатніх.

Пякельная жуда панавала ў хаце... Катаваньне парабіла людзей на зьвяроў, на няпрытомных ваўкалакаў. Ём прыемна было зьдзеквацца над другім чалавекам. Яны ад гэтага хмялелі...

Жонка Марціна чуць адарвала мужа ад няшчаснай ахвяры. Арцём і Міхалка таксама адскочылі ў бок, як Марцініха абліла іх халоднай вадой.

Людзі хутка ачухаліся, а як ачухаліся, дык ім было сорамна, нялоўка глядзець адзін на аднаго. Ёх мучыла сумленьне. Марцін у душы каеўся ў сваім паступку. Да яго вярнулася яго звычайная дабрата.

— Ну, пане дабрадзееньку,—зьвярнуўся ён да Ёгналі звычайным голасам бяз злосьці,—школа мне тваіх галодных жывёлін; яны-ж не вінаваты, што ў іх кепскі гаспадар. Мех сена ты занясі да хаты, увосень аддасі.

Ужо неба пачало шарэць, як Ёгналя валок да хаты ёмка напханы сенам мех. Нейкая асабістая гарачка пранікала ўсё яго цела, нейкі асабісты салона-горкі пах як-бы прыстаў да яго носу. Ён носам уцягваў у сябе сьвежае паветра вільготнага прадвясеньяга сьнегу, круціў галавой, як-бы хацеў адтрасьці ад сябе гэты прыкры пах—і ня мог. Ён ні аб чым ня думаў, толькі вялікі гнеў панаваў у яго душы на самага сябе.

— Ліха на мяне! Ліха на мяне!—бурчэў ён.

Ня чуў, як ногі глыбака ступалі па каўдобінах, як хлюпалі парванья атопкі. Ня бачыў, як сена сыпалася ва ўсе бакі, пакідаючы за сабою па Ёгналевых сьлядох адзнакі вечнага вялікага сораму.

Чым бліжэй Ёгналя падыходзіў да сваёй хаты, тым рухі яго рабіліся цяжэйшыя, тым марудней ён ступаў, тым мацней ён сапеў пад цяжарам сваім.

Відаць было, што Ёгналя ніколі не забудзе гэтую страшную дзею сваю сярод ночы.

ТУГА СТАРОГА МІХАЙЛЫ

Шэпты.. Лясныя шэпты, чаму вас ня чутна! Чаму вы анямелі?

Вочы пазіраюць увакруг, шукаюць у далі, мо' дзе цёмнай устужкай уецца, цямнее густы бор, мо' дзе ў зелені туліцца бярэзнік...

Пуста, сумна...

Маўклівыя даліны пакрыты жылістымі карчамі... Там, дзе былі бары, жаўцее жвіровы пясок. Рэчка высахла...

Ціха, жудасна...

Шэпты... Лясныя шэпты, дзе вы?

Ці не шчаслівы сон моладасьці гэта быў?..

Калісьці жылі ў гэтай ваколіцы лясныя шэпты. Як здані, зніклі лясы, знішчожаны бязжаласна людзкімі рукамі да апошняга пня... Як лысая галава старога дзеда, выглядаюць даліны, вёскі, гасьцінцы, і вока доўга блудзіць па нудным абшары, шукаючы дробнага гайку на пагорку, гаварлівага альхоўніку ў мокрай даліне, але дарэмна. Муціцца вока ад сьлёз і бачыць у далі толькі адно: як неба зьліваецца з зямлёю, зямля туліцца да неба, шарэюць хаткі ўбогай вёскі, а болей нічога...

* * *

Праз ваконца беднай хацінкі сваёй пазірае стары Міхайла, углядаючыся сваімі сьлепаватымі вачыма. Старанна прыслухоўваецца ён к якімсьці таемным зыкам, як-бы чуе каля сябе дух быўшага тут лесу, і жальба наскрозь прабірае сэрца старое, нібы плач пакрыўджанага... Воклічы лясных шэптаў ажываюць у яго душы, і стары Міхайла доўга моўчкі сядзіць, як акамянелы... Шкада яму гэтага лесу, як роднага сына, бо Міхайла з дзіцячых гадоў жывуўся з гэтым лесам, яму Міхайла аддаў вялікую частку душы сваёй і цяперака боль шчэміць яго сучыя косці.

* * *

Гоманы... Людзкія гоманы, чаму вас ня чутна? Чаму вы анямелі? Дзе тыя вясёлыя дзяцюкі? Дзе тыя рупныя, працавітыя гаспадары?..

Па вёсках ціха і сумна. Вечарынак, гульняў няма... Пакінулі сыны бацькоў сваіх старых, пакінулі бацькі дзяцей сваіх малых,—усе здаровыя і здатныя мужчыны пайшлі туды... А калі вернуцца—невядома... І стогны па вёсках бедных раздаюцца, і замарнела жыцьцё людзкое, застыгла, спалохалася...

Часам па гасьцінцы да воласьці можна прымеціць некалькі згорбленых фігур. Памалу кратаюцца яны наперад. Паміж імі ёсьць і стары Міхайла. Усе яны ідуць у воласьць даведацца, што чуваць з вайны, мо' ёсьць вестка якая ад сына, ад мужа ці ад бацькі... У воласьці чытаюць некаторым лісты ад сваіх. Хто піша з пазыцыі, хто з лякарні—ранены, а хто з палону. Аб некаторых ёсьць весткі, што яны ўжо доўга жыць загадалі родным сваім, а самі аддалі свае душы на полі бітвы...

Хто плача, слухаючы гэтыя навіны, а ў каго сьлёзы ў сэрцы застыглі... Да чаго-ж гэта чалавек ня можа прывыкнуць у жыцьці!..

Амаль ня ўсе даведаліся аб сваіх; толькі стары Міхайла нічагусенькі даведацца ня можа... Пайшлі ад яго ўсе тры сыны родныя, пайшлі і ніякай вестачкі ад іх няма...

* * *

І чакае стары Міхайла вестак ад сыноў сваіх. Ня есьць, ня п'ець, ды ўсё чакае. Спаць перастаў, праца з рук валіцца і, анямелы, пазіраець ён апухлымі вачыма на шырокі гасьцінец; а сыноў як-бы віхор панёс, як-бы мора глынула...

І чакае стары Міхайла хоць ад аднаго з іх навінкі якой-высах бедны, як шкілет, і толькі цень ад яго астаўся... Што з сынамі ня здарылася-б—ці жывуць, ці ня жывуць,—а ўсё-ж бы лягчэй было-б на душы, каб праўду даведаўся...

Але ад іх ні слуху ні духу...

І часта цягаецца стары Міхайла ў воласьць і надаядае прыставаньнямі сваімі да кожнага ўстрэчнага-папярэчнага, пытаючыся, мо' хто ведае, ды казаць ня хоча... Просіцца—

моліцца на каленях, енчыць, зямлю цалуе, каб яму ўсю праўду выказалі—ці сыноў яго ўжо маці-зямліца забрала, ці не...

А вестак як ня было, так і няма.

І скруціўся стары Міхайла ў тры пагібелі адзін-адзінюсенькі ў хатцы сваёй. Ваўкі пад вокнамі выюць... Мяцеліцы гудзяць. Віхор усю страху зьнёс з яго хаткі. Гурбы сьнегу навярнула на дзядзінцы і няма, на'т, як дабрацца да яго, бо Юда жэніцца ў чыстым полі. І тужыць стары Міхайла адзінока, доўга тужыць па родных сынох сваіх... Ажно рукі і ногі млеюць ад тугі вялікай, ажно галава ходырам ходзіць ад жальбы бязьмернай...

І сьніць стары Міхайла благія сны. І знакі благія бачыць ён на кожным кроку: то курыца запяе, то люлька з губоў выпадае, то зайчык дарогу пераскочыць, то з пустымі вёдрамі нехта яго спаткае... І жыцьцё яму прыкрым робіцца... І думае ён: „напэўна груганы даўно расьцягалі костачкі сыноў маіх па чыстым полі... бадай, і крыжа па іх не паставілі, не памаліліся над нябожчыкамі“...

* * *

Перастаў нарэшце стары Міхайла ў воласьць хадзіць, перастаў у людзей дапытвацца аб сынох сваіх... І перастаў, на'т, у вёсцы з людзьмі бачыцца, бо рэдка калі з хаты выходзіў.

Суседзі, маючы кожны сваю ўласную больку, зусім забыліся аб ім, як-бы на сьвеце не было Міхайлы старога...

І ён тымчасам жыве сваім асобным балючым жыцьцём, сваім горам вялікім. Ён тужыць моўчкі па лесе, што згінуў увакруг, ён стогне па родных сынох, што весткі аб сабе не даюць. Боль гэты зьліваецца ў душы яго ў адно цэлае...

Лесу ўжо ён ня ўбачыць болей на роднай зямельцы, а кроў сыноў недзе сыціць-корміць чужую глебу...

І старога Міхайлу абхопліваюць неадчэпныя думкі: „Толькі дзеля гэтай тугі мне і жыць трэба, бо ў маім сэрцы сплялося цэлае гняздо мінуўшчыны. Мне трэба плакаць-галасіць аб тым, што ўжо ніколі ня вернецца. Я павінен быць вечнай сьведкай нямінучага гора“...

І моліцца стары Міхайла толькі аб адным, каб бог зьлітаваўся над ім—даў яму яшчэ колькі гадоў жыцця. Каб людзку выплакацца-выстагнацца, каб гора сваё ў мора цэлае выліць, каб людзей ажно шорах прабіраў...

Яшчэ болей корчыцца-горбіцца стары Міхайла, яшчэ болей маўклівым робіцца, толькі вочы яго няпрытомна блішчаць, а ў грудзёх старых як-бы вузакі плодзяцца.

* * *

І сьніцца старому Міхайле адзін дзіўнюсенькі сон. Сонечны летні дзень. Перад яго вачыма пасека, як заварожаныя, нікнуць, а на іх месцы па лагчынах паказваюцца сталетнія пні, з якіх цячэ сьвежы смалісты сок. Раптам пні, як прабуджаныя волаты, падымаюцца з моху і становяцца кожны на сваё ранейшае месца. Галіны ў адзін міг адрастаюць. Расісты папаратнік блішчыць ля ручая. Пад стромкімі бярозкамі мухаморы растуць цэлымі сямейкамі... Жаўранкі блізка пяюць. Зайчык скача з адной купіны на другую. А лес гэтакі харошы, гэтакі прыгожы, што проста цягам цягне да сябе старога Міхайла. Ёдзе Міхайла да лесу, выстаўляючы рукі наперад, хоча забрацца ў цянёк-халадок, ды сіл нехапае. Ёдзе ён бліжэй да лесу з пацехай у душы і... раптам прачынаецца.

* * *

І сьніцца старому Міхайле другі дзіўнюсенькі сон. Прад яго вачыма зялёны луг. Дзень кірмашовы. Ён стаіць ля рэчкі на грэблі зыбкай і чакае сыноў сваіх з царквы. Вось чуе ён званок Антонавай жаробкі, вось чуе ён знаёмую песьню Цыпука Рабога „Як паехаў сын Данілы“... Вось шнурам-фурманка за фурманкай, едуць суседзі. Усе ў сьвяточных сьвітках. Бабы ў новых каптурох з белымі карункамі, дзяўчаты ў чырвоных хустках з макавымі кветкамі, дзяцюкі ў саматканых кашулях навыпуск. Божухна! Колькі панакуплялі абаранкаў, пірагоў, пасудзіны рознай! Дзеці дзьмуць у паліўныя конікі, дзюрэчкі пальчыкамі перабіраюць. Усе яму кажуць: „Дзень добры, дзядзька Міхайла!“—і едуць далей.

І дзівіць яго, чаму гэтак шмат народу едзе, а сыноў яшчэ няма... Пачынае калаціцца яго сэрца. Каго-б аб сынох ня пытаўся—ніхто ня ведае..

— Што гэта ёсьць,—дзівіцца стары Міхайла... Вочы яго туманяцца, углядаючыся ў абшар балотных лугоў...—Што гэта можа быць?..—І трывога яго расьце, у грудзёх цесна робіцца, ажно дух захоплівае... І туга яго робіцца гэткай вялікай і балючай, ажно сэрца ў грудзёх ня вытрымлівае і разрываецца...

— Сыны мае!..—шэпча ён вуснамі запёкшыміся і ўжо не прачыхаецца болей: душа яго пакутная вырываецца раптам, як птушка, і ляціць у неба, як жаўранак.

Вільня, 1915 г.

Б О Н Д А Р

I

Стары Даніла славіўся на цэлую ваколіцу сваімі вырабамі, вёдрамі, начоўкамі, цабэркамі й лыжкамі, якія выходзілі з яго рук моцныя, гладкія й вельмі зграбныя. Ён іх прадаваў на ўсіх кірмашох. У яго іх ахвотна куплялі ўсюды, і ён жыў з жонкай прыпяваючы.

Дзяцей у іх ня было, гарэлкі ён ня піў, так што „залатыя рукі“, як казалі аб ім суседзі, кармілі яго досыць шчодра. А гэтыя „залатыя рукі“ не настолькі цікавалі іх уласніка Данілу тымі залатоўкамі й рублямі, што яны яму давалі, як сваёй здатнасьцю й кемнасьцю.

Мэтаі яго жыцьця былі не заробаткі, а праца сама па сабе, той процэс творчасьці, які дае праўдзівае шчасьце мастаком у розных галінах штукарства.

Кожную пасудзіну паасобку ён рабіў натхнёна ад пачатку да канца. Майструючы, ён ня думаў ні аб чым іншым, як аб сваёй рабоце. Забываў аб ядзе, аб сьне і аб усім на сьвеце. Нікому, апрача жонкі, ня можна было глядзець, як ён майструе. Суседзі гэта ведалі й не заходзілі ў яго хату, каб не перашкаджаць. А калі хто, ня ведаючы, заходзіў да яго ў час работы, дык стары Даніла пакідаў сваю працу і з нецярплівасьцю чакаў мінуты, калі той выйдзе. А калі хто доўга заседжваўся, дык ён выходзіў з цярпеньня і прасіў не перашкаджаць і ня дурыць галавы рознымі байкамі. Выходзіла так, што ён выганяў людзей з сваёй хаты.

Людзі злаваліся на яго трохі за недалікатнасьць, казалі, што ён ведаецца з нячыстаю сілай, якая яму дапамагае ў рабоце, але прывыклі да гэтага, і ніхто яго не чапаў. І Даніла гэтак правёў у адзіноце ўсё жыцьцё сваё,—год за годам, адзін дзесятак гадоў за другім дзесяткам,—аж да сівізны.

Нельга сказаць, каб Даніла нудзіўся ў самоце. Яго жыцьцё было поўнае для яго цікавасьці і размаітасьці. Яго

жонка Аўдоця ўсёй протай, добрай і падатлівай душою наскрозь была пранята майстэрствам Данілы. Як адгалосак, як цень свайго мужа, яна жыла яго жыцьцём, радавалася яго радасьцямі, гаравала яго горам, падабалася ёй тое, што яму было ў спадобу, і ганьбіла тое, што ён ня любіў. Ён быў як-бы сонцам, а яна—той плянэтай, якая пунктуальна кружылася вакол свайго сонца.

Даніла лічыў жонку сваю адзінай разумніцай на ўсю ваколіцу, бо яна яго добра разумела. А ўсіх людзей ён лічыў нічога нявартнымі, неразумнымі й глядзеў на іх з погляду добрага бондара, як на няўдалыя цабэркі з крывых, нязграбных клёпак, або як на шурпатыя драўляныя лыжкі, якія рабіў яго конкурэнт—партач Макара.

Аб розных справах сваёй працы ён раіўся толькі з жонкай. Яе ацэнка яго творчасьці, крытыка знаўцы-Аўдоці былі для яго вельмі дорагі, а рэшта людзей „ні пса не разумелі ў бондарскай рабоце, дурні набітыя!“

Іронічна глядзеў здольны бондар на людзей і на ўвесь сьвет. Ён глядзеў на іх звышку, як той чарадзея, каторы ведае вельмі важную, вялікую таемнасьць, што трымае ў руках сваіх лёс-шчасьце ўсёй зямлі. Ён ведае, але зайздросна й цьвёрда трымае гэты скарб, захаваны ў сваёй душы, бо людзі яшчэ не дарасьлі, каб аб гэтым ведаць. Няхай сабе гінуць, як мышы рудыя, няхай лопнуць, а ён ім ня скажа, бо яны гэтага ня варты. Ён ім не зайздросьціў бязьмернага шчасьця гэтага веданья; наадварот, ён усёй душою рвецца да таго, каб людзі гэта зразумелі, але яны няздольны зразумець і будуць бязьлітасна яго выкпіваць, калі-б толькі ён аб гэтым пачаў гаварыць.

І ён, як той кіт, што трымае аграмадную кулю нашай зямлі на сваім карку, трымаў у сваёй душы аграмадную радасьць сваёй творчасьці, нікому аб гэтым ня кажучы. Нібы які-колечы вялікі кампазытар, маляр ці прарок, ён-бы жадаў выказаць масам людзкім тое, што польмем бухала з яго душы і сэрца—як трэба кемна вастрыць начыньні-інструмэнты, як трэба разумным вокам выбіраць дрэва на клёпкі, на дны, на начоўкі, на лыжкі, як зграбна можна гэтыя пасудзіны рабіць. Ён-бы ім апавядаў аб тым, як ён

дадумаўся да розных паляпшэньняў у бондарскай штуцы, дзе ён адкрыў свой стыль, сваю школу. Ён-бы паведаміў аб тым, як захопліваюць душу чалавека асабістая, нязведаная радасьць і шчырае шчасьце, калі ён бачыць, што рукі яго твораць адну пекнату...

Шмат аб чым хацеў гаварыць людзям стары бондар, але ён нёс свой цяжкі крыж маўчаньня з пакорай у душы. Гэта яго мучыла, але ён усё роўна не патрапіў-бы выказаць словамі пачуцьцяў сваіх, і сам толькі туманна разумеў прычыны таемных, пастаянных мук свайго сэрца.

II

Зімовая ноч. У вёсцы цёмна, бо ўсюды сьпяць, і толькі ў маленькай курнай хатцы на канцы вёскі мігае агоньчык. Гарыць лучына, якая дыміць і чадзіць вельмі многа, а сьвеціць вельмі мала. Але толькі няпрывычны чалавек чуўся-б кепска пры гэтым асьвятленьні, а прывычнаму—лепей і ня трэба. Ё вась пры лучынцы пільна й клапатліва тупаюць два чалавекі; яны вельмі заняты й проста захоплены сваёй працай. Гэта—бондар Даніла з сваёй жонкай Аўдоцяй.

Даніла рыхтуецца да новага роману ў сваёй бондарскай творчасьці: Сама пані з двара абсталявала ў яго начоўкі, цэбры, вёдры і некалькі лыжак. Тут патрэбна вялікая падгатоўка, бо адразу, проста з моста, ня прымешся за такую работу. Трэба адкінуць, як пустую непатрэбшчыну, усе жыцьцёвыя будні—сон і яду, аб чым Аўдоця й не адважылася яму прыпамінаць, бо ён мусіць увайсці ў свой надзвычайны стос; забыцца аб усім акружаючым і ў цішы ночнай, калі грукату-стукату няма на цэлым божым сьвеце, думаць і думаць, маляваць сабе ў галаве гэтыя пасудзіны; абмазгаваць, як прыняцца за работу, якія матэрыялы ўжыць, якімі інструмэнтамі рабіць, каб выйшла, як найлепей, як найпакней, як найскладней, каб урэшце пані зразумела, уцяміла, што ён за чалавек, які таланны, убачыўшы багатыя думкі-мысьлі Данілавы ў постацях гэтых драўляных пасудзін.

Трэба ап'янець, ахмялець, ашалець ад гэтых думак; цэла павінна гарэць, як у агні, а тады толькі пачаць работу і так працаваць, так працаваць, каб рук і плеч ня чуць было, каб

галава кружылася, каб сэрца млела, каб пот цурком ліўся й каб ня ведаць гэтага. Трэба забывацца аб усім на сьвеце й толькі адчуваць і бачыць усёй істотай тое аграмаднае, сьветлае шчасьце, што дае скрыдлы душы, азарае залатымі праменьнямі і падымае ўверх на марях фантазіі. Гэта— найвялікшая нагорода за працу.

Бондар гэта разумее добра, але выказаць словамі ня можа...

Па асобнаму блеску яго вачэй, па асобных маршчынах на яго лобе, якія вызначаюць упартасьць, сілу і нейкае надзвычайнае хаценьне, Аўдоця пазнае, што ўжо „пачалося“, і набожна й ціха пазірае на свайго мужа, якому цяпер лішняга слова казаць нельга.

Даніла порацца-рыецца ў сваіх інструмэнтах. Выбірае гэблі, скоблі, разцы, нажы, далаты, тапары і тапорыкі, гладзіць і мацае іх рукамі, пільна да іх прыглядаецца, адкідае з агідай адзін інструмэнт, зноў за яго хапаецца, сумняваецца разважае, нюхае зялеза, прыцмоквае губамі, ківае галавой і нешта мармоча сабе пад нос. То нібы злуецца, то ўсьмешка азарае яго твар.

Аўдоця пры гэтым мяняе лучыну за лучынай, абшароўвае, абломвае вугольлі і ўсімі сіламі стараецца трымаць гэты „вечны агонь“ у аднэй меры. Яна, як вялікая жрыца агню пры служэньні імшы ўсемагутнаму богу-Даніле. Ёй гэтыя клопаты з лучынамі—досыць працы. Яна сапе, уздыхае, кашляе, дым лезе ёй у вочы, у горла, але яна маўчыць, бо захоплена ўся жаданьнямі Данілы. Пры сваім няцікавым абавязку, яна пазірае на мужа, загіпнотызавана яго работай, і дзівіцца на „залатыя рукі“, як на нейкую надзвычайную сілу.

Цуд творчасьці пачынаецца.

Бондар вострыць свае інструмэнтны. На першы погляд здаецца, што гэта рэч вельмі простая і звычайная. Але гэта толькі здаецца людзям, якія нічога цікавага ведаць ня хочуць, бо шліфоўка інструмэнтаў—рэч і ня простая і ня звычайная. Трэба ведаць, які брусок—ці цьвёрды, ці мяккі, ці гладкі, ці крупчаты—падходзіць да кожнага начынья. Трэба ўмець трымаць гэты брусок, колькі разоў і як плюнуць на яго.

Трэба цяміць, як шараваць—ці наўскос, ці проста, ці памалу, ці хутка, ці моцна прыціскаць, ці памаленьку, каб было акурат у меру. Кожнае начыньне мае свае капрызы, свае вымаганьні, якія майстар павінен памятаць, як свае пяць пальцаў. Потым глянец—з глянцам пачынаецца новая, цікавая гісторыя. Крывавым потам плаціць бондар за гэтую гісторыю, бо ён, як эстэт, патрабуе, каб інструмэнт зіхацеў, блішчэў і пераліваўся ў розныя колеры, як люстра, як вада пад сонцам. Ён наводзіць глянец. Потым кладзе свае інструмэнты ў рад на сваім варштаце. Бяручыся ўбок, дзівіцца на іх, адыходзіць, глядзіць здалёку, расшырыць вочы, сажмурыць, зноў падыходзіць. Хіліцца над імі, нібы хоча іх цалаваць і пачынае на іх дзьмухаць-хукаць. Блеск на сталі атуляецца слоём сівога туману. Потым туман патроху пачынае сыходзіць, напамінаючы колер пэрлямутру, які хутка нікне, як пад магутнымі словамі чараўніка. І зноў інструмэнты блішчаць, як неба ў яркі дзень. Даніла здаволены сваёй артыстычнай удасканаленасьцю і віртуознасьцю.

Словам, у гэтай рабоце ёсьць нязьлічоныя крыніцы навукі, далікатнай адукацыі, здольнасьці й спрыту, якія апрацоўваюцца й гартуюцца доўгімі гадамі, рупнасьцю, цярплівасьцю й вытрываласьцю, закаханьнем да сваёй спэцыяльнасьці й грунтоўным розумам.

Ня толькі Даніла, але і Аўдоця разумее гэта вельмі добра. Ёна не даецца дзіву, што муж возіцца з гэтай работай, шліфоўкай інструмэнтаў—пролёгам да свайго вялікага роману на драўляных скрыжалях—беспарыўна некалькі гадзін.

А як-жа іначай!

Пры гэтым муха не павінна гудзець, мыш не павінна скрабціся ды, наогул, ніхто з жывых істот ня мае права перашкаджаць майстру ў яго настраёвай працы.

Гэты строгі, няспрэчны закон дэспота-мужа добра ведае Аўдоця. За ўсе жыцьцё яна вышкалілася, як належыцца, у гэтым кірунку. Ёй здаецца ў сваім гіпнозе, што, нават, вецер цішэе ў той час, як Даніла майструе, дрэвы на гародзе ня шумяць і птушкі не пяюць. Нават і няжывыя зьявішчы прыроды нібы падпадаюць пад магічны загад Да-

нілы. Аўдоця ня дзівіцца, іначай быць ня можа, бо ў яе мужа—вялікая сіла. Усё прыслухоўваецца, усё зварачае ўвагу на яго залатыя рукі.

Яна гэтым так пранікнута, так гэта ёй шчэміць за сэрца, што аж сьлёзы капаюць з яе вачэй—сьлёзы шчасьця і абагатварэньня. Яна, здаецца, за адзін інструмэнт, за адзін фэтыш—дубовую клёпку з цабэркаў свайго мужа—пашла-б на самаахвярнасьць, на сьмерць...

„Гэта зусім зразумела“, думае яна.

III

Пакончана, дзякаваць богу, з інструмэнтамі: навостраны, як брытвы, адпаліраваны, як цацкі—лепей ужо й быць ня можа, бо й так пераступлена мяжа ўсялякай мажлівасьці.

Пасьля гэтага бондар яшчэ глыбей убіраецца ў непраходны гушчар сваёй творчасьці. Ён падбірае матэрыялы—калодкі, палены й дошкі, якія ў вялікім запасе ляжаць у яго хаце,— да абсталёваных паняй пасудзін.

Разумеецца, што з ім побач ідзе яго духоўны двойнік—Аўдоця.

А чым далей, тым работа вымагае больш кемнасьці, больш адпаведнасьці, робіцца цяжэй і мудрэй і, разам з гэтым, усё прыемней і прыемней.

Гэта Аўдоця без тлумачэньня разумее.

Ім абодвум кружыць галовы і натхненьня дадае вялікае здарэньне, якое адбылося неспадзеўна: пані зажадала мець у сваёй гаспадарцы хваленую работу „залатых рук“.

Во хто яго ўрэшце разумее і ацэніць подлуг вартасьці. Гэта-ж ужо ня мужыцкага роду асоба, а з таго гатунку людзей, якія ўсё ведаюць... Даніла зьзяў увесь—і душой і целам. Памаладзеў, парухавеў. Гэта ня дзіва, бо тое, да чаго ён рваўся ўсе жыцьцё, само да яго насустрэч ідзе. Во каму ён пакажа свой таемны скарб душы—пані, вялікай пані з двара! Дзеся гэтага варта была бязупынная праца дзесяткаў гадоў, пры якой ён рваўся кудысьці, каб адкрыць людзям свой уласны новы сьвет. Бог, урэшце, над ім зьлітаваўся.

Бяз слоў хавала гэту радасьць у сваім сэрцы і Аўдоця.

Ці-ж можна словамі перадаць, як Даніла падбіраў клёну, бярозы, дубу, асіны на цабэркі, вёдры, начоўкі й лыжкі, альшавін на абручы з лепшых запасаў сваіх?

Ці-ж можна апавядаць аб тым, як ён пераглядаў, перамацаваў рукамі, пробаваў на язык гэтыя палены, дошкі й звычайныя кавалкі дрэва, як ён іх сушыў, як ён з імі няньчыўся, пеленгаваўся, каб з іх стварыць свой новы палац хараства, каб у іх душу сваю пераліць?

Ці-ж можна казаць аб тым, як ён відзеў яўнабачным вокам гэнія ў гэтых нямых кавалках дрэва гаварлівыя, пывучыя, вабныя сваёй зграбнасьцю й грацыяй начоўкі, вядзерцы й лыжкі?

Ці-ж можна адмаляваць пры гэтым жывую ігру яго твару, выразныя рухі яго цела, як ён усё разважваў і туды і сюды, і ў добрую і ў кепскую старану, нібы закладваў фундамент вялікаму гораду, нібы перад стварэньнем новых істот, якія павінны кіраваць сусьветнасьцю?

Гэта усё трудна апісаць чалавечым пярком. Я ня маю адвагі гэтага рабіць і буду лепей маўчаць.

Даніла гарэў на сваім уласным агні, лез усё вышэй і вышэй па сходах сваёй творчасьці і вёў сваю работу старанна, цярпліва і з вялікай асьцярогай.

Гэтак ішоў дзень за днём.

Лішнім будзе гаварыць і аб тым, як ён еў і спаў. Аб гэтым можа сьведчыць яго высахшы твар і бліскучыя вочы, якія звычайным людзям здаваліся-б няпрытомнымі.

Ня лепш за яго выглядала і яго жонка.

Але ня варта гаварыць аб такіх будных і прозаічных рэчах, калі ў мастака дух быў абхоплен орэолам адвечнасьці, калі асобны, містычны настрой панавалі над ім. Занізка было-б для яго асобы напамінаць яму аб ядзе і сьне.

Аўдоця яму, грэх гаварыць, аб гэтым і ня пікнула нават, бо была пэўна, што пры гэтым ён-бы ня выцерпеў і, ня гледзячы на сваю дабрату бязьмерную, даў-бы паленам на галаве і роднаму бацьку...

IV

І расла яго творчасць, як травы вясной пад гарачым сонцам, як чуд-казка, якая раптам прыняла формы праўдзівасьці.

Гэта былі ня вёдры, не начоўкі, ня лыжкі драўляныя, а дзіўны сон пекных форм, пераданы кемнай рукой на драўляных пасудзінах. Гэта былі застыўшыя ў барэльефы малітвы-мары Данілавай душы. Гэта быў зніт яго лятуценняў, апофэоз яго трыумфу. Гэта было тое, дзеля чаго варта і жыць і пакутваць...

Мы пэўны, што звычайнае, простае вока бачыла-б у гэтых пасудзінах звычайныя і простыя рэчы і зусім ня дзівілася-б. Звычайнае вока лічыла-б урачыстае сьвята Данілавага сэрца няпрытомным фанатызмам, хворай ілюзіяй-самаабманам, але што разумее звычайнае вока людзкое? Яму даступны толькі звычайныя рэчы. Яно часта-густа глядзіць на золата, думаючы, што гэта камень. Звычайнае вока не захапляецца парывамі вялікай душы, ня блішчыць агнём шчырага падзякаваньня майстру-гэнію. Яно нічога не прымячае, нічога ня бачыць, бо сьляпое да таго, што выходзіць з шырэй будных рамак жыцця. Звычайнаму воку недаступна мінута шчасьця і бясьсьмерца.

Але затое ў пані з двара нязвычайнае вока, пані ўгледзіць дарагі скарб там, дзе ён папраўдзе ёсьць.

Гэтак, прынамсі, думаў Даніла, а з ім, разумеецца, і яго жонка Аўдоця, як яны на малых саначках вязьлі ў двор пані бялюткія, як малако, як пена марская, пасудзіны, адпаліраваныя, гладкія, як добрае шкло. Пасудзіны былі грацыйныя, зграбныя, як-бы жывыя, і здавалася—вось-вось у паветра панясуцца. Пад яркім зімовым сонцам яны пераліваліся ў розныя колеры.

Што хвілю Даніла з Аўдоцяй спыняліся, зьдзьмухваючы сьнежныя пылінкі з гэтых пасудзін. Кожную пасудзіну Даніла пробаваў рукамі на звон. Кожная пасудзіна выдавала свой асабісты гук-голас, так што можна было падабраць з іх новы, пасвойму гармонічны, музычны інструмэнт, накітавалі гусляў ці ліры, на якім можна было-б іграць шчырыя, чулыя песні шчырай і чулай душы бондара Данілы...

Нашто тут патрэбны струны, нашто ноты, нашто ўрачыстыя абставы багатых салёнаў і ненатуральная пышнасьць адукаваных людзей, калі ўсе можа выканацца ў сваёй першай крыніцы хараства—у прастаце і шчырасьці?

Захацеў-зажадаў чалавек божы, і сам сабе ў адзіноце ўладзіў сьвята-гульню. І сонца на яго іначай глядзіць, і каменні яму песьні пяюць, і сьмяротны бяссьмерце творыць, і ад няшчаснага цэляя вясёлкі шчасьця рассыпаюцца.

Даніла ціскаў да грудзей пасудзіну і любаваўся ёю!

— Якое моцнае вядро! як камень, як зялеза: хоць ты гарматы па ім вазі! Вунь бач, жонка, як я стану на гэтае вядро нагамі і ліха яго ня возьме.

Пры гэтым ён паставіў на сьнег вядро і намерыўся наступіць на яго нагою.

— А бо', што ты робіш!?—крыкнула Аўдоця.

— Я не баюся—стану, бо моцнае!—заартачыўся Даніла.

— Ня можна...—у роспачы застагнала Аўдоця.

— А вось папрабую!—настойваў Даніла.

— Ты вар'ят!—заламала рукі Аўдоця.

— Го! го! го!—зарагатаў Даніла,—я гэта толькі пажартаваў, а ты думала, што запраўды стану. Эх, баба дуренькая! Го! го! го!

І сьмяяўся ён шчыра, як дзіця, якое выкінула вясёлую штуку.

Аўдоця маўчала і цяжка сапела. Яна не магла прысьці да сябе ад вялікага перапуду.

Гэткім чынам яны прывезьлі пасудзіны ў двор да пані. Тут радасьць тварыцеля-бондара вырасла да таго, што ажно дух захоплівала. Сэрца буяла і барабаніла так моцна, што Даніла сам пужацца пачаў. Гэткія хвіліны ў жыцьці рэдка здараюцца, хвіліны, калі ставіцца на страшны суд сьвятая сьвятых тваёй душы, калі вось думаеш: альбо папаў у рай, альбо ў пекла, калі на валаску паміж жыцьцём і сьмерцю знаходзіцца тое, да чаго ты ўвесь свой век хацеў дайсьці, за што ты пакутваў, богу якому ты маліўся...

А вясёлая сям'я вераб'еў клапацілася каля стайні, білася-дралася паміж сабою, фанабэрылася, хохлілася і шчабятала свае плёткі-байкі без адпачынку. А сьнег блішчэў пад

сонцам, пераліваўся ў розныя колеры, вочы сьляпіў і скрыпеў пад нагамі, як жывы.

Вясёлы быў сьвет божы, і весела было на душы бондару Данілу, было лёгка і радасна, расла энэргія да новай працы...

— Зараз пачую прысуд пані,—думаў ён.—Яна правільна ацэніць мае вырабы, бо не такая дурная варона, як нашыя мужыкі.

І пані вырасла ў яго думках волатам-законадаўцай, якая адчыніць яму дзьверы ў мармуровыя палацы муз, якая надзене на яго чало ляўровы вянок славы, якая напоіць яго амброзіяй бясьсьмерця.

Аўдоця чытала ўсё гэта на яго выразлівым твары і яе ня менш яго кідала ў гарачку.

На дзядзінцы ля паніных пакояў пад самым ганкам санкі прыстанавіліся. Тут наляцела, як саранча, цэлая плойма вераб'ёў, якія пачалі кружыцца, як заварожаныя, над бялюткімі пасудзінамі.

Ці іх вабіў пах сьвежага дрэва, ці мо' былі захоплены пекнатою пасудзін—хто іх разьбярэ. Толькі яны кружыліся над саначкамі ўсё ніжэй і ніжэй і нешта гаварылі-шчабяталі паміж сабою на голаснай, зычнай мове птушак.

Спачатку Даніла цешыўся з гэтых малых прыхільнікаў яго таленту, любаваўся імі, а потым, о... не пасьпеў ён і ахнуць, як адзін верабей, пракляты падшывалец, апаганіў чысьценкі, як сьнег, бэлы цабэрак.

Крыкнуць не маглі ні Даніла і ні Аўдоця. Яны акамянелі ад неспадзеўкі. Як-бы апаганіў шальмец які сьвятую бажніцу! Ні слоў, ні гневу не стае на гэта ў набожнай душы. Пракляцьце ня мае на вуснах недакончанае. Помста бухае пажарышчам.

Доўга скрабаў Даніла цабэрак вострым сьцізорыкам і ня прымеціў, як вышла да яго аканомка і загадала аднесьці пасудзіны на кухню.

О, як закалацілася яго сэрца...

V

Як ашпараныя, выскачылі з панінай кухні Даніла і Аўдоця. Пані, нават, не зацікавілася глянуць на пекную работу

Данілы. Заплаціла толькі не таргуючыся, і гэтым справа закончылася. Грошы ён выкінуў ля ганку, вышаўшы на двор.

Ці ў грашох была справа?

Пані, сама гэта не разумеючы, бязьлітасна плюнула чалавеку ў самую душу, зрабіла яму такую рану, якая ніколі ня выгаіцца. Крыўда была бязьмежна балучая, бяз меры неспадзяваная. Хацелася яму валасы сівыя рваць на галаве й выць павоўчаму. Ён выглядаў, як-бы яго скінулі з гары ў глыбокую яміну, дзе ён пакалечыўся на сьмерць, дзе ён аглушыўся і страціў прытомнасьць... Дзіка вадзіў ён вачыма па бакох, уніз, як-бы ён згубіў усё сваё багацьце, як-бы пасьле пажару на попелішчы сваёй хаты. Рукі ў яго вісели, як чужыя, і сам ён алавяным зрабіўся.

Усю дарогу, ідучы назад у вёску, ён сваёй жонцы ні слова не казаў. Ішлі яны, як з хаўтуроў усё роўна. Ды ці гэта ня былі хаўтуры? Даніла пахаваў найлепшую частку сваёй душы. Памёрлі яго мары, якімі ён цешыўся ўсё жыцьцё. Зьніклі-згінулі надзеі, радасьці і ня цікава стала жыць на сьвеце божым...

Сонца сьветлае засумавала разам з ім. Поле сьнежнае няпрытульна-жудасным зрабілася. Сосны над белымі кажухамі сьнегу як-бы шапацелі аб вялікім Данілавым горы, і птушкі былі чужыя і няцікавыя. Увесь белы зімовы абшар пакрыла жалоба... Гэта жалоба-туга ваздушнымі хвалямі выносілася з Данілавай душы і труціла паветра.

Ці зразумеюць людзі яго трагэдыю? Не. Будуць кпінкі строіць з яго і дурнем палічаць.

Як вярнуліся Даніла з жонкай дахаты, дык ён паваліўся на кучу белых стружак ля свайго варштату і голасна заплакаў. Жонка ня пробавала яго ўцяшаць. Тая самая распач вісела і над ёю цёмнай хмарай. Ціхутка яна стала перад абразамі й доўга шаптала малітвы, а сьлёзы, гарачыя й буйныя, капалі з яе вачэй на гліняную падлогу...

Пасьля гэтага здарэньня зрабіўся вялікі пералом у душы бондара. Ён зрабіўся праз меру маўклівым і панурым. Цёнгле ляў сваю жонку, якая маўчала, нібы вінаватая. Бондарства ён закінуў, і інструмэнты яго паржавелі, бо ў хаце ён рэдка калі бываў—валяўся цэлымі днямі п'яны ў карчме пад

сталом. Бедная Аўдоця цярпела і голаду і холаду, але пераносіла ўсё моўчкі, нікому ня жалячыся.

А як прывезьлі суседзі з карчмы няжывога Данілу, дык яна таксама голасу не падняла, толькі ціхутка плакала й шаптала малітвы.

А як людзі змайстравалі труну шурпатую й нязграбную і як палажылі Данілу ў гэту труну, тады толькі ўспомніла яна „залатыя рукі“ нябошчыка. Прадставілася ёй, якім-бы вокам Даніла глянуў на гэту партацкую, грубую работу труны сваёй. Тут яе кабэчае кволае сэрца прабраў вялікі, шчыры жаль па дарагім чалавеку. І яе гора пачало вылівацца ў натхнёныя, поэтычныя вобразы сумных прычытаньняў.

Аўдоця павалілася вобземлю й пачала галасіць, даючы волю свайму гору. Ніхто ня мог яе супакоіць. Бабы, слухаючы, сьлёзы свае выціралі й дзівіліся, скуль бярэцца такі гладкі язык у заўсёды маўклівай Аўдоці.

Хутка за сваім старым паехала на той сьвет і яна. Па ёй ніхто не галасіў, бо была яна адзінюткая на цэлым божым сьвеце, без сваякоў і бяз родных.

Праўда, суседзі набожныя не забыліся паставіць крыжы на гэтых дзвюх ціхіх магілках. Але што гэта былі за крыжы! Крывыя, нязграбныя, партацкія. Яны выглядалі няпрытульнымі й жудаснымі, як нядоля вясковая...

Менск, 1920 г.

УМАРЫЎСЯ

— Умарыўся...

Гэта ён скарэй падумаў, чымся выгаварыў.

— Умарыўся...—шаптаў ён, і, здаецца, кожная частка яго выпрацаванага цела паўтарала гэтае слова. Досыць было глянуць на яго мутныя, як-бы затуманеныя вочы, на яго перагнутую, як-бы папалам перабітую паясьніцу, на яго чуюць жывыя рухі; досі было паслухаць яго цяжкія ўздыханьні—і кожны мог дагадацца, што чалавек умарыўся.

— Умарыўся...

Тут ужо яму самому здавалася, што ён крыкнуў на ўсё поле, але ён выгаварыў глуха, хрыпла, хворым старчым голасам...

Закашляў і, глыбей урэзаўшыся сахой у зямлю, прыстанавіў каня.

Сам адышоў на мяжу, сеў на крушні, зірнуў на вялікі абшар увокал і задумаўся.

Сядзеў доўга.

— Годзе!—сказаў ён самому сабе,—няма чаго богу грашыць, магу сказаць—годзе! Выгадаваў дзяцей, дачок усіх добра замуж павыдаваў, сыны—гаспадары рупныя й баяцца мяне яшчэ цяперака, як дзеці малыя!

— Ой, трымаў я іх дагэтуль у сваіх апцугох! Ой, кіраваў я гаспадаркай! Няма чаго богу грашыць, ня бедна жылося дагэтуль...

Мужык аглянуўся ўвокал, абцёр пот рукавом і затуманіў люльку.

— Але ці я каменны? Ці зялезны? Ламаецца мая сілачка... Чую, што слабею...

І папраўдзе, ён выглядаў, як стары, дупляваты, падгніўшы дуб, каторы, здаецца, вось-вось зваліцца з вялікім грукам. Але ўсё-ж такі тая быўшая вялікая сіла яшчэ дае сябе знаць...

— Прыдзецца лейцы выпусьціць з рук,—думаў далей мужык,—няма чаго богу грашыць: сыны мае—Янук і Міхалка—гарапашныя людзі, абойдуцца без мяне! Хай ужо мае старыя косьці грэюцца на пяколку ў цяпле! Эт! ня грэх будзе ўжо мне, старому, пад кажухом пазьней паляжаць!

Халодны пот пакрыў яго твар, і рукі павісьлі, як чужыя.

— Няма чаго богу грашыць! Як толькі пачынаю памятаць сябе, ня глуміў я дарэмна хлеб на сьвеце—усё працаваў ды працаваў... Меншага брата няньчыў, калі маці часу ня мела; пасья ў пастухі пайшоў, пасья парабкам служыў—вось так увесь свой век...

— Цьфу! Згінь ты, люты вораг мой, старасьць паганая! Змагаўся я з табой, але ў канцы прыходзіцца сказаць—годзе!

— Няхай ужо Янук з Міхалкам самі гаспадарамі зробяцца...

— Трэ' будзе бяз крыўды падзяліць паміж іх шнуры, а я астануся жыць у старшага—у Янука; ён такі паслухмяны, спакойны, статэчны, але... нё!—буду лепей жыць у малодшага—у Міхалкі, бо ў Янука жонка—ведзьма... Эт! неяк будзе! Няма чаго богу грашыць!

Сумна глянуў стары на каня, каторы стаяў, апусьціўшы ўніз галаву, і падняўся з свайго месца.

— Як вол да доўбні!—але нічога не паможа—вышэй пят не падскачыш!

Закіраваў каня й пацягнуўся да хаты.

* * *

Назаўтра ўжо ўся вёска ведала, што стары Габрусь „выпусьціў лейцы“ і выбіраецца з сынамі ў воласьць разьдзяліць паміж іх зямлю сваю. Габрусь лічыўся ў цэлай ваколіцы прымерным, здатным гаспадаром, каторага дзеці ня толькі баяцца й паважаюць, але й слухаюць, ня п'юць і не марнуюць гаспадаркі.

Янук і Міхалка, пачуўшы ад бацькі старога, што ён болей сам працаваць ня будзе, скідае з плеч сваіх гэты цяжар і дзеліць паміж іх гаспадарку, зрабіліся яшчэ болей супакойнымі, яшчэ болей паслухмянымі.

— І даўно-б, татка, так зрабіў! Або-о-о, ці мы самі ня справімся! Досі табе будзе ўжо працаваць: мы будзем цябе слухаць далей, як і дагэтуль!

Нявесткі таксама гаварылі на гэты лад.

У воласьці Янук і Міхалка крыху касурыліся адзін на аднаго—вядома-ж пры дзяліцьбе, але стары Габрусь патрапіў усё ўладзіць, як найлепей, і яны здаволеныя прыехалі да хаты. Вымералі вярхоўкамі зямлю, паўбівалі калкі, разьдзялілі будынкi, і ўсё пайшло на добры лад.

З самага пачатку, пасья гэтай штукі, стары Габрусь аддаўся супачынку і галавой і душой. Колькі дзён ён нічога не рабіў, толькі пакурваў люльку сваю.

— Адпачываю! — думаў ён, — першы раз за гэтулькі гадоў працы!.. Ой, як добра!—казаў ён, пачуўшы лёгкасьць у косьцях.

— Адпачываю!—казаў ён суседзям усім, — няма чаго богу грашыць, за плячыма сыноў я магу цяпер адсапнуцца, спайкайней богу памаліцца і зірнуць на сьвет божы.

Але стары Габрусь, усё жыцьцё сваё прывыкшы краптацца каля чаго-колечы, ня мог доўга выседзець без работы, і нуда напала на яго душу, як шэрая хмара.

— Не, ня можна гэтак!—тлумачыў ён сам сабе:—на адпачынак хопіць яшчэ часу! У-у-га-а—колькі хопіць. У магіле чалавек адпачывае нязлічоныя гады... бясконца сьпіць.. а жывому чалавеку трэба нешта рабіць...

— Вядома, не пайду я з сахой навыверадкі з сынамі, ня стану пракосы ганяць з імі ў перагонку, але баранаваць, сена грабіць—не зашкодзіць памагчы!

І стары Габрусь зноў узяўся за работу. Ажно павесялеў. Павесялелі разам з ім і сын яго старшы Янук з жонкай...

Як-бы там спачатку ня сыпаліся абяцанкі-цацанкі, як той кажа, што на старым бацьку й валасочка ніхто не зачэпіць, а ўсё-ж такі хутка пачало кародзіць, што чалавек сядзіць без работы, і ўсё гатовае яму падаецца...

— Дармаед!—закралася таемная думка ў сына.

— Дармаед!—казала нявестка ціхутка па вёсцы:—стары нічога ня робіць, ды есьць за пяць маладых!..

— Няма чаго богу грашыць, стары ўсё роўна, як малы!—падумаў стары Габрусь, як узяўся за тья лёгкія работы, ка-

торыя рабіў яшчэ хлопцам быўшы. Напрыклад: сена грабіць, баранаваць, вяровачкі віць, трушанку трасьці...

І Габрусь далей давай думаць, што чалавечае жыццё ўсё роўна, як тое вялікае кола малатарні: бок вобада, каторы быў на самым нізе, падымаецца ўсё ўверх ды ўверх, але хутка зноў пачынае апушчацца ніжэй і даходзіць да таго самага ніжэйшага месца...

* * *

Далей-болей і ўехаўся стары Габрусь у новым жыцці сваім—на „адпачынку“ ў сыноў. Прывыклі й дзеці да яго. Яны пачулі, што зрабіліся гаспадарамі, і хоць стары бацька яшчэ працаваў, як умеў, але яны пачалі пазіраць на яго, як большая частка дзяцей на сваіх старых бацькоў, як на непатрэбнага дармаеда... Габрусь яшчэ прабаваў бокам-скокам змагацца з гэтым, але скоро спазнаў, што ня туды заехаў... Сыны яго перасталі баяцца й паважаць, нявесткі ў вочы „дармаедам“ і „гультаём“ называлі...

— Прапала! Гэтак трэба! Відаць, іначай быць ня можа!..

І пачалася тая шэрая, неспагадная, адзінокая старасць... Габрусь зноў пачуў, што змарыўся... Пачуў цяжар нейкай асобнай болі, каторай раней ня ведаў... Змарылася душа чалавека... сэрца старое... ня то, што косьці, рукі й ногі... Старога Габруся пачала душыць незаслужаная крыўда дзяцей, і ён слабеў—што дзень болей і болей... Пачаў сам з сабой гаварыць, бурчэць, здаецца, злаваўся ён на ўвесь сьвет і сам на сябе...

Сыны пачалі яго адсылаць адзін да аднаго, як нейкую шкодную непатрэбную рэч...

Колькі разоў приходзілася яму слухаць ад сваіх добрых нявестак: „Чаму стары гэтакі жывучы? Здаецца, ужо пара было-б яму на другі бок у дамавіне перавярнуцца“...

Але да чаго чалавек не прыывкае?.. Стары Габрусь толькі трос сваёй лысай галавой, седзячы на пяколку, і маўчаў...

Толькі часам быццам будзіўся ён ад нейкага сну, і, успамінаючы мінулае, буйныя сьлёзы капалі з яго мутных вачэй...

Выціраў іх сваімі цвёрдымі, касьцістымі рукамі, з каторых мазалі й ня думалі зыйсьці, хоць ён мала працаваў цяпер,—відаць да самых касьцей уеліся мазалі старадаўныя...

* * *

Гэтак прайшлі два гады.

Крыўда ад сваіх хатніх штораз часьцей і часьцей спатыкала старога Габруся...

— Не магу гэтак! Не магу!—гаварыў ён сам з сабой:— няма чаго богу грашыць, дажыўся...

— Умарыўся!

* * *

Усе ў хаце спалі, і ніхто ня чуў, як дзед зьлез з печы, нацягнуў на ногі свае сьвяточныя боты, сьвітку, як закінуў вялікую зрэбную торбу на плечы, узяў кій у рукі, перажагнаўся на абраз і вышаў з хаты...

* * *

— Будзь шчасьліва, хатка мая родная! Кожнае бявенца тваё хіліла мой крыж уніз... Састарылася ты разам са мной... Цябе яшчэ падправаць, падбудуюць, але мае старыя косьці зараз зусім рассыплюцца.

— Будзь шчасьліў, кут мой мілы, дзе жыў я з малых дзён сваіх!

— Бывайце здаровы, неспагадныя дзеткі мае! Я пайду ад вас...

— Ой, умарыўся тут! Няма чаго богу грашыць, мо' і запраўды жыву подаўга, як тая старадрэвіна...

— Калі гэтак, дык пайду жабраваць... Добрыя людзі будуць карміць, адзяваць і пазволяць хоць на адну ночку галаву старую прытуліць... Затое будзе спакайней на душы, бо яны людзі чужыя, а ня дзеці родныя, за каторых я здароў сваё страціў...

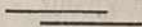
Мутныя сьлёзы капалі па яго твары; ён адварнуўся ў другі бок і пашоў гасьцінцам...

Цемра глынула яго, і ён, як-бы ўцякаючы ад ворага, сунуўся далей і далей...

— Умарыўся!.. Жыццё перажыць—гэта ня поле перайсьці з сахой...

Стары Габрусь ужо дабраўся да цёмнага бору і скоро схаваўся паміж сасонак...

Вільня, 1913 г.

ПЯЦЬ ЛЫЖАК ЗАЦІРКІ

(Тэма запазычана)

— Агата! Агата!

— Ну, чаго глотку дзярэш?

— Скора зацірка згатуецца?

— Маеш часу пачакаць трохі, не панясу прадаваць на кірмаш, пасьпееш насёрбацца!

Яшчэ ня ўсьпела яна адказаць свайму Антосю, каторы ляжаў на пяколку й стагнаў,—ні то ад болі, ні то ад голаду,—як з усіх бакоў апанавалі яе дзеткі—нямаведама, хлопчыкі ці дзяўчынкі, бо яны былі адзеты ўсе ў доўгія да пят кашулькі... Запішчалі яны ўсе ў адзін голас:

— Мамка зацільку гатуець!

— Мамка зацільку гатуець!

І давай скакаць кругом маці й шчыпаць за хвартух і спадніцу, як галодныя ваўчаты.

— Мамка, мне дасі!

— Мамка, мне дасі!

І блішчалі іх галодныя вочы ад радасьці...

— Ці-і-ха, каб вы падохлі!—крыкнула Агата.—Згатаваць не даюць, хоць ты тут на кавалкі рассыпайся!—і адагнала іх вільчнікам ад прыпечка...

Гэта было вясной, якраз у тую пару, калі самая страшэнная галацьба пануе ў бедных вёсках, калі няма чым і муху накарміць. Апошні запас вышаў, хоць зубамі ляпай; шчаўя яшчэ нямашака... Ня дай бог, якое цяпер жыцьцё ў гэткага гаспадара, як у хворага Антося, каторы сам рабіць ня можа, а толькі жонка адна працуе на яго й дзяцей.

Але ўчора бог ёй шчасьце даў—яна неяк выенчыла ў блізкай пані з фунт мукі на зацірку.

Вось і гатуе яна для сваёй сямейкі гэтае панскае сьнеданьне... У цёмнай, малой хатцы пануе сьвята нейкае...

Пазіраў усё Антось на прыпечак і ціха бурчаў, бо ён ведаў, што цяпер Агата валадарніца... Пазіралі дзеткі з-пад цёмнага тапчана на вясёлы агоньчык у печы й шушукаліся.

Агата ўсё падлівала вады й мяшала зацірку вялікай лыжкай, мяшала, мяшала й паставіла на стол.

— Готова!—крыкнуў Антось, быццам п'яны, і давай карабкацца з пяколка.

— Готова! Готова!—запішчалі дзеткі й пусьціліся, як зайчыкі, да стала, дзе ўжо стаяла вялікая паліўная міска, у каторую Агата пераліла зацірку з гаршка. Толькі густы пахучы пар круціўся над міскай і ўмацоўваў галодны апэтыт шчаслівай у гэты момант сям'і.

* * *

Шчасьце ня мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на сьвеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да шчасьця і свой асобны погляд на самае шчасьце...

* * *

І шчаслівая сямейка хваталася за лыжкі.

Сёрб! сёрб! і—„ай! ай!“ запішчалі дзеткі. Антось маўчаў, толькі вылупіў вочы, быццам канаць сабраўся.

— А каб вы падохлі, я-ж вам казалася—не хапайце, бо гарачая!—лаяла іх Агата.

Пазіралі, пазіралі яны на гарачую зацірку й ня вытрывалі—ізноў давай сёрбаць... Толькі сьлёзы каціліся ў іх ад шчырага сёрбаньня. Ня зьелі яшчэ яны й трэцяй часткі, як накруцілася суседка Сьцёпчыха:

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Хлеб ды соль!

— Дзе тут хлеб—зацірку сёрбаем, просім на сьнеданьне!—кажа Агата.

— Ого! на зацірку і я ахвотніца!—адказала Сьцёпчыха, пазіраючы маркотнымі галоднымі вачыма. Узяла лыжку і спрытна падсела да міскі...

Спахмурнеў Антось і толькі ніжэй апусьціў галаву да міскі са злосьці.

— Во, і нам самім мала,—падумаў ён.

Зьела адну лыжку й давай сёрбаць другую.

— О, каб цябе паляруш!—чуць ня злаяў Антось, але стрымаўся, толькі давай старацца! Дзеткі таксама пачулі небясьпеку і, скоса пазіраючы на Сыцёпчыху, спрытна запрацавалі лыжкамі...

— Тры!—чуць ня крыкнуў Антось, як Сыцёпчыха сёрбала ўжо трэцюю лыжку.

— Ратуйце! Ратуйце!—здаецца плакаў-бы ён, як яна ўзялася за чацьвертую лыжку. А як зьела пятую, то ўжо міска была пустая...

— Ой, разбойніца!—крыкнуў Антось на сваю Агатку, як ужо Сыцёпчыха падзякавала й пашла—каб ты прапала з ёй разам!..

— Ці я вінавата, што яна гэткая сьвіньня!—чуць ня плакала Агата.

І папсулася сьвята ў беднай сямейцы, спяхмурнелі твары.

Кожны думаў: „О-го! каб гэта лепей я зьеў гэтыя пяць лыжак заціркі“...

* * *

Няшчасьце ня мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на сьвеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да няшчасьця і свой асобны погляд на самае няшчасьце.

Вільня, 1912 г.

ГОРА УДАВЫ СЫМОНІХІ

Удаву Сымоніху ўсе завуць ведзьмай за тое, што яна шэпча й шэпча. Хто ні ўвашоў-бы ў яе курную хату, яна злосна зірне й давай марматаць: „Соль табе ў вочы, перац табе ў нос!“—гэтак тры разы, а мо' й шэсьць. А кажа яна гэтак, бо баіцца ўроку, хаця на яе ніхто надта не ўглядаецца, бо яна, як брахуны нашыя кажуць, крыху гарбатая, нос, як цыбуля, а пальцы, як тья граблі, пакручанья. У хаце гэтак сама багацьце ня надта вялікае: эт!—стаіць аблезлы куфар, крывабокi стол, чорны тапчан ды йшчэ шмацьцё якое, але затое адна аднюсенькая скацінка ёсьцека ў хаце, каторай яна надта даражыць, а часам чужое вока зірне на пястуна яе, дык мо' зашкодзіць—трасца яго ведае! А скацінка тая—сьвінцо. І стаіць яно ў загарадцы, каля самага ложка: відаць, што надта любіць яна сьвінцо сваё.

Штогод, як толькі зьбярэцца ў Сымоніхі колькі зала-товак, яна ўвязвае іх у хусьцінку й выпраўляецца ў мястэчка на рынак купіць сьвінцо.

Шмат часу перад гэтым яна ўсім суседзям дурыць го-лавы, апавядаючы, якое яна сабе сьвінцо выбера: дзе будуць латачкі чорныя, дзе рудыя, і які будзе лычык—беленькі або чорненькі; капытцы гэтак сама. Выбера яна якраз такое, якое ўздумае яшчэ дома, як брахуны нашыя кажуць. Але, як толькі пад пазухай дамоў занясе, як дзіцянё якое, дык ужо ні з кім не гавора: „А трасца яго ведае, а можа зашкодзіць!..“

Яна, нават, у твары перамяняецца: вочы гараць, а сама зухаватай робіцца. І песьціць і няньчыць яна сьвінцо сваё—усім на дзіва: і малако купляе, і мукі, і хлеба, нават, абаранкаў, як брахуны нашы кажуць. Сама есьці ня будзе—хай сьвінцу астанецца. На заробаткі рэдка ходзіць: часу няма, трэба гадунца даглядаць. Штодзень сьвінцо амаль не на палец таўсьцее, робіцца проста, як панскае: вымытае, чыстае, амаль як не сама пані з двара, як брахуны нашыя кажуць.

А пасья ўжо перад калядамі, як скрабе і чысьціць на гародзе Сымоніха сьвінцо сваё, дык яна толькі цешыцца й думае, што бадай шынкар Мэндаль, гэты кручаны рамень, і то не палічыў-бы, сколькі яна разоў за ўвесь час выгаварвала: „соль табе ў вочы, перац табе ў нос!“

Але сёлета... і цяперака ў грудзёх калоціцца, як успомню. Сёлета Сымоніха выкарміла гэткага лоўкага парсюка, што ўсім на дзіва; яна яшчэ й цяпер кажа, што першы раз на яе вяку, бадай, удаўся такі... Але на тое ліха ўвайшоў нейкі чужы чалавек. Нешта ў Сымоніхі ўнутры адарвалася, як яна толькі зірнула на яго: барада казьліная, вочы страшныя—каб яго зямля не насіла, гэткага лайдачугу!.. Яна яму— „соль у вочы, перац у нос“—амаль не разоў дваццаць ці трыццаць пераказала, а ён—давай углядацца на парсюка, як воўк які. Парсюк толькі: хірк, хірк і... змоўк.

Выйшаў чалавек, і ў гэту самую хвілю парсюк есьці перастаў. Сымоніха паклікала знахара—ён шаптаў, шаптаў, курью, курью, даваў зелья ўсялякага, стараўся-ткі і—праўду сказаць—парсюк у ночы—хірк, хірк і... даўся.

Плакала, енчыла Сымоніха, як па нябожчыку (па Сымону гэтак ня плакала). Таткам звала, нават, цалавала, як брахуны нашыя кажуць, але што-ж—прапала!

Затое, сколькі лаянкі высыпалася на таго чалавека, а-ей-ей, страх успомніць! Хаця пасья, як яна разрэзала, дзеля цікавасьці, парсюка ды знашла вялікі цьвік у вантробах, то ўсхапянулася, ды ўспомніла, што сама бачыла гэты цьвік на прыпечку й мусі сама неяк у гаршочак укінула, але вінават дзеля таго-ж той чалавек, каб яго зямля не насіла, гэткага лайдачугу! Ён, як зірнуў—дык... але што калатырыць доўга—за адзін дзень пастарэла Сымоніха на дзесяць год. Страх на яе глядзець: дагары нагамі ўсё жыццё яе перавярнулася...

Прайшло ўжо болей поўгода, сьвінца ўжо Сымоніха ня купляе—дзе ёй: яна зьбіраецца ўжо богу душу аддаць—надта слаба стала, і такі жыць ёй ня трэба пасья гэтага гора, як сама яна кажа. Вось што значыць гора!

Але й пры сьмерці марматне: „соль табе ў вочы, перац табе ў нос“!—як брахуны нашыя кажуць.

ЗЛОДЗЕЙ

Невядома было, ці ўжо зайшло сонца ці не, бо густыя хмары агарнулі ўсё неба, і цемра абхапіла ўвесь абшар палёў пад касагорам.

Была нейкая парнасьць, як перад дажджом. Па камяністай дарозе скрыпелі вазы з снапамі, каторыя людзі са сьпешкай вазілі на гумны дамоў.

Чутно было, як на азяродах гаманілі ды крычалі: „вышэй падавалку“! або—„сноп разьвязаўся, каб цябе-е“! ці—„не варонь там, падла здохлая!“

У багатага гаспадара Кастуся не пасьпелі зьвязаці ў гумно ўсё жыта, і на полі асталося некалькі дзсяткаў мэндлікаў, так што трэба было ноччу папільнаваць іх у полі.

Вось Кастусь, раней павячэраўшы, пайшоў на поле, лёг пад касагорам і давай пыпкаць люльку сваю.

Доўга пазіраў ён на ярыннае поле, каторае рознымі колерамі пералівалася па тэй старане дарогі, і на вогнішча начлежнікаў на блізкай пасецы.

— Заснуць не даюць, каб яны папруцянелі, каб яны!— буркнуў Кастусь і перавярнуўся на другі бок.

А песьні запраўды сыпаліся з усіх бакоў; з дарогі, дзе жнеі йшлі з дажынак з панскага фальварку, з пасекі, дзе былі начлежнікі, а з вёскі йшчэ ў прыдатак гармонік і жалейка...

Круціўся, вярцеўся Кастусь і ня мог заснуць.

— Хоць ты тут лопні—усё роўна не засьнеш!—зазлаваўся ён і плюнуў, абціраючы цыбук палой кажуха, і тым самым часам ён раздумваў: „Што-ж, хай пяюць: яшчэ, нават, лепей, а можа якраз на безгалоўе накруціцца хто снапы красьці, а я буду спаць. Мала іх ёсьць у нашай вёсцы гэтых лайдакоў, абарванцаў, як, напрыклад, Ліканор, каб яго зямля не насіла, каб яго!“

І Кастусь прысеў, апіраючыся аб вялікую крушню каменьяў, што была каля мяжы. Хоць цёпла было, але дзеля таго-ж раса прабрала яго, і ён шчырэй абкруціў грудзі за-лапленым кажухом сваім.

Яшчэ больш пацямнела, але затое ясьней малявалася далёкае вогнішча, а парнасьць, быццам з печы, сыпалася на ўвесь абшар сярод летняй ночы.

Нячутна было ўжо скрыпу вазоў ні воклічу на гуменцах, але затое яшчэ зычней раздаваліся песні, сьмехі й жарты ва ўсёй ваколіцы.

— Чорт іх ведае!—дзіваваўся Кастусь,—цалюсенькі гэтакі дзень працавалі і цяперака йшчэ розная дур у галаве ім!—Але, цмокнуўшы разоў пяток свой цыбук, ён растлумачыў сабе, што — „няхай“!

— Вось і птушкі пяюць, і рыба гуляе, і матылькі вясе́ла скачуць, няхай сабе й людзі вытвараюць нешта падобнае да гэтага! Відаць, ім патрэбна пяць—вось і пяюць. Але ня ўсьпеў ён дакончыць сваіх думак ды склеіць іх у нешта адно складнае, цэлае, як нехта ў бліжнім высокім бульбоўніку шаснуў, крадучыся шпарка да мэндлікаў.

Бачыць Кастусь здалёку, але маўчыць, чакае, што з гэтага будзе. Той накінуўся на снапы—і дай сярпом спрытна абразіць каласы ды сыпаць у мяшок.

Чуць стрымаўся Кастусь, але дачакаў-ткі, пакуль гэны насыпаў поўны мех і давай памалу, спакойна, быццам у сваім сьвірне, закідаць на плечы.

Тутака ўжо Кастусь хутка падскочыў да яго, схапіў моцна за каўнер і крыкнуў грамавым голасам— „Стой!“

— А бра-а-тачка!—праенчыў злодзей, стануўшы на месцы, як слуп нейкі. Мех тымчасам адваліўся на бок.

Па голасу Кастусь пазнаў Ліканора, суседа свайго.

— Дык вунь якія рабункі ты робіш? Не спадзяваўся я ад блізкага суседа гэтага—з нейкай крыўдай у голасе прагаварыў Кастусь і спакойна ўзяўся выкрасаць агонь. Ліканор стаяў абалвянелы і ня думаў уцякаць.

Жыў ён кутам на канцы вёскі ў вельмі старой хаце, каторая ўехала ў зямлю, а з усіх бакоў падтрымлівалі яе рознафасонныя падпоры. Меў ён пяток дзяцей і крыклівую

бабу, каторая заўсёды крычала на яго, што ён гультай, набіты дурань і што, здароўе маючы за пяцёх быкоў панскіх, ня можа ні капейкі зарабіць грошы. Вот вычысьціць калі комін у Мэндаля, зьвяжа яму некалькі венікаў, і жыд з ласкі сваёй дасьць яму нейкі фунт хлеба.

Кастусь выкрасаў агонь, затуманіў люльку і з нейкай цікавасьцю спакойна пазіраў на Ліканора.

Ліканор гэтак сама быў спакоен, але ня цікавіўся глядзець на Кастуса, толькі чухаў сваю кудлатую патыліцу ад турботы, што гэткае няўдача выпала на яго долю.

— Ліканор!—казаў Кастусь. Ліканор відаць нешта глыбокае й цікавае раздумваў, бо ня чуў, што да яго кажуць.

— Ліканор!—кряпчэй крыкнуў Кастусь.

— Гэ!—адазваўся Ліканор.

— Эх, эх!—пачаў Кастусь,—як табе ня сорамна: гэtkі здаравенны мужчына й ня хочаш справядліва хлеб сабе зарабляць! Эх, Ліканор, дзіва мне, чаму твая баба табе дагэтуль рэбры твае не пераламала за гэта самае; гэtkі здаравяка, якое сумленьне ў цябе?

Ліканор нічога не адказаў і толькі давай азірацца сваімі асалавелымі вачыма на вялізарныя свае лапы, на ўсю дубовую сваю фігуру і, здаецца, сам дзівіўся, чаму ён не зарабляе сабе справядліва грошы.

А Кастусь давай з яшчэ большай ахвотай сыпаць словы, як поп на амбоне:

— А ты-б пашоў на падзённую ў двор, да купцоў у лес або так на заробаткі якія—і сям'я твая не галадала-б, і сам сыт быў-бы. Нябось, красьці то трапляеш, на гэта табе даў бог розум!

— Каб-жа-ж—марматнуў пад нос Ліканор і зноў замоўк, павесіўшы рукі свае, быццам страшыдла на панскім гародзе, што курэй пужае з аўсу.

— Што „каб-жа ж“?—ухапіўся Кастусь за гэтыя словы, як за нешта цікавае,—што „каб-жа ж“, га? Во, загаварыўtkі, загаварыў, дундыль маляваны!

Ліканор усміхаўся ды гэтак расчыніў тоўстую сваю губу, што здавалася хацеў ён праглынуць усю абшырную ваколіцу.

— Гавары, гавары, што каб-жа ж?—ізноў пытаўся гораха Кастусь.

— Гм-м-м, каб-жа ж я меў розуму, як красьці, дык ты-б не злавіў мяне, казаў той!—адказаў Ліканор, ажывіўшыся на момант, і ізноў дубовым зрабіўся.

— І-і-ш, каб цябе трасца!—загрымеў ва ўсё горла Кастусь—красьці то ты ахвотнік, на гэта ня ленішся, дык вось я цябе навучу, як трэба быць злодзеям!

І плюнуўшы тры разы ў свой касьцісты кулак ды ў прыдатак, дзеля ёмкасьці, крыкнуўшы „г-э-э-э!“ ён замахнуўся над тварам Ліканора.

Ліканор выкруціўся з-пад яго кулака і, як малое дзіця, праенчыў „а бра-а-тачка!“—ды гэтак жаласна, што Кастусь астанавіўся.

— Ну, дык ня будзеш болей красьці?

Ліканор маўчаў і выглядаў, быццам вялізарная гнілая бручка.

— Ліканор!—паўтарыў Кастусь.

— Г-э-э-э!—адказаў Ліканор.

— Ня будзеш красьці, абяцаеш мне?

— Не!—ціха адказаў Ліканор і давай зяваць: відаць, надаела яму гэта прыкрая гутарка.

— Што... Не!?—зноў падхапіў Кастусь.

— Не... не абяцаю, казаў той!—буркнуў пад нос Ліканор.

Тут ужо Кастусь ня вытрываў ды зарагатаў ад гэткай шчырасьці Ліканора. Толькі „го! го! го!“ адклікаўся нехта з бору і з блізкай пусткі.

— Дык, значыць, будзеш красьці?!

— М-мгу!—заківаў Ліканор галавой і парухавеў, убачыўшы вясёласьць Кастуса.

— А што будзе, калі я другі раз злаўлю цябе ды зьвязанага пацягну ў воласьць?

— А, братачка, ня зловіш, як-бы то...—прасіўся быццам Ліканор і зачырванеў са стыду, прыпамінаючы, што яго злавілі, і другі раз адказаў сьмялей:—А, братачка, ня зловіш—буду асьцярожна красьці!

Кастусь другі раз яшчэ крапчэй зарагатаў. Яшчэ крапчэй раздалося па лесе і пустцы „го! го! го!“

Ліканор аглянуўся раз, другі і, спрытна схапіўшы мех, закінуў лёгка на плечы—і давай ходу.

— Ах ты, шэльма!—ня надта злосна крыкнуў Кастусь ды перагарадзіў яму дарогу.

— А, братачка!—жаласна заенчыў Ліканор і быццам прасіўся, і нешта ёкнула ў сэрцы Кастуся, і ўспомніў ён высакшую, заўсёды галодную Ліканорыху і абарваных дзетак яе.

— Бяры, няхай цябе чэрці бяруць! Але абяцаеш мне, прынамсі, што другі раз у мяне ня будзеш красьці?

— Не!—цвёрда адказаў Ліканор.

— Што не?

— Не абяцаю!—адказаў Ліканор, махаючы галавой ад аднаго пляча да другога, і крануў адной нагой, сабраўшыся ісьці.

— Стой! стой!—затрымаў яго зноў Кастусь:—памятай, што калі злаўлю другі раз, то ўжо жывога ня выпушчу!

— Эт...—адказаў каротка Ліканор з нейкай пэўнасьцю і, лёгка перакінуўшы мех з правага пляча на левае, пашоў, цяжка ступаючы.

Кастусь выняў свой капшук і давай напіхаць люльку. Тымчасам неба выясьнілася, і месяц сярод неба быў гэтакі ясны, што, нават, здалёку можна было ўгледзіць, як па дарозе шпарка йшоў Ліканор з вялікім мехам на плячо, а на мяжы кратаўся побач яго доўгі цень.

— Ды няхай яго трасца, гэткага... які ён акуратны, не фальшывы чалавек!—сказаў Кастусь, шчыра плюнуўшы пасля таго, як зноў затуманіў сваю люльку, і лёг пад крушняй з нейкай лёгкасьцю на душы.

Вільня, 1912 г.

С Ы М О Н

Сымон лічыўся найбольшым бедаком у вёсцы. Дзе калі якое гора наверхнецца, заўсёды трапіць на Сымона: то бык нагу выкруціў, то пуны згарэла, то бульба пагніла, то тое, то сёе, але яго ніякая кара з неба ніколі ня міне.

Зрабіўся Сымон чарней чорназёму: ходзіць пануры, як галодны воўк у чыстым полі, і толькі шукае, на кім злосьць сваю спагнаць...

Быццам вужаку, носіць ён у грудзёх сваіх вялікую, страшэнную злосьць, каторая, як порах, паліць яго, варушыць гострымі калючкамі ў нутры і супакою не дае.

У яго памутнеўшых ад бясплоднай працы мазгох кратаюцца цяжкія, як шрот, думкі:

— Абабраў, аграбіў мяне нехта... Нейкае ліха мне жыць не дае... Ты на гару, а чорт за нагу... Ой, што гэта! божухна... бо-о...

І не канчае ён, бо страшэнная злосьць душыць горла, вочы туманяцца і наліваюцца крывёй...

— Хто ачмуціў мяне? Хто абкруціў мяне?

І азіраецца Сымон кругом сябе, смутны, благі... Азіраецца і бачыць сваю жонку, высокую, тонкую й худую кабету з запаўшымі грудзямі, з бледным, падобным да воску тварам, у парванай вопратцы. У адной руцэ трымае яна маленькага Юзіка, каторы дрыгае голымі, сінімі ад холаду ножкамі і цягнецца бледнымі вустачкамі да пустых грудзей маці...

Азіраецца Сымон на жонку сваю й дзікім робіцца...

— Во хто вінават! Яна гультайка! Заўсёды толькі з дзяцьмі займаецца!..— І ён спаганяе сваю злосьць... б'е жонку...

Б'е ён сваю жонку штодзень, знаходзячы нейкую прыдзірку, і яму быццам лягчэй робіцца.

Сымоніха не бароніцца, ня крычыць, яна сама падстаўляе яму плечы і толькі часамі ціха, слабым, хворым голасам кажа:

— Сымонка! што ты робіш? Гэта-ж грэх! Што-ж з мяне выб'еш?—І маўчыць, толькі мацней заціскае бледныя вусны, вочы робяцца вялікія, вялікія... смутныя... смутныя...

Яна гэтак ужо прывыкла, што ніколі ня плача і ціха нясе сваю жыццёвую пакуту.

— А мо' й запраўды я вінавата,—думае яна часамі,— можа я не дагледзела, можа я мала рупілася, калі кароўка, наша карміцелька, здохла... Мо й запраўды я вінавата?—думае Сымоніха і падстаўляе плечы: хай б'е—па гэтым жыць буду...

І лупцуе яе Сымон часта, шчыра...

Часта-густа Сымон п'е, але ніколі не п'янее. Гарэлка ня мае сілы над ім... Толькі робіцца яшчэ смутней, яшчэ страшней, пальцы скручваюцца ў кулакі чорныя, грамадныя...

— Хто мяне грабіць, хто мозг касьцей маіх выймае?

І, быццам разьюшаны бугай, шпарка бяжыць біць сваю жонку...

І б'е...

А кабета маўчыць, занадта маўчыць, быццам запраўды вінавата.

Толькі сохне Сымоніха, як той завяўшы каласок, як тая растаптаная кветка на мяжы... Сохне... кашляе... слабее. Плечы хіляцца ніжэй, на сэрцы млосна, абліваецца халодным потам ды сама ня ведае, што з ёй робіцца...

— Што з цябе будзе?—пачынаюць суседзі ёй гаварыць,—ты-ж без пары ў дамавіну ляжаш? На каго ты дзетак сваіх, сіротак, пакінеш? Хто іх гадаваць-даглядаць будзе? Яны, маленькія, пагінуць без цябе! Глядзі, ён-жа цябе біцьцём сваім у сухоты ўвагнаў! Чаму-ж ты на яго ў воласыць не пажалішся?

А Сымоніха маўчыць.

А калі суседкі лішне ёй дапякаць пачнуць, то яна ім у адказ кажа, што ня чужы, а свой мужык б'е, а калі бог судзіў, то яна жыць будзе—і годзе!

Тымчасам Сымон ня ўнімаўся: біў штодзень; кабета сохла ўсё болей і болей. Сілы ападалі. Загультаілася дый на работу ў поле выйсьці не магла, апанела—зьлегла ў ложка.

— Сымонка! Золатца маё!—казала яна ў няпрытомнасьці перадсьмерцю,—чаму мяне ня б'еш? Мо' лепей-бы гаспа-

дарка пайшла?—і аграмадныя, як пацеркі, сьлёзы заблішчалі на яе вачох, і гэтак аддала богу сваю вінаватую душу...

— Ой, аграбілі мяне!—заплакаў-загаласіў ашалелы Сымон, зазлаваўся, сьціснуў кулакі свае, азірнуўся дзіка кругом, але ня было ўжо каго біць...

Пры нябожчыцы матцы сваёй папуджаныя, мізэрныя, абарваныя стаялі сіроткі й дрыжалі моўчкі, бо плакаць ба-яліся, каб татка ня біў...

* * *

Пахавалі Сымоніху. Якія там хаўтуры ўладзіў Сымон, то ўладзіў, але ў хаце зрабілася смутна й пуста без гаспадыні. Паглядзеў Сымон на дзетак-сіротак—і сэрца яго мо' першы раз у жыцці зашчаміў жаль, вялікі жаль...

— Божа мой! За што гэта я жонку сваю ў магілу ўвагнаў?

І нешта нажом урэзалася ў яго грудзі, і нехта балюча таргануў яго сэрцам...

Вільня, 1913 г.

Л Е Т А П І С Ц Ї

Душная, цёмная ноч.

Уся Міронава сям'я сьпіць у пуні на сьвежым сене. Ня сьпіцца толькі двум: старому дзеду Мірону і васьмігадоваму ўнуку яго Андрэю. Дзед думае цяпер, як ухітрыцца найцішэй выйсьці з пуні, каб нявестка не пачула, ды напісаць ліст да сына ў Амэрыку. Андрэйка трымае ў руках лазовую сьвісьцёлку, якую днём скруціў яму дзед, і ціхутка сьвісьціць. Усе смачна сьпяць пасья дзённай працы на сенакосе, як пасья кірмашу ўсё роўна. Дзед аглядаецца па баках ды асьцярожна падымаецца з свайго месца.

— Андрэйка!—шэпча дзед і кародзіцца ад нецярплі-
васьці. Андрэйка ўжо ведаў, што дзед яго заве ў хату ліст
пісаць і, як „га“, ускочыўшы на ногі, ціха й спрытна пад-
скочыў да дзеда. Дзед узяў яго за руку і палажыў сабе па-
лец на губу з таемным відам; Андрэйка добра зразумеў, што
гэта значыць: „ані-мру-мру“—трэба маўчаць, як сала зла-
саваўшы.

Гэткім парадкам дабраліся яны да варот. Дзед адчыніў
памалу і гэтак спрытна, што вароты не завялі сваёй, як заў-
сёды, скрыпучай музыкі, і два змоўнікі выйшлі на дзядзінец.

Тут зноў калацілася сэрца дзеда—усё прашкоды роз-
ныя, каб іх заламам заламалі! То Жучка, каб яе немач, за-
бурчыць—могуць пачуць у пуні й халэмус нарабіць,—то гэты
падшывалец, Андрэйка, ня можа вытрымаць—прабірае яго
пакуса гэтак сьвіснуць, каб аж рэхі пакаціліся з усіх старон,
каб ліха на веніку прыляцела. Дзед адабраў у яго сьвісь-
цёлку й палажыў сабе за пазухай... На гэткі манер, з мінай
найвялікшых праступнікаў, увайшлі яны ў хату.

— Дзядок, сьвісьцёлку дай!—ня вытрымаў Андрэйка.

— Толькі, Андрэйка, ня моцна, бо ўсіх чарцей разбу-
дзіш,—прасіўся дзед і падаў яму сьвісьцёлку. Андрэйка па-
чаў у пацёмках скакаць і сьвістаць.

Дзед хутка запаліў лучынку, выняў з-пад абразоў у куце аркуш паперы, што дастаў у мястэчку за венікі.

— Ну, цяпер, каток ты мой,—казаў дзед да Андрэйкі,— аддасі мне сьвісьцёлку на той час, пакуль ліст напішаш, а пасья я табе яе вярну. Бярыся, як Халімон за бога, казаў той.

Андрэйка нічога на гэта не адказаў, толькі з нейкай смагай сьвіснуў апошні раз надта шчыра, працягла; выцер старанна сьвісьцёлку аб свае штонікі і аддаў дзеду. Сам ён дастаў з закуранай трамы атрамант, ручку з пяром і палажыў на стол. Масьціўся, масьціўся Андрэйка на тапчане каля стала і ніякім спосабам ня мог сесьці так, каб можна было пісаць. Як на ліха, тапчан быў нізкі, стол быў высокі, так што, сеўшы пісаць, Андрэйка чуць носам даставаў да стала.

— Хіба носам пісаць!—зажартаваў Андрэйка. Дзед нічога не адказаў, торкнуў лучыну ў чорную шчыліну ля вакна, выйшаў сур'ёзны ў сенцы, прывалок начоўкі й палажыў на тапчан, каб Андрэйку вышэй было сядзець. І то было нізка—Андрэйка даставаў да стала толькі барадой.

— Хіба барадою пісаць!—зажартаваў зноў Андрэйка. Дзед нічога й цяпер не сказаў і яшчэ болей сур'ёзны падыйшоў да прыпечка, вынуў з-пад чалесьнікаў абсмаленую засланку й палажыў на начоўкі. Андрэй сеў на засланку.

— Цяперака, дзядок, будзе добра!—казаў ён, мацаючы рукамі засланку й пэцкаючы іх у сажу. Ён замахаў пад сталом сваімі закарэлымі чорнымі ножкамі і ўпёрся каленамі ў стол.

Ва ўсіх яго рухах выяўлялася таемнасьць вялікай і страшэннай змовы, відаць было, што гэта спраўляла яму немалую прыемнасьць. Ён узяў пяро ў рукі, і на яго твары запанавала профэсарская міна. Успомнілася яму, як ён колькі разоў падпісаўся за няграматных у павестках, каторыя дзесятнік прыносіў з воласьці. Ён рукою тады выводзіў гэтак, круціў так, і выходзіла: „Андрэй Адамаў Вайда“.

Андрэйка ўсунуў ручку ў атрамант і, забыўшыся яе атрасьці, перш-на-перш абліў паперу атрамантам, зрабіўшы чорную пляміну велічынёю з медны пятак. У школе гэта называецца „булка“. Стары, царскі вучыцель за гэткая булкі

моцна цягне за вуха, як-бы пугу віўшы, а вучань, як зашчэмлены ў плоце парсюк, крычыць „а-а-ай!“ Дзед думаў, што гэтак трэба рабіць дзеля фасону і, узяўшы лучыну ў рукі, засьвяціў Андрэйку бліжэй. Андрэйка падняў сваю белую галоўку і сказаў дзеду, што вельмі ў вочы дыміць. Дзед адсунуў лучыну.

— Ну?—сказаў Андрэйка. Гэта значыла: скажы, дзядок, што трэба пісаць? Але зараз ён успомніў, што салдат Мацей, каторы ўсім лісты піша, умее гэта рабіць надта хітра і ніколі ня пытаецца, як пачынаць, бо заўсёды сам пачынае: „За дубовым сталом пішу прямом міласьціваму гасудару з нізкім паклонам, жалая ўсьпеху ў дзялах ваших“...

Андрэйка высунуў язык, засапеў і пачаў выводзіць літары. Ён іх проста на дзіва маляваць хацеў, хаця яны выходзілі ў яго вельмі куртатыя. Рука, упэцканая ў сажу, рабіла пасы на паперы, як-бы старалася пралажыць трэль. Яна краталася па паперы, як цяжкі воз па старой грэблі.

І вось ён кончыў „пачатак“ пісьма вельмі здаволены, што гэта будзе прыемная неспадзеўка для дзеда.

— Нос! Нос!—закрычаў дзед гэткі ўстрывожаны, як-бы хата загарэлася.—Запэцкаеш паперу!

Андрэйка спрытна ўлавіў рукой тое, што буйнай хваляй пёрлася беспардонна на паперу!

— Прачытай, што ты там ужо нагрэмзаў,—ня выцерпеў дзед,—паглядзім, з якога ты поля ягадка, галапуп ты мой!

Андрэйка пачаў чытаць па складох: „За дубовым сталом“... І гэтак далей. Дзеду гэта паказалася лепей, чым добра, бо ён сам быў ласунчык на мудрыя гутаркі; ён любіў, часам, задаць, заціснуць, загабляваць гэткае ядранае слоўца, ажно другі вочы казеліў, як-бы хрэну налыпаўшыся. Дзед лічылі за вялікага разумніка па ўсёй ваколцы. Андрэйка быў вельмі зрадаваны, што дзеду спадабалася, і ён папрасіў у дзеда сьвісьцёлку.

— Не, ня дам цяпер, ня лезь ты смалой!

— Да-а-ай!—прасіўся Андрэйка.

— Не, ня дам!—заматаў дзед галавой,—не падавайся чорту ў лапы, галапуп!

— Хоць разок сьвісну!—ажно заенчыў Андрэйка.

І яны, абое, глянулі адзін аднаму ў вочы, як-бы гіпно-тызавалі той таго: адзін—каб „ня даць“, другі—каб „даць“. Андрэй занепакоіўся на месцы і рухаўся, як тая мятлічка на полі ад ветру. Урэшце дзед ня вытрымаў.

— Адзін раз кажаш?—сумняваўся дзед,—ой, глядзі, каб гэты раз не папсуў увесь сказ!

— Дальбог, разоў толькі!—ажно заёрзаў на месцы сваймі Андрэй і зрабіў шчырыя вочы.

Дзед даў Андрэю свівісьцёлку, і хлопец упіўся ў яе, як няпрытомны. Свівіснуў раз, ня вытрымаў і свівіснуў другі раз. Забрахала Жучка на дварэ.

— Ах, каб ты скіс, галапуп!—вылаяўся дзед. Андрэйка ўстрывожыўся і хутка вярнуў дзеду свівісьцёлку.

— Ага,—прабраў яго дзед,—я-ж казаў, што цяпер ня можна, бо яшчэ пасьпееш з козамі на торг!—І схваў свівісьцёлку. Дзед паправіў лучынку, прыгатаваў другую й задумаўся, а Андрэйка тымчасам пазіраў на цені на закураных сьценах. Дзед зрабіўся вялікі, вялікі і чуць не паўхаты пакрыў, а ў яго, Андрэйкі, самога была на сьцяне галава з цэбар. Гэта яго вельмі цешыла, і вось ён пачаў адной рукой рабіць на сьцяне казюлькі. Адтапырыў тоўсты палец рукі, сьціснуў па два пальцы, а на сярэдзіне разняў шырока—і цень гэтак сфабрыкаванай рукі на сьцяне вышаў якраз казюлінай галавой.

— Каза, каза, дай малака! М-м-э-э-э!—замэкаў паказьлінаму Андрэйка. Тут дзед усхапіўся з сваіх думак.

А думаў ён аб усіх крыўдах, што нявестка рабіла яму за ўвесь час, а болей усяго—за апошнія тры гады, што яго сын, Адам, жыве ў Амэрыцы. Гоніць, як сабаку, з хаты... есьці не дае... б'е часамі...

— Пішы, каласок ты мой, пішы!—кажа ён да Андрэйкі. „Сыноч ты мой родненькі, ці я табе ня бацька? Ці я не будаваў гэту хату? Ці я не гаспадарыў тут? Яшчэ воўжыкі мазалі на руках маіх... Як гэта кажуць: „жыд добры і рахунак добры, а грошы—як ня было, так і няма“... Дзед падымае рукі ўверх, як-бы каму паказвае мазалі свае. Голас яго дрыжыць і слабее. Андрэйка прыхіліўся да стала і цяжка сапіць, выводзячы буйныя, нязграбныя літары.

Дзед папраўляе лучыну і далей гаворыць: „Адам, сыноч ты мой! Скажы, за што такую старасьць паганую маю? За што гэтка кара? Як гэта кажуць: б'юць і плакаць не даюць... і чаму?“

Дзед робіцца гнеўным за гэту незаслужаную крыўду, яго вочы пазіраюць кудысьці ў даль, чакаючы адказу на слова „чаму?“ І ён зноў пачынае: „Учора Аўдоця, жонка твая, гадзіна, пачала, казаў той“...

— Пачакай!—крычыць Андрэйка,—я яшчэ там ня скончыў пісаць тое!..

Дзед асадзіўся назад, як гарачы заклзаны конь, каторага паціснулі за лейцы ў другі бок.

— А што ты там, каласок ты мой, напісаў?—пытаўся ён:—дай паслухаем і патыліцу пачухаем.

— Ці я табе ня бацька...—чытае памалу Андрэйка.—Як далей, дзядок, ты казаў?

Але дзед ужо забыўся, што раней дыктаваў, а тут яму хочацца выгаварыцца, выліць тое, што накіпела на душы. Ён чуе, што мусіць гэта рабіць хоць перад кім-небудзь, тады можа палягчэе...

— Ага! ага!—пачынае ён далей—во, за язык як-бы хто пацягнуў, дзяры лыкі, калі дзяруцца: „А ўчора нявестка гэтак піргнула мяне ад стала, ажно старыя костачкі мае чуць не рассыпаліся... Яна называла мяне гультаём... як гэта кажуць, быў конь ды зьездзіўся... А талчан гэты я майстраваў, а стол гэты хто рабіў, калі ня я?. куды ні кінь—усё клін“.—Дзед доўга кашляў.—„Што мне рабіць? торбу надзець і пайсьці жабраваць хіба, дык не—па Юрку шапка, казаў той... Ой, жыцьцё ты маё! А як-бы наўмысьне во жыву... Ты на гару, а чорт за нагу... Чаму ты, божухна, сьмерць-збавіцельку мне ня шлеш? Калі топішся, то за брытву хопішся, казаў той...“ Дзед зноў закашляў...

— Якую долю чалавек хоча. Гэта-ж баламуцтва прасіць гібель...

З яго мутных вачэй пасыпаліся сьлёзы, як боб...

Дзеду, пачуўшы сьлёзы на сваім высахшым твары, зрабілася вельмі жаласна, і ён заплакаў ціха, глухім голасам і мямліў бяззубым ротам, як-бы хлёбнуўшы гарачай вады...

Гэтак прайшло колькі хвіль і дзеду палягчэла, як-бы тое цвёрдае й калючае, што стаяла ражаном папярком у горле, пайшло ў нутро. Ён закурыў люльку, паправіў лучыну й прысеў на тапчан.

Андрэйка зьбіўся з панталыку, ды і спаць яму хацелася, і ня мог ён парадкам у дзеда дабіцца, што пісаць.

— Дык кажы, дзядок, што пісаць?—пытаўся Андрэйка й зяваў.

— Пішы, каток, пішы!—ажно строга казаў дзед: „Кажуць людзі: у людзей пытай і свой розум май, а гаспадарку яна, ведзьма, вядзе, дык толькі крыў ты божа, як гэта кажуць, сабакам сена касіць“. Дзед пачаў на пальцах лічыць: „Буланка здохла, кароўка чуць ногі валочыць, а сена пагніло. Калі я ёй што кажу, дык яна толькі адгаркваецца, як благая сучка, хоць ты перад ёю макам рассыпайся—не памагае!.. А я табакі не магу дастаць... А ці ўбачымся мы ўжо з табою?.. Далей вочы—лягчэй сэрцу, казаў той... Я ўсё слабею, сыноч ты мой... зямля-матуля да сябе цягне... Хто мне вочы прыплюсьніць? А хто хаўтуры палюдзку ладзіць будзе? А хто свечку паставіць за душу маю грэшную? А круці-не-вярці—трэ! паміраць“...

Дзед змоўк і трос сваёй лысай, белай галавой. Матыль скульсьці ўзяўся й паляцеў на агонь. Андрэйка заглянуўся на яго. Палажыў ручку, каторай пісаў, і давай лавіць матыля.

Імпэт вырастаў у яго з кожным новым выкрутасам над матылём, як у чыстакроўнага паляўнічага. Вось Андрэйка злавіў матыля, але той спрытна вылізнуў з паміж яго пальцаў, аставіўшы нейкі сьлізкі пылок. Андрэй болей ня гнаўся за ім, і матыль давай зноў кружыцца, як шалёны, над агнём. Андрэй так пазіраў на яго доўга, доўга, пакуль вочы як-бы алавыя зрабіліся, затуманіліся, рознаколерныя кругі паказаліся над дзедам. Андрэй заплюшчыў вочы, дзед зрабіўся маленечкім, усё зьлілося—сплылося разам і... ён заснуў, зрабіўшы другую, яшчэ большую, чорную „булку“ на паперы.

Доўга думаў дзед. Але каб хто спытаўся ў яго, што ён думае, дык ён-бы ня ведаў, што адказаць. Усё ў старых грудзёх перамяшалася, як-бы хто там віламі зьлезнымі перавярнуў усё да гары нагамі... Нешта там балела... нешта шчаміла...

— Заяц мне дарогу перабег,—казаў дзед і заківаў галавой,—здаецца, я нічога кепскага на сьвеце не зрабіў... Не капціў неба, не жаваў хлеб, казаў той. Пішы, Андрэйка, пішы!

А тымчасам Андрэйка яшчэ мацней захрапеў. Котка вылезла з-пад прыпечка. Нясьмела й ціха падыйшла яна да стала, скокнула на тапчан і, бліснуўшы сваімі вачыма, прытулілася да Андрэйкі, зьвярнуўшыся клубком.

...„І ці-ткі ты на мяне забыўся, сыноч?“ крыўдна махаў дзед левай рукой: „ніколі капейкі якой ня прышлеш да мяне, а яна мне на зарэз цяпер патрэбна“... Пішы, Андрэйка, пішы, каласок!

Ня бачыць дзед, што Андрэйка даўно ўжо сьпіць.

„Ці ты мне ня сын? ці я ня бацька твой? Здаецца, ня надта чужыя“...

Але хутка стрункі асобнай жалбы ўласнай на душы яго лопнулі й растаялі, бо ён успомніў, што сын прасіў, каб яму пісаць аб усім, што тут робіцца ў іх на вёсцы, і дзед увайшоў у звычайны лад жыцця, дзе разам з сьлязьлівым тонам вырываецца, нібы зара бліскучая, і шчыры сьмех. Эт, глупства! Махнуў ён рукой, „а калі стары Арцём лепей жыве; эт!—не кажы „гоп“, пакуль не пераскок!—А Мікіцёнак учора каня купіў у Даўгінаве, але храмы, падла, усунуў сорок рублёў чорту лысаму; абадралі, як Сідараву казу. Тадора сёлета памёрла. Сёмка Халімона Бурага на вечарынцы гэтак галаву пабіў, што праз тры дні паехаў да Абрама на піва; і бацька яго гэтакі быў: які чорт Хомка—такая яго жонка... А я ўжо гарэлкі не каштаваў чуць ня тры гады... Ніхто мяне не частуе: дзіця ня плача, матка не дагадаецца, казаў той“. Пішы, Андрэйка, пішы! „Ніхто старога не шкадуе; здаецца, хлебануў-бы чарачку, як расу сьвежую, і размяклі-б мае костачкі старыя, кроў пацяплела-б... і ўлетку ў кажусе цягаюся, бо мне холадна, а кажух ужо згіў на маіх плячо, як гэта кажучь: ня купіў бацька шапку—няхай вушы мерзнуць“.

Навіны сыпаліся з вуснаў дзеда, як пацеркі з парванай ніткі, пятае цераз дзесятае. „А наш Жучка ўжо гэтак, як калісьці, ня брэша—нейкую хрыпку дастаў. Мінуліся тья роки, калі паны браліся ў бокі, казаў той“.

— Пішы, дзетка, пішы! „Галагуцкі певень доўга хва-
рэў, але-ткі жывець на радасьць; як гэта кажуць: як шанцуе,
тады Халімон танцуе...“ Ад мудрасьці сваёй дзед павесялеў
і ўвайшоў у свой стос.

„А Наста выдала замуж Марылю за Мурзатага Максіма,
мо' памятаеш таго хлапца, каторы заўсёды разявіўшыся ха-
дзіў, як сабака, што мух ловіць?“

— Го-го-го!—засьмяяўся дзед і неяк весела зрабілася
яму.—„Думаеш, цяперашнія гэта, як даўней, жывуць, ім усё
падавай разам: калі напёрла жаніцца, дык хоць ён яшчэ
смаркаты, але сваё робіць. Як гэта кажуць: кожны кеп сва-
ім строюм. Цяперашні чалавек, казаў той, хоць ты яго мё-
дам маж, а ён чорт ведае чым пахне“, скрытыкаваў дзед
агульна дваццаты век.

— Пішы, Андрэйка, пішы. „Няхай і мая кватэрка будзе,
казаў той... і Мацеева жонка, гэта жаба карэлая, сёлета
заха“... Але тут дзед раптам змоўк, бо лучына пагасла.

— Андрэй! Андрэй! Куды сернікі палажыў?—А каб ты
скіс, галапуп!

— Га!?—усхапіўся Андрэйка,—абаранкаў купіш мне на
капейку?

— Куплю, куплю, каласочак мой, а як-жа гэта кажуць:
узяўшыся за гуж—не кажы, што ня дуж!

Андрэйка зноў захрапеў, і яму сьніліся абаранкі, като-
рыя дзед прынёс яму з карчмы. Ён іх начапіў на вярывачку і
пабег па вёсцы, пабрыкваючы з крыкам:

— Гоп! гоп! Ё-га-га!

— На буланцы езьдзіць Янка, паўтараста рублёў санкі,
пяцьдзесят рублёў дуга, а кабыла тры рублі! Гоп! гоп! Ё-га-га!

Дзед пашоў папоцемку ў сенцы шукаць, дзе яйкі ляжаць,
каб назаўтрае ў мястэчка паплясьціся прадаць. Доўга пасья
шукаў ён сернікі і страшэнна лаяўся, знашоўшы іх у сябе за
пазухай.

— Ах ты паганшчына, каб ты апаганілася! Ах ты, кру-
таньне, каб цябе скруціла ў тры пагібелі!.. Але што-ж, вышэй
пят не падскачыш!—кончыў дзед і пайшоў спаць.

АШЧАСЬЛІВІЛА

Дылі, дылі лудка,
Саламяна будка,
А ў гэй будцы
Чэрці выдушца.

Народнае.

Вёска Жаброўшчына ляжыць у адным з самых глухіх куткоў Беларусі. Гэта гняздо ўсіх жабракоў нашай ваколіцы; тут вядзецца іхняя адукацыя і фабрыкуюцца жабракі для ўсяго сьвету, здаецца. Здаўна жывуць яны тутака сваім асобным жыцьцём і больш нічым не займаюцца. „Што-ж, і гэта праца!“ як яны самі кажуць. Хаткі ў Жаброўшчыне страшэнныя, падгніўшыя, крывыя, з сукаватымі падпоркамі і выглядаюць быццам жабрачкі сівыя, абвешаныя старымі торбамі. Здаецца, „дай! дай!“ стогнуць яны ўсякаму рэдкаму падарожнаму.

„Дай! дай!“—плача там вецер паміж сухастоек на патурку. Само неба мае там колер мутнага бяльмістага вока сьляпога жабрака.

Людзі там маюць другі фасон, другую фастацыю, чым усюды: розныя храмыя, розныя крывыя, розныя сьляпыя, розныя нямыя; агульна кажучы—калекі на ўсялякія лады, колекцыя розных калек, якія толькі могуць быць на сьвеце.

Кажуць, што большая частка іх, нават, родзіцца гэтакімi. Кажуць, хто мае ў іх большае калецтва, той і фанабэрыцца гэтым і болей шчасьліў бывае. „Калецтва—наша саха і барана!“ кажуць самі жаброўцы.

Дзяцей сваіх яны ў хаце, перад выхадам у сьвет, навучаюць, як жабраваць, якім голасам, якімі спосабамі, як жаліцца кемна, як выставіць другім сваё калецтва. Некаторыя з іх робяць гэта з вялікім штукарствам.

Часам знаходзяць у Жаброўшчыне закапаны ў зямлі гладыш з грашыма—чартоўскім спосабам запрацаваны яны й чорту лысаму застаюцца.

Вось у Жаброўшчыне вялікае сьвята: бязноса я дурнаватая Магдуля выходзіць замуж за сьляпюга Сідаронка, і народ разгулівае.

Дайшло да таго, што некаторыя страшна храмыя выпрасталі ногі, некаторыя нямыя гаворыць пачалі, проста з панталыку зьбіліся, але скоро кончылася гульня, і жыцьцё ізноў пайшло сваім першым чарадом.

Жаброўцы ізноў распусьціліся, расьсеяліся па вёсках хто скокам, хто бокам; хто каго на каламажцы, як бязногага, павёз, хто са сьляпым пацягнуўся—і беларускія жаласьлівыя кабеты энкі й стогны пачулі.

— Дайце, родненькія! дайце, даражэнькія! дайце калеку галоднаму, халоднаму! дайце! дайце!—і дае народ беларускі.

Кабеціна перажагнаецца, і апошняя яйцо, каторае трымала, каб мыла ў краме купіць за яго, аддае; дае ратай коўш жыта, потам крывавым запрацаваны, бо сабе ўсё роўна мала... „Гэтак трэба рабіць“, думае ён, абціраючы сьлёзы...

Пусьцілася дурнаватая Магдуля са сьляпым Сідаронкам, дзед з бабай разам—і якая шчасьлівая пара гэта была! Як-бы хто мёдам мазаў па іхніх душах. На плячо торбы чуць ня трэскаліся—гэтак перапоўнены яны былі; анучкі з вузламі розных медзякоў, як вярыгі, абціснулі іх грудзі пад кашулямі.

Яны толькі абгаварвалі ды высьмейвалі суседзяў сваіх: той кленчыць, быццам у трубу дзьмухае, а гэны быццам пацеры гаворыць, тая ажно лаецца, калі ёй не дадуць, а гэны зусім сароміцца прасіць, асалапень той!

І гэтак караталі яны свабодныя хвілі свае. Найболей сьмяяліся яны з аднарукага дзяцюка Тодара. Малец мае гэтакі багаты талент пры сабе і пашоў у пастухі! Ці ня мог ён гэтак сама, як бацькі яго, торбу надзець ды пайсьці ў сьвет жабраваць.

— Золота назьбіраў-бы; вось дурань—у людзі выйсьці ня хоча—дзівіліся яны шчыра...

Магдуля з Сідаронкам пачалі радзіць зайздасьць у сваіх суседзяў, бо яны зрабіліся самымі найшчасьлівейшымі ў Жаброўшчыне. Ніхто ня мог гэтак жаласна енчыць і пяць Лазара, як Сідаронак; ніхто ня мог гэтак манточыць пад вок-

намі ды прычытваць, як Магдуля. Самы найгоршы павінен быў даць ім што-коледы... Але не ўсягды, як на дзяды, бо шчасьце—ня палец, у рукі ня возьмеш, вось і вырвалася яно ад іх на час.

Справа была вось якая, радзіла Магдуля дачку, і, здаецца, гэта яшчэ лепей чым добра: будзе памощніца пад старасьць. Але як глянула Магдуля першы раз на дачку сваю, дык абамлела на месцы, зірнула другі раз, абмацала яе, абнюхала з усіх бакоў, заламала рукі свае ды горка заплакала, загаласіла.—А Езус! А божухна родненькі! Няшчасную, няшчасную дачку радзіла я на сьвет!.. Што мне рабіць з ёю? Ой, ня вытрываю!..

Якое вялікае гора для маці: ручкі цэлыя, ножкі цэлыя!.. Пачала яна прычытваць, перахіляючыся на сьнянкі, над дачушкай сваёй, каторая плюскалася ў начоўцы, дзе бабка Марыся купала яе.

— Ніякага калецтва!—стагнала Магдуля. Хай-бы яна хоць у бацьку пайшла ды сьляпой радзілася, а то з чаго яна будзе хлеб есьці? А Езус, божухна родненькі!..

Пачалі яе суседзі ўцяшаць: „Магда, годзе табе калатырыць. Ну, перастань. Яшчэ невядома, можа яна глухая ці нямая, гэта дрэнь, што вочы, як тыя гузікі тырчаць, а ручкі і ножкі здаровенькія! Эт, будзе яна хлеб зарабляць мо' лепей ад нас яшчэ ды бацьком пад старасьць паможа—годзе безгалоўе і дурнату нейкую плясьці!“ Але Магдуля ня ўнімалася—Што-ж матчына сэрца не зьяеза!—адказвала яна, выціраючы кашуляй сьлёзы. Нашаму брату, жабраку, калі ня маеш на паказ калецтва нейкага, ніхто нават халоднай вады ня дасьць.

— О-ей—пачалі зноў суседкі,—ёсьць чаго шкадаваць! Дык яна і без жабрацтва карміцца будзе!

— Не! не! не!—ажно зачырванеўшыся, замахала рукамі Магдуля.—Не хачу, ды не хачу! Хай жабруе, як бацькі і дзяды яе. Так якая-сякая праца не засёўды-то людзям і патрэбна, а жабраваць заўсёды жабруюць!

Змоўклі кабеты, бо ў душы яны думалі, што яна праўдзіва кажа. Пагутарылі суседкі яшчэ крыху і разышліся па хатах. Гэта было пад вечар. Сідаронак хоць і быў сьляпы, але ў хаце сваёй добра ведаў усялякі кут і куточак. Цяпе-

рака ён падаў вячэраць жонцы сваёй і, сам пад'еўшы, вышаў на двор пагутарыць з суседзямі.

— Ат, — думаў ён, — дачушка мяне некалі будзе вадзіць па людзёх і лагодненка! — А аб тым, што яна будзе пасяля яго сьмерці рабіць, ён і не падумаў.

У хаце асталася Магдуля з дачкой сваёй. Сьпярша стагнала яна, лежачы на сянніку сваім, пасяля паставіла вячэру на зэдаль і давай уздыхаць: — няшчасная! няшчасная!

Праз маленькую, брудную шыбінку часам відаць было, як па небу плылі хмары, шэрыя і разарваныя, быццам скуматы парванай торбы жабрацкай. Але скоро неба крыху прарасьнілася, бо хмары пераплылі, і залаты бліскучы месяц вынырнуў і глянуў у ваконца, абсыпаючы ўсё ў хаце дьямантавым пылам... Цішыню перарывалі толькі глыбокія ўздохі Магдулі. Вось, быццам няпрытомная, устала яна з ложка, выняла з ануч дачку сваю і давай зноў азіраць яе. Месяц асьвячаў голае дзіцятка, якое трапяталася ручкамі, ножкамі на руках сваёй маці.

— Якія вялікія вочы! — шаптала Магдуля, пужліва пазіраючы ёй у вочы, каторыя ў праменьнях месяца блішчалі, быццам пара маладзенькіх пралесачак...

— Як глядзіць! Як глядзіць! — шукаючы нечага, бурчала Магдуля. Вось палажыла яна дачку на ложак і сама пайшла шарыць і шукаць па сьценах. Нейкай страшнай марай выглядала яна і цень яе пад зьяньнем месяца.

— Чуць знайшла! — прагаварыла яна, змарыўшыся, трымаючы нешта бліскучае паміж сваіх пальцаў. Зноў узяла дачку сваю на рукі і паднесла к сьвету да самага ваконца.

Яшчэ болей заблішчалі вялікія вочы маленькай Магдулінай дачушкі; здаецца, ціха яны ўглядаліся на красу першага вечара, здзіўлена расшыраючыся...

Але вось Магдуля пачала нешта ёй спрытна ў тварык саваць; дзіцянінэ пачало плакаць нейкім працяжным слабым галаском душанага маладога зайчыка. Магдуля засаплася, панесла яго скоро на ложак, кажучы:

— Ашчасьлівіла цябе, дачушка мая, даражэнькая мая! Ашчасьлівіла!

Яна асьляпіла вочы дачкі йголкай...

Ч А Р А Ў Н І К

— На пяколку ў реднай хаце цяпер куды выгадней было-б,—казаў свайму суседу стары Баханчук, злазячы з санака і з болем выціскаючы пальцамі правай рукі ледзяныя сасулькі з вусоў,—старыя костачкі мае ўжо досыць вымярзалі дагэтуль.

— О-ей-ей! жыцьцё ты, жыцьцё!—застагнаў яму ў адказ сусед Тодар,—аддухі захацеў чалавек! Не-е-е, братачка, ня трэба дармо жаваць хлеб на зямлі.

І суседзі пакурвалі люлькі. Па гасьцінцы ўдоўжкі цягнуўся цэлы абоз фурманак, штук з пятнаццаць. Усё—і коні, і людзі, і санкі-„кары“, што былі прыгатоўлены для возкі калод з лесу да ракі, былі пакрыты белым налётам мяккага пухкага сьнегу. Увакруг усё, як зачарованае, ляжала падбелай коўдрай: і даміны, і ўзгоркі, і лес; як-бы нейкая белая казка, што вецер разьнёс па ўсіх ваколіцах! Усё, як-бы сумысьля, прыціхла дзеля таго, каб прыслухоўвацца да лёгкага шораху сьнегу, што нясецца на заледзянелых палёх, да гуду глухой мяцеліцы, што часамі, як-бы ўмарыўшыся, прыціхала, а пасьля йзноў, яшчэ з большым імпэтам, пачынала сваю нудную, монотонную музыку.

Дарога была завеяна, і вясковыя касматыя, худыя конікі памалу выцягвалі ногі са сьнегу, сумна павесіўшы галовы ўніз. Ціха йшоў кожны гаспадар за сваімі „карамі“, каторыя былі напакаваны пухцерамі сена й мяшкамі аўсу. У некаторых на санях нешта сядзела жывое, абхутанае ў дзюравыя кажухі і ў суконныя сьвіткі. Гэта былі памоцнікі хлапчукі, якіх бацькі ўзялі з сабою на падмогу.

Ехалі сяляне на заробаткі на колькі месяцаў. Ёх наняў лясны купец. Ехаць прышлося колькі дзён да таго лесу, а надта ганяць конікаў сваіх яны шкадавалі, бо ведалі, што ім, жывёлам гаротным, яшчэ хопіць нацягацца цяжкіх калод праз усю зіму... Вазакі паміж сабою гутарылі мала, толькі

часамі, калі хто выкрасаў агонь, то другія падыходзілі задыміць люльку ды і падкпівалі ў тым-жа часе з чыйго-небудзь каня, напрыклад: „твой, Тодарка, лысы рысак, як-бы кульгае крыху“, альбо: „глядзі, акрутня зараз перарвецца“. І гэтакім парадкам кожны варочаўся зноў да сваёй „кары“.

Стаяла ўвесь дзень сівая ймгла. Часам сьнег сыпаўся, часьценькі, дробненькі, як з-пад рэшата мука ў добрай гаспадыні, і ня відаць было, дзе канчаецца лес ці поле, і дзе пачынаецца неба.

Часамі на момант сьнег пераставаў сыпаць зверху; тады ўсё—і абшар палёў, і лес, і неба, і фурманкі—вызначаліся кожнае асобна, белае на белым, нібы фігуры на мармуры. Усюды ляжала таёмная павага зімовай цішы... І конікі і людзі цёплым дыханьнем сваім вытваралі цэлыя хмары белай пары і краталіся ўсё далей і далей... Гледзячы здалёку, здавалася, што яны адвечна гэтак кратаюцца, ня памятаючы пачатку дарогі і не спадзяючыся канца...

Болей усіх як-бы кратаўся стары Баханчук. Нешта ў яго было ня ўсё так, як трэба; то хадзіць за фурманкай было трудна, то лысы яго адсупоніцца, то нейкія думкі невясёлыя апануюць яго, то ў грудзёх падпірала і ў вачох муцілася. Наагул, сягонья было яму нешта не па сабе. Ён сеў на сані, укапаўся ў сена хвілінку задрамаць. Ён прыплюшчыў вочы, гледзячы на дугу, што як-бы ў самае неба ўехала, але хутка мяцеліца пачала дзьмухаць яму ў самыя вочы. Ён масьціўся, масьціўся, каб сесьці як-колечы плячыма к ветру, але вецер, як сумысьля, круціў са ўсіх бакоў, пакуль Баханчук усё-ж такі ўхітрыўся прытуліцца тварам да сена, раней атросшы з таго месца сьнег. Нарэшце, ён трохі сагрэўся й задрамаў. У сьне нешта зрабілася яму цяжка, як-бы хто душыў яго. Доўга марматаў ён сабе нешта пад нос, хацеў прачнуцца, ды ня мог. Здаецца, каб хто пабудзіў яго цяпер, дык той-бы яму вялікую ласку зрабіў; але вось коні павярнулі на пагорак, і ад штурханья ў ваднэй ухабіне ён, адразу прачнуўся і давай азірацца. Хацеў падняцца, і прайсьціся, але слабасьць абхапіла яго, галава кружылася, ён адкінуўся, назад на санях. Прабаваў другі раз падняцца, сам зьдзівіўшыся такой сваёй слабасьці, але нічога ня вышла,

толькі яшчэ болей пачуў ён сваю бясьсільнасьць: у грудзёх калола, галава гарэла.

— Нейкая немач напала... Тодар, а Тодар!—глухім голасам загаманіў Баханчук да свайго суседа.

— А што?—адазваўся Тодар.

— Нешта нядужыцца мне, галава, як шротам, напоўнена, унутры млосна, а слабасьць гэткая прабірае, што ратуначку няма!

— Перамёрз, відаць,—сказаў Тодар,—альбо жонка перад выездам салам перакарміла.

— Ня ведаю. Каб не саграшыць, я не шкадуючы пад'еў... Але й мароз, хоць ты лысых лічы!

— Кепска!—казаў Тодар.

— Кепска!—казаў Баханчук,—мо' й палепшае во й Млынцы недалёка, там хіба значуем.

— Высьпішыся ў цяпле—і як рукой адбярэ!

Тодар паведаміў другіх вазакоў. Падышлі да Баханчука яшчэ некаторыя, і ўсе ў адзін голас казалі, што гэта глупства, а калі што якое, дык нічога не параіш! І паехалі:

Баханчуку не палягчэла.

На полі пачало цямнець. Паказаўся спачатку агоньчык, нібы зорка, а за ім цэлы рой аганькоў, што клікалі з прыхільнасьцю да сябе ў хату, да цёплага прыпечка, да стала—на гарачую вячэру... Хутка запахла дымам і вёскай. Забрахалі сабакі. Людзі ўехалі ў вёску і астанавіліся ў карчмара Юдаля. Управілі ўсе фурманкі ў вялікую стадолу, выпраглі коні, распарадкавалі, далі корму і ўзяўшы кожны свой клумак, увайшлі ў хату. Баханчук сам увайсьці ня мог, дык яго прышлося пад рукі ўнясьці. Перш-на-перш далі яму выпіць чарку гарэлкі, ад чаго ўсё-ж такі Баханчуку не палягчэла.

Людзі павячэралі, напілі коні, далі ім аўсу й ляглі спаць. Лёг і Баханчук. Назаўтрае, раніцай, падняліся яны зноў у дарогу, а Баханчук ні з месца.

— Браточки родненькія, не паеду!—загаварыў ён,—чую, што сьмертухна мая падыходзіць.

Думалі-думалі людзі, што тут рабіць, і дадумаліся пакінуць яго тут, у вёсцы, у аднэй беднай адзінокай кабеціны, Зосі, жыўшай на самым канцы вёскі. Зося згадзілася дагля-

даць Баханчука, але толькі з гэткай умовай: калі ён выздаравае, то заплаціць ёй колькі рублёў, а калі памрэ, то яна палюдзку хаўтуры ўладзіць, а за працу сабе забярэ яго кажух. Каня й „кары“ забраў з сабою яго сваяк.

Астаўся Баханчук у Зосі. Яна шчыра яго паіла зёлкамі рознымі, але гэта нічога не памагала—стары ўсё слабеў ды слабеў, сумна пазіраючы прыгаснутымі вачыма на цёмныя куткі ўбогай хаткі, абсыпанай вялікай гурбай сьнегу. Цяжка было гаротніку на душы, што прышлося яму ўміраць сярод чужых людзей. Цэлы тыдзень праляжаў так на валаску ад сьмерці, а на сёмы дзень пад вечар сканаў.

На хаўтуры, болей як пры жыцьці, пачалі збірацца людзі, бо хаўтуры Зося ўладзіла не шкадуючы. Чалавек пакінуў некалькі рублёў грошы і свае вопраткі, а яна была баба сумленая і шмат карыстаць не хацела. Пры нябожчыку на зэдліку гарэлі дзьве сьвечкі, а побач на стале ладзіліся памінкі.

Янка сталяр габляваў на тапчане сасновую дамавіну, а людзі сядзелі за сталом з набожнай мінай, пялі песьні, запівалі гарэлкай і закусвалі тым-сім, ізноў пялі, выпівалі й закусвалі. Што-ж, у гэтым часе работа ў хаце не гарыць, а пры сьвятой справе яны прыхільна й шчыра спаўнялі свой чалавечы абавязак. Зося сядзела на пяколку, падпіраючы худую бараду сваю касьцістым кулаком, і тужыла-бедавала над чалавечым жыцьцём, над нямінучым людзкім горам.

Доўга думала яна аб гэтым пад шапярлівы гуд галасоў сялян ды пад сумна-працяжную хаўтурную песьню... Сьвечкі напоўнілі хатку бледным дрыжачым поўсьвятлом. На закуранных сьценах цені людзей як-бы распаўзаліся ад цеплаты, і ўсё гэта так вабіла да сну, што Зося, ня сваўшы цэлы тыдзень, заплюшчыла вочы й задрамала, усё-ж такі не перастаючы часад-часу пазіраць на жоўты твар нябожчыка. Але тут... о божухна! ці гэта яна спала ці ня спала: здалося ёй, што нябожчык расплюснуў вочы ды глянуў на яе... Дрыжака прабрала яе з галавы да ног... Спаць ужо ёй болей адхацелася... Ціха перажагналася й давай зноў глядзець на нябожчыка—і што гэта?! Ці-ж можа быць! Нябожчык крануў рукой... У беднай

кабеціны валасы дыбам сталі на галаве, сэрца гэтак закалацілася, што дыханьне сьпёрлася, і нехаця вырваўся з яе грудзей стогн...

— Што гэта? Зося, што ты тамака?—ухапіліся некаторыя з-за стала. Чудзь жывая Зося зьлезла з пяколку і шопатам расказала сялянам усё, што яна бачыла.

— Эт, глупства!—казалі яны,—гэта табе здавалася; ужо да канца сьвету не кране ён ні рукой ні нагой... Пасьмяяліся з яе і ўзяліся йзноў за сваё... Бабе ўгаварылі, што гэта толькі ёй здавалася, і яна вярнулася на пяколак грэцца, не пакідаючы час-ад-часу пазіраць з апаскай у старану нябожчыка. Некаторыя з болей палахлівых каля стала таксама спотайка пачалі пазіраць на яго.

Не прайшло й дзесяці мінут, і ўся хата як-бы здрыгнулася ад крыку. Некалькі людзей з імпэтам крыкнула: „а-ей“. Некаторыя аслупянелі, некаторыя крычалі: „ён аджыў! аджыў!“ Усе бачылі, як нябожчык расплюснуў і заплюснуў вочы і крануў рукой. Здавацца ўсім ужо не магло...

— Ён—чараўнік! чараўнік!—як зарэзаны крыкнуў з вялікім страхам самы старшы, Грыгор, а Янка-сталеяр тымчасам з імпэтам ухапіўся за тапор, які тарчэў у сьцяне.

— Прыкончым яго! прыкончым!—крыкнулі ўсе й рынуліся да нябожчыка. Але тут нябожчык падняўся з свайго месца спрытна загасіў рукою ўсе сьвечкі...

— Ратуйце! ратуйце!—заравелі ўсе дзіка ад вялікага страху і, як няпрытомныя, штурхаючы адзін аднаго, чуць жывыя выбраліся з хаты, моцна запёршы за сабой дзьверы...

— Людзі добрыя,—пачаў маліць-прасіць нябожчык,—я жывы, ня бойцеся, я вам нічога кепскага не зраблю!

— Чараўнік! чараўнік!—крычалі ўсе на вуліцы, ня слухаючы яго. На крык зьяццелася ўся вёска й давай раіцца, што тут рабіць. Хто казаў ехаць за папом, каб ён выгнаў нячыстую сілу, хто раіў асінавай доўбняй забіць яго, а хто хацеў хату падпаліць з ім разам, каб і костачак яго не асталося.

— А браточкі мае родненькія!—пачаў за дзьвярыма енчаць „чараўнік“,—ня пужайцеся мяне! Я гэтакі, як і вы, чалавек. Бойцеся губіць душу хрысьціянскую!..

— Ня слухайце, ня слухайце яго!—крычалі з натоўпу,— гэта нячысьцік шуры-муры свае разводзіць!..

„Чараўнік“ пачаў барабаніць у дзверы ды драпаць рукамі, як кот усё роўна...

— Пу-у-у-сьце-е-еце! Што вы гэта задумалі!.. Дурнота напала на вас!

Людзі і слухаць не хацелі.

Яшчэ з большым стараньнем драпаўся за дзвярыма чараўнік, як ашалелы драпаўся, ажно жудасна ўсім зрабілася...

— Родненькія мае! даражэнькія мае! гэта-ж я гэткі чалавек, як і вы, што вы ўва мне ўгледзілі? Хто на вас дурнапусціў? Пашкадуйце сямейку маю...

— Брэшаш, дух паганы! Брэшаш!—крыкнуў хтосьці злосна—мы цябе ня выпусцім!

— Я не памёр,—пачаў зноў „чараўнік“, і голас яго хрыпеў ужо, як тупая піла і ўсё слабеў ды слабеў.—Я ўсё чуў што вы рабілі, толькі крануць ня мог ні рукой ні нагой, ні брывёй міргнуць, ні слоўца выгаварыць... Пашкадуйце, душу чалавечую ня губеце!..

— Хіцер, ой хіцер ты вырадак пякельны!—грымелі людзі...

Ужо шапярлівым голасам прыдушанага, чуць жывы, яшчэ болей жаласна заенчаў „чараўнік“.

— Ці ў вас жалбы ніякай німашака? Што вы гэта сабе задумалі?.. Кроў людзкая ляжа на вас...

— Ну, досыць, досыць ужо, нячысьцік, музыку сваю разводзіць,—адказаў яму адзін стары,—на гэты раз не ашукаш, у пекле месца тваё!..

За дзвярыма „чараўнік“ яшчэ рухаўся й слаба стагнаў бяз слоў... Бабы плакалі. Сяляне жагналіся і ня ведалі, што рабіць...

— Падпаліць хату трэба—і квіта!—Згадзіліся на гэта ўсе.

Зося бедная рукі заламала й пачала енчаць, што яна бяз кутка астанецца, што яе загубяць, але ніхто ня слухаў жалбы беднай кабeціны. Тымчасам усе пачулі, як шыбіны бразнулі ў вакне і нехта выскачыў з хаты.

— Уцёк! уцёк!—загудзелі ўсе ў адзін голас. І людзі ўбачылі, як у адных панчохах і без кажуха пабег „чараўнік“,

нібы падхоплены нячыстай сілай. Ніхто й ня думаў гнацца за ім; гэткага адважніка не знайшлося паміж імі. Месяц асьвяціў белы абшар палёў, і сьнег заблішчаў дарагімі камянямі... Здалёку ясна была відаць, як „чараўнік“ даляцеў да лесу і хутка счэз у густым бары, у белым царстве шэрані й цішы... І павялічыўся яшчэ болей страх у людзей... Во хто па начох будзе іх цяпер пужаць і мучыць! Сіла нячыстая вырвалася з іх рук...

Тапталіся, тапталіся яны на месцы сваім, як перапуджаныя авечкі, туліліся бліжэй адзін да аднаго, і таёмная жудасьць абхапіла ўсіх... Моўчкі, з асьцярогай паглядаючы па баках, яны пацягнуліся дамоў. Мяцеліца круціла ўсю ноч. Вецер выў у комінах на розныя галасы, наганяючы неспакойныя сны на перапуджаных сялян.

Назаўтра людзі знайшлі „чараўніка“ за борам на могілках, прытуленага да елкі, адубелага і цвёрдага, як кавалак лёду; над яго трупам вецер выў з вялікай жальбай і скардзіўся на вясковую цемнату.

Вільня.

ВЯЛІКОДНЫЯ ЯЙКІ

Я люблю толькі тое, што пісана крывёю.

Фрыдрых Ніцше.

— Гаспадар ты мой, гаспадар ты мой!—гаварыла Мікіціха з крыўдай у голасе да свайго васьмігадовага сына Сьцяпана:—табе ў галаве цацачкі, конікі, чалавечкі, сабачкі, дрэўцы і іншыя трасцы. Апрача гэтага безгалоўя, нічога ведаць ня хочаш. Нямаведама, як твой тата гаротны тамака на вайне, ці жыў яшчэ, ці здароў, а ты ў хаце дурнотамі бавішся. Лепей трушанкі для Падласай натрос-бы ці саломы ў хляве падаслаў-бы, а то кароўка бедная стаіць у гнаі, як у сажалцы ўсё роўна. Гаспадар ты мой, гаспадар ты мой!—кончыла жаласьліва Мікіціха свае прычытаньні. Але ўбачыўшы, што ўсё роўна нічога не памагае, бо Сьцяпан не перастае пэцкацца вугольчыкамі, цяжка ўздыхнула і зноў узялася за сваю працу.

Мікітава сям'я была самая бедная ў вёсцы Запушніках. Хатка яго была хоць новенькая, бо Мікіта нядаўна яе збудаваў, але, як пайшоў на вайну, дык і пакінуў яе недакончанай: без падлогі і без паловы даху. Узімку Мікіціха вельмі нацярпелася холаду, але яе адзіны сыноч, Сьцяпан, нічога ня дбаў. Ён увесь час займаўся і займаецца сваёй пэцканінай, дзеля якой нямала нацярпеўся ўжо за сваё кароткае жыцьцё.

Проза жыцьця з поэзіяй ня можа ўжыцца разам у гаротнай сялянскай хатцы. Паміж іх адбываюцца пастаянна балячыя стычкі. Гэтыя дзьве супраціўніцы чалавечага характару рэдка ўступаюць месца адна аднэй, і чалавек, які радзіўся пад апекай муз, вельмі шмат церпіць ад акружаючых абставін. Яго ўсе выкпіваюць, лічаць недарэкай. Яго сьлёзы паліваюцца гразёю-балотам, на яго стогны адказваюць быд-

лячым рогатам, аплёўваюць лепшыя яго парывы. Нябесныя кветкі душы ў большасьці гібеюць, і рэдка на іх зьвяртаюць увагу.

Гэткія сумныя кавалкі жыцця мы бачым у нашых вёсках на кожным кроку; у такой-жа самай гісторыі выступае і маленькі Сьцяпанка

У вёсцы Запушніцах хлопчык быў вядомы пад клічаю „Сьцяпанка Пяцкун“, дзеля таго, што меў прывычку ўсё пэцкаць вугольчыкамі. Гэта цяга да малярства зьявілася ў яго ад чатырох гадоў. Амаль ня ўсе сьцены й платы ў вёсцы размалёваны яго рукой. Там можна бачыць конікаў, людзей, сабак, хаткі, лясы, крыжыкі і іншыя штучкі. Калі часам хто з гаспадароў лавіў яго пры гэтай рабоце, дык дзёр яго за вушы не шкадуючы. За гэта самае білі яго пастаянна і бацькі, бо і яны „мелі бога ў сэрцах сваіх“.

Сьцяпанка быў вялікім мучанікам свайго малярства. Каб хацелі людзі злажыць новы каляндар мучанікаў, дык пэўна Сьцяпанка папаў-бы туды адным з першых. А чым болей адвучвалі яго ад гэтай цягі, тым болей ён да яе рваўся. Ён знаходзіў каменьчыкі, травы, якімі можна было маляваць, а калі ня меў ужо што пэцкаць, дык далоні свае пэцкаў.

Не маляваў ён толькі тады, калі тата яму гэтак рукі паабіваў, што бедны хлопчык імі й крануць ня мог... Ён у муках сваіх быў тады падобны да прыкованага да скалы Промэтэя, якому вароны грудзі клююць. Ён хадзіў тады па-нуры й злы, ні з кім на гаварыў.

Дарослыя людзі не хацелі яго зразумець. Але ці можна вінаваціць бедных, цёмных людзей у гэтым, калі яны саміх сябе ня могуць і ня хочуць зразумець. Іх цікавіць на сьвеце адна рэч—простая, чорная праца, праца дзеля кавалку хлеба. А гэты няшчасны, потны й крываваы кавалак хлеба няволіць іх душы і сушыць ім мазгі соткамі гадоў. Дык і ня дзіва, што жыццёвая практыка прымушае іх глядзець на „пустыя забаўкі“, як на нешта дурное, нешчаслівае. І вось усе ў вёсцы лічылі Сьцяпанку дурным. А Мікіта з жонкай жаліліся богу за яго падарунак—Сьцяпанку.

Суседзі цешылі іх:

— Яшчэ нямаведама, што з яго выйдзе, мо', як пад-расьце, тады прыдзе да розуму.

Як хлапцу мінула сем гадоў, яго паслалі ў школу. Там ён меў спачатку самыя шчаслівыя хвіліны ў сваім жыцці. А на шчасьце або гора трэба глядзець ня з пункту іх прычыны, а з пункту іх перажываньняў.

Радасьць для Сьцяпанкі была бязьмерная: настаўнік выдаў яму кніжку з людзьмі, зьвярамі й рознымі другімі цікавымі малюнкамі, а бацька купіў яму ў мястэчку паперу й атрамант з ручкай для пісаніны. Тут хлапцу адчыніўся цэлы скарб малюнкаў і фарбаў, да якіх рвалася яго дзіцячае сэрца.

І ён узяўся за сваю „цягу“ з усім імпэтам гарачай душы. Як вярнуўся дахаты са школы, дык за адзін вечар пасьпеў размаляваць усю паперу і кніжку, пры гэтым выліў увесь атрамант.

Назаўтра, як настаўнік гэта ўгледзіў, дык выдзер яго добра за нос, за вушы і за чупрыну і ў дадатак паставіў голымі каленямі на жарству. Пасьля такой строгай кары настаўнік выдаў яму новую кніжку й паперу, будучы пэўным, што хлапец болей гэтых выкрутасаў рабіць ня будзе.

Але не заўсёды фізычны страх можа ставіць межы пярываньням чалавечай душы. Фанатык ня думае аб муках. Гарачае сэрца граніц і законаў ня ведае. І вось ня лічыўся з гэтым страхам і Сьцяпанка Пяцькун. Праз пару дзён ён зноў пабыў у раі—паўтарыў гісторыю са школьнымі атрыбутамі і пасьля зноў папаў у пекла: меў сваю кару ад настаўніка й бацькоў. Пасьля гэтага пекла хлапец хварэў некалькі тыдняў. Вучыцца ён перастаў. К вясьне аддалі яго за пастуха. Але ён патрапіў і там авантуры рабіць. Пагнаў раз стада ў поле, сеў на крушні і давай алоўкам маляваць, а скаціна тымчасам улезла ў шкоду. Гаспадар за гэта самае добра яго пачаставаў пугай і прагнаў.

Бадзяўся Сьцяпанка Пяцькун цэлае лета вольны, як божая птушка. Цягаўся цёнгле па лясох-палёх адзін-адзінюткі, захоплены заўсёды сваімі марамі-думкамі. А марамі-думкамі яго былі фарбы, без якіх ён ня мог жыць. Фарбы былі для яго недасьціглай таемнасьцю, хаця ён іх бачыў усюды: у

жудасным лесе, у хмарках, на блакітным небе, у зорках залатых, у лузе на кветках, у сажалцы і ў сваіх сініх глыбокіх вачох, якія пазіралі на яго з вады, куды ён углядаўся, як у люстэрка ўсё роўна.

Ды канца няма гэтым фарбам на сьвеце божым. Яны варажылі яго на захад і ўсход сонца. Любаваўся ён імі на ніве з залацістымі каласамі, калі праменьні сонца пераліваліся на хвалях жыта пад ветрыкам. Вабіла яго пажоўкляя грэчка на ўзгорку, авёс у лагчыне, сенажаць, далёкія хаткі, васеньні лес, імглістая даль. Фарбы яму гаварылі свае казкі, сьпявалі свае песьні...

Хлопчык жмурыў вочы свае і з паміж сваіх пальцаў глядзеў на абшар. Пры гэтым яму здавалася, што ён у руцэ сваёй трымае вялікую карціну, ім самым намалёваную. Яму здавалася, што цэлы сьвет—гэта злучэньне розных фарбаў; усё збудована за фарбаў—неба, зямля, жывыя істоты, вада й паветра. Толькі трэба ўмець перадаць гэтыя фарбы на паперы.

А колькі фарбаў няўлоўных на тварах людзкіх! І дзіўна захаплялі яны хлопчыка. Ён часам наўмысьне злаваў сваю матку, дзеля таго каб глянуць, як блішчаць яе гнеўныя вочы, як моршчыцца яе твар, якія складкі пераліваюцца ў сьветаценьях на яе вопратках, калі яна з імпэтам пускаецца з ім удагонку, каб даць лупцоўку.

Уночы, як клаўся ён спаць, дык таксама думаў аб гэтых фабрах. І ўсё акружаючае да апошніх драбніц жыва стаяла ў яго мазгох, ён іх добра бачыў у сваёй памяці, і здаецца, каб толькі меў чым, дык адразу ўсё-б намаляваў..

Часта-густа хадзіў ён да сваёй цёткі Тэклі глядзець на сьветлыя абразы, якімі былі багаты чорныя сьцены яе хаткі, бо ў бацькаўскай хаце быў толькі адзін абраз, які даўно счарнеў ад дыму й копаці, што нічога на ім відаць ня было.

Цётка Тэкля была вельмі набожняя кабета і кожны раз быўшы на кірмашы ў мястэчку, яна купляла сабе розныя вялікія й малыя абразы. На сьценах яе хаткі красаваліся сьвятыя з беленькімі авечкамі. Сьвяты Юры на белым кані са зьмеем біўся. Было некалькі матак божых з маленькім дзіцяткам, панам Езусам, вакол якіх анёлчыкі луналі. Былі цары ўсяго сьвету, малюнкi кітайскай вайны і розныя іншыя.

У Сьцяпанкі Пяцькуна разьбягаліся вочы, гледзячы на гэтае багацьце, але цётка Тэкля заўсёды выганяла яго з хаты, баючыся, каб не сьцягнуў абраз які, бо цётка прымячала, што ён глядзіць на абразы, як воўк на авечак усё роўна, і баялася, каб ён—бронь божа—ня ўкраў штось з яе колекцыі. А бедны хлопчык ня мог сабе нажыць ніводнага малюнку.

Прыехаў раз да іх у госьці дзядзька салдат. Гэты дзядзька падарыў Сьцяпанку бляшаную пушачку ад ваксы да ботаў. На гэтай пушачцы быў намалёваны маленькі, чорненькі чалавечак, які трымае ў руках шчотку, а пры чалавечку стаіць бот, у тры разы большы за самога чалавечка.

Трохі пакасурыўся Сьцяпанка спачатку на гэты цуд штукарства, але тое, што гэта штучка зрабілася яго ўласнасьцю, асьляпіла яму вочы й затуманіла розум, і яму пачало здавацца, што нічога пякнейшага на цэлым сьвеце няма.

— Во калі можна будзе мне навучыцца добра чалавека намаляваць і бот!—думаў ён. Чалавек-хохлік і бот-волат вельмі цешылі яго. Чалавек мог-бы схвацца ўвесь у боце, што нават і шапкі ня відаць было-б.

Дзіва над дзівамі, проста гэніяльна!

Пабег шчасьлівы Сьцяпанка ў ток з сваёй пушачкай, ад якой вачэй адарваць ня мог. Цешыла яго вельмі тое, што гэтага скарбу ўжо ніхто ад яго не адбярэ.

Сеў хлопчык на старой драбе й давай пазіраць на маленькага чалавечка з вялізарным ботам. Пільна пазіраў, нібы гіпнотызаваць хацеў гэтага чалавечка, але чалавечак гіпнотызаваў яго.

Чалавечак быў для яго нейкім сьветлым гасьцём нязведаных краёў, які зьявіўся яму, каб апавядаць аб усіх таемнасьцях фарбаў, які прынёс яму тое праўдзівае вялікае шчасьце, якое ня купляецца ні за якія багацьці на сьвеце.

Ён зрабіў такое ўражаньне на душу малага хлопчыка, што Сьцяпанка аж спавядацца перад ім пачаў: успомніў усе грахі свае, як бацьком прыкрасьці рабіў, як вугольчыкамі пэчкаў усё на сьвеце божым, як часам не маліўся,—усе, усе маленькія грашкі, якія нібы дротам калолі Сьцяпанку ў самае сэрца. „Я новым чалавекам зраблюся“, думаў ён. „Але

вось прыдзеца разлучыцца некалі з гэтым чалавечкам“, думаў ён пры гэтым, „памерці прыдзеца на старасьці лет“. І такі жаль агарнуў Сьцяпанку дзеля таго, што ён, Сьцяпанка, ня вечны, не бясьсьмертны, як анёл, як сам бог-гасподзь, што аж сьлёзы пасыпаліся з яго вачэй. Але тут туман нейкі атуліў яго, галава закружылася, і чалавек на пушачцы вырас у вялікага чалавека. А бот зрабіўся вялізарны, як хата, а птушачка ў самае неба ўпёрлася. Ажно страх напаў на хлопчыка ад гэтых чараў.

— Ня пужайся,—пачаў гаварыць чалавек гэты да Сьцяпанкі Пяцькуна,—я ўжо даўно хацеў прысьці да цябе, бо надта цябе шкадую й люблю. Хадзі во ў бот—гэта мой палац. Там я табе шмат аб чым скажу.

Чалавек увёў Сьцяпанку ў свой палац.

Божухна ты мой! Чаго толькі Сьцяпанка там ня ўбачыў! Якія ўбраныя пакоі, усё роўна, як у пані багатай, што жыве ў бліжнім хвальварку ля вёскі Запушнікаў. Якія лямпы, люстэркі, столікі, крэслы, цацкі, статуі, абразы, золата, сярэбра, дарагія рознакалёрныя тканіны. Хлопчык глядзіць, і вока насыціцца ня можа.

Чалавек водзіць яго па ўсіх пакоях, паказвае свае бязмерныя багацьці й тлумачыць. Шчотка ў руках чалавека—ня шчотка, а скрыня з рознымі фарбамі: і залатыя, і срэбныя, і сінія, і зялёныя, і блакітныя, і чырвоныя,—нават такія, што Сьцяпанка ня ведае, як іх называць. Усё на сьвеце імі можна маляваць! Чалавек даў яму пэндзалік і пачаў вучыць маляваць. Сьцяпанка з радасьцю замалёўваў сьцены вялізарных пакояў і цешыўся з сваёй работы. Птушачкі, дрэвы й людзі выходзілі ў яго, як жывыя. Вочы былі сінія, губы чырвоныя, вопраткі ў розных калёрах з залатымі гузікамі, як у дзядзькі салдата. А неба, а месячык, а возера, а дзе-раўцы, а кветкі—дый ня зьлічыш!

Чалавек яго пахваліў і казаў:

— Ня бойся, дзіцятка, што ўсе цябе так крыўдзяць і смяюцца з тваёй пэцканіны. Я заўсёды буду з табою! Хай сабе ўсе дурнем цябе завуць, але ты разумней за іх усіх. Во маеш сабе гэту скрынку з фарбамі і ведай, што гэта тваё найвялікшае шчасьце ў жыцьці, ведай, што гэта...

Чалавек не дакончыў гаварыць, бо палац рухацца па-чаў, грымоты загрымелі, і хлапец прачнуўся ад матчыных крыкаў:

— Ах, ты, паганец! зноў цацкі! Ні да бога, ні да людзей ты ў мяне!

Хлапцу перарвалі такі прыемны сон і аднялі ў яго пшачку. Ня будзем тут гаварыць аб яго найвялікшым горы пры гэтым. Слоў ня стане. Найвялікшыя раны ў чалавечай душы загойваюцца, зарастаюць і забываюцца, але гэтай болі Сьцяпанка, мабыць, да смерці сваёй не забудзе...

А раз у год бывалі ў Сьцяпанкі сьветлыя хвіліны—на вялікдзень, калі яму дазвалялі яйкі фарбаваць. На гэту работу яму куплялі ў мястэчку фарбы на цэлы пятак. І ён паймаў размаляваць яйкі цэркоўкамі, званіцамі, анёламі й крыжамі, ажно людзі здзівіліся.

Толькі сёлета маці казала, што ніводнай капеечкі Пяцкуну на фарбы ня дасьць. Сэрца хлопчыка зашчаміў вялікі боль ад гэтай сумнай весткі, проста жыць няцікава стала.

— Матанька! родная! злітуйся! дай хоць адну капеечку на фарбы,—плакаў бедны хлопчык.

Як скала, як зялеза было матчына сэрца:

— Хвароба табе, а ня фарбы, гаспадар ты мой! Войдзе вясна, дзякаваць богу, тата твой мо' і ня жыве ўжо, а ў тваёй галаве толькі цацкі. Каб ты лепей бядаваў аб тым, хто сёлета ў нас поле араць будзе, хто шнур засее,—эх, ты, гаспадар!

Сьцяпанка сумна пазіраў праз вакно на мутныя хмаркі, і буйныя сьлёзы каціліся з яго вачэй...

Прышоў вялікдзень і з воласьці прынеслі ліст, што Мікіта, бацька Сьцяпанкі, ужо забіты.

Мікіціха плакала-галасіла на ўсю вёску аб чалавеку сваім, праклінаючы долю ўдовіну.

Цешылі яе суседкі тым, што не яна адна такая нешчаслівая, што тысячы такіх ёсьцека цяпер, але яна не пераставала плакаць.

Людзі абяцалі памагчы ў гаспадарцы—гэта яе ня цешыла.

— Каб яшчэ сын людзкі быў, падрос-бы й гаспадарыў-бы замест нябожчыка, а то з кожным годам растуць разам з ім і цацкі ў яго галаве.

Вельмі жаласна было Сьцяпанку тое, што тата згінуў на вайне, аднак дзіця ня ўцяміла добра гэтага гора і яму балела ў душы горш ад таго, што фарбаў няма на вялік-дзень, каб яйкі афарбаваць...

Настаў вялікдзень. Пайшоў Сьцяпанка з другімі хлапчукамі ў валачобнікі на ўсю ноч. На яго долю выпала цэлы дзесятак яек.

Хлапцу ўдалося выцягнуць з кубла бацькаву фотографію, якую Мікіта прыслаў з войска, і ён пабег з ёю ціханька ў ток.

Праз некалькі гадзін ён вярнуўся ў хату з намалёванымі яйкамі. Як толькі маці ўгледзіла яйкі, дык успляснула рукамі ад дзіва: на усіх яйках быў намалёваны нябожчык Мікіта і выглядаў ён усё роўна як жывы. Быў ён намалёваны чырвонай фарбай, а над яго галавой чырваней крыжык.

— Дзе ты, гаспадар ты мой, чырвоную фарбу дастаў?—грыгнула Мікіціха на сына, каторы ўвесь час хаваў рукі за плечы.—Пакажы, пакажы, гаспадар ты мой, што ты ў руках сваіх там трымаеш?—Пры гэтым Мікіціха схваціла яго за рукі і ўбачыла, што пальцы ў Сьцяпанкі былі анучкамі завернуты. Яна хутка сарвала анучкі і чуць не абамлела ад неспадзеўкі—пальцы былі запэцканы крывёй...

— Што ты гэта зрабіў, гіцлю? Што ты зрабіў?—крычала яна не сваім голасам.

— Мне фарбы патрэбны былі,—апраўдваўся, плачучы, Сьцяпанка, а пальцы—мае, я над імі гаспадар.

— Назолу прыслаў бог на маю галованьку бедную!—заламала рукі Мікіціха.

Разьянлася чутка па ўсёй вёсцы, што вельмі дзіўна размаляваў Сьцяпанка Пяцькун вялікодныя яйкі. Людзі прыходзілі глядзець, пазнавалі на яйках нябожчыка Мікіту й дзівіліся.

Пайшла казка па ўсёй ваколіцы аб той фарбе, якой Сьцяпанка яйкі размаляваў, байка вырасла ў чуд. Апавадалі бабы вясковыя адна аднэй, быццам хлопчык, каб дастаць

чырвоную фарбу, адрэзаў сабе руку, упусьціў кроў у начоўкі, а пасья ўзяў палец адрэзанай рукі й намаляваў вялікодныя яйкі.

Не абышлося тут і без нячыстай сілы. І людзі з нейкай трывогай пачалі гаварыць пра Сьцяпанку.

— Гэта—антыхрыст!—казалі адны з разумнікаў вясковых.

— Гэта—сьвяты, гэта—богамаз!—казалі другія.

Тымчасам чутка аб дзіўных вялікодных яйках дайшла й да братаў-студэнтаў з блізкай вёскі.

Студэнты зацікавіліся і таксама прышлі паглядзець.

Доўга разглядалі яны сьцены, размалёваныя вугольлямі, і шапталіся паміж сабой. Малюнкі на сьценах ім яшчэ больш падабаліся, чымся малюнкі на яйках.

Пры гэтым Мікіціха з жалем расказала ім, як Сьцяпанка яе замучыў сваімі малюнкамі і які ён нікчэмны хлапец.

Сьцяпанка Пяцькун стаяў, як вінаваты, з апушчанай галоўкай.

Студэнты забралі хлопчыка з сабой і падарылі яму прыгожую скрыначку з рознымі фарбамі. Яны абяцалі яго вучыць і ў горад забраць, кажучы пры гэтым, што з яго выйдзе вялікі чалавек.

Бясконца радасны вярнуўся Сьцяпанка дахаты і ўвесь час думаў, якая можа быць карысьць ад „вялікага чалавека“. І ўспомніў ён, што ў вёсцы ў іх быў калісьці вельмі вялікі чалавек, вышэй ростам ад усіх у вёсцы, рыбалоў Міхась. Але той быў яшчэ большы п'яніца й задзёра, і ніхто яго ня любіў.

Не спадабалася Сьцяпанку быць „вялікім чалавекам“—доля Міхася-рыбалова яго ня вабіла.

— Лепей буду маленькім,—думаў ён,—але каб паехаць у горад вучыцца.

Дзіўныя бываюць у дзяцей лёгкіка й разуменьне.

Вярнуўся хлопчык дахаты, і маці ў яго спыталася, што панічы яму гаварылі.

Сьцяпанка спачатку сароміўся, а потым казаў, што панічы гаварылі, нібы ён будзе некалі вялікім чалавекам.

— Эх, эх!—засьмяялася Мікіціха,—навіну казалі разумнікі канапляныя! А я табе кажу, што калі будзеш займацца цацкамі, дык не дарасьцеш да вялікага чалавека і ня будзеш гаспадаром, бо з голаду памрэш! А пакуль што йдзі есьці, мой „вялікі чалавек“, бо ўжо другі дзень, як ня бачыла—ці еў ты што-колечы, ці не...

Не зразумела студэнтаў і яна—сталы чалавек.

А ці будзе некалі Сьцяпанка вялікім чалавекам, ці зазьые над ім зорка сьветлая—ня ведаем. Гэта залежыць ад таго, як далейшы лёс яго жыцця пакіруецца.

Вільня, 1913 г.

Т У Л Я Г І

— Бадай цябе трасца, бадай цябе!—буркнуў Арцём і паставіў апарожненую ўжо пляшку ад гарэлкі на стол.

— Ё-о-о чаго зьесьці?—вышэй крыкнуў ён п'яным голасам, адварнуўшыся да згорбленай, забітай горам жонкі, каторая капалася каля прыпечку.

— Эй, сьцэрва, кратайся,—бо калі трэсну!—І яго кулак ужо засьвістаў у яе над вухам, як ластаўка над сваім гняздом...

Арцёміха здаўна ўжо прывыкла да яго лупцоўкі, дык і не старалася-б нават выкруціцца, але ў гэты самы момант з шырокага ложка пачуўся слабы, тоненькі галасок: „Пі-іць, мамачка, піць!..“

Арцёміха падбегла да ложка, а тымчасам Арцём бразнуў дзвьярыма й вышаў.

— Д-аю, Ганулька, даю!—марматала Арцёміха і барджэйшмыг у сенцы з конаўкай па ваду.

Гануля была дзяўчынка гадоў трынаццаці, стройненькая, пекненькая і ўжо каторы год служыла ў аднаго багатага гаспадара, бо бацькі яе чуць самі, дзед з бабай, кутам прахаваліся,—і то яна ім кожны год на каляды грошы аддавала. Цешыліся яны сваёй дачкой, але прылучылася няшчасьце. Восеньню пры малацьбе Ганулька прастудзілася й захварэла. Адвязьлі яе дамоў да бацькоў. Прывялі старога знахара; даў ён ёй нейкія галачкі з хлеба, зелье; купілі ліманаду і пірага ў Соркі,—але нічога не памагала. Кажы яна, што ўнутры нешта паліць і ўсё піць хочацца. Уся яна высахла, як лучына, а вочы, быццам вугалі, гараць. Бывае часам, што з гарачкі яна выкідвае ўсялякія штукі і няпрытомна гаворыць.

Сягонья яна толькі цяжка стогне, лежачы на сянніку... А праз брудны кавалак шыбіны, перакрыжаванай лучынкамі,

прасьвечваюцца праменьні сонейка, і многаколэрны пыл тоўстым слупам даходзіць аж да бледнага твару Ганулькі.. Пазірае яна на залатыя праменьні, і сьлёзы коцяцца з вачэй.. Вось пачала абамлеўшымі ад смагі вуснамі нешта шаптаць ціха, слаба... Маці прыслушаецца, але ня можа пачуць нічога.

Шэпт усё слабей ды слабей... Гэтак сама шэпча і скрыпка, калі музыка адыймае ўжо смычок ад струн.

Змоўкла Ганулька...

Маці датаркнулася да яе, ажно яна ўжо сьцюдзёная, як лёд. Арцёміха ня плакала, не галасіла, толькі слаба крыкнула „ай“!—яна ўжо выплакала за свой век усе свае сьлёзы.

Гэта ведаюць старыя, сумныя могількі за вёскай. Гэта ведаюць там, рознарослыя крыжы й крыжыкі яе дзяцей: Юзя ўтапіўся, Марылю кабыла забіла, Агátку яна сама прыспала на ложку, Сьцёпка так памёр ад нейкага безгалоўя—мала-ж ёсьць напасьцяй у няшчасных, бедных вёсках?

Як нарыхтаваная машына, Арцёміха цяпер рабіла ўсё бяз цікавасьці, чула, як на хаўтурох бабы цешылі яе, ківаючы галовамі, сморкаючыся ў хусткі ды прыгаварваючы проста з мосту:

— А ты-ж бедная, Арцёміха!

— А ты-ж ня вытрымаеш, Арцёміха!

— А як-жа ж ты будзеш жыць, Арцёміха!

— А ей-ей Арцёміха, матачка!

І шмат нагаварылі гэткіх слоў, што аж вушы вянулі. Чула Арцёміха, як на хаўтурох шаптункі вялі, што гарэлкі мала, што закусак скупа, што таго-сяго не хватае, але ня цікавілася, як-бы не пра яе казана...

Ачнулася яна толькі тады, як вынеслі дамавіну, як асталася адна, бо зьнядужала сама пайсьці...

Азірнулася...

— Матачка боская!..

І давай сухімі сьлязьмі плакаць і прыгаварваць нарасьпеў.

— А я-ж цябе насіла пад сэрцам!

— А я-ж цябе гадала, няньчыла, сьлёзкі выцірала, карміла, адзявала...

— Хадзіла на падзённую і аб табе ўсё думала... купляла хустачкі чырвоненькія...

— Няхай-жа бы ты жыла, і я-б табе палатна наткала, я-ж ужо кросны прыгатавала...

— А я-б сама падставіла плечы, каб бацька мяне біў, а не цябе...

І, як галубка падстрэная, білася, кідалася старая Арцёміха.

Плакала старая Арцёміха сухімі сьлязьмі і быццам пяяла:

— Зямля-зямелька роднёнькая!

— А ты-ж ужо навекі прыкрыла сьцюдзёнымі грудкамі Ганульку маю...

— А ты яе навекі, навекі схавала ад сонейка!..

— Ніколі яна ўжо не адчыніць вочкі ясныя—ніколі, ніколі!..

— Ніколі галасочак яе не зазьвініць—ніколі, ніколі!..

— Хай каршуны кіпцямі рвуць мае грудзі старыя!..

— Хай сабакі глымзаюць мае сэрца непатрэбнае!..

Зноў заенчыла „ай!“ і змоўкла. Увайшоў Арцём і ціха сеў, але барджэй усхапіўся, бо вялікі галагуцкі певень ускочыў на ложка, дзе ўперад ляжала Ганулька.

— Кі-і-ш-ш-ш! Кі-і-ш-ш-ш!—і ня вытрываў...

— А бадай цябе трасца, бадай цябе!—крыкнуў ён і дзіка азірнуўся на цёмны кут ля печы.

Крыкнуў ён не на бабу сваю, як заўсёды, але на самога сябе. І то не. Крыкнуў ён на свой страшэнны боль, каторы, як-бы кляшчамі, абхапіў яго ўсяго...

— Бадай цябе трасца, бадай цябе!..—І паваліўся на мокры гліняны памост і плакаў, як малое дзіцянё...

Пасадзец, 1912 г.

НА КАЛЯДЫ К СЫНУ

Хмаркі насіліся над лесам.

Розныя па колеру й фасону, яны часта абхаплялі вялікую частку неба і тварылі багатыя малюнкi к таёмным казкам сталетняга лесу.

Удзень былі яны сьветла-пурпурныя, а ўночы залаціліся месяцам і дзівілі вока людзкае...

Чаго-чаго ў іх ня было!

Цэлыя гарады з дзіўнымі замчышчамі, горы, выспы, вазёры, агнёвыя зьвяры, працэсіі сьвятых у белых вопратках, нязьлічоныя легіёны ваякаў на конях...

У нізе лес гаварыў свае адвечныя гутаркі... Часам ён маліўся ціха-ціха, і толькі нейкі гук, нібы вокліч далёкага звону, даносіўся з чорнай глыбіні лясной далі...

Часам бываў ён немы, гэтак мёртва немы і спакойны, як-бы прыслухоўваўся к якімсь-та таёмным падземным сьпевам і камянеў ад нейкага набожнага страху.

На хмаркі й на лес часта любіла пазіраць старая ўдава Тэкля, жонка нябожчыка Цыпрука, палясоўшчыка пана Шчубальскага.

Жыла Тэкля адна ў старой хатцы, на пагорку ля лесу, хадзіла на падзённую, бокам-скокам, туды-сюды і неяк хавалася-гадавалася.

Пан ня выгнаў яе з гэтай разваленай хаты, хаця пасля сьмерці Цыпрука наняў другога палясоўшчыка, але таму выбудаваў і новую хату.

Тэкля любіла хадзіць па суседзях—вельмі гутарлівая баба была, але й любіла сядзець адна на прызьбе сваёй хаты і думаць сваю думу.

Яна любіла пазіраць на стары лес і на сівыя хмаркі доўга-доўга, і старыя вочы прыкрываў смутак: успаміны старадаўныя, як цені, лезьлі ў яе душу, праляцеўшыя годы маляваліся ёй ясна, жыва, быццам перад вачыма бачыць яна

ўсё... Надта шкадаваць прайдзены час ня мае яна чаго—помняцца ёй добра яшчэ й цяпер пабоі й лаянкі п'янага Цыпука свайго. А-я-яй, як помняцца, ажно ў касьцёх гарача робіцца.

Затое адну пацеху мае яна, каторая гоіць яе раны, адна надзея, каторай живе яна,—гэта ядыны сын яе, Лаўрук, даражэнькі сыночак яе, Лаўручок,—во хто сядзіць у яе грудзёх, як верабей у цёплым гнязьдзе сваім...

Любіла яна сядзець на прызьбе, пазіраць сваімі старымі вачыма на цёмны лес, на адвечныя хмаркі й думаць...

І панаваў смутак у яе вачох—усё жыцьцё сваё яна была гэтак загнана ўсімі, што калі нават і бывалі хвілі радасьці, то вочы не пакідалі выразу адвечнага нямога кляйма крыўды й зьдзеку...

Думала яна аб сыне сваім, каторы живе ў вялікім горадзе, думала й цешылася...

Жыве ён сабе там панам, як людзі кажуць...

Лаўручок яе, быўшы яшчэ хлопчыкам гадоў дзесяці, спадабаўся вельмі пану Шчубальскаму за прыгожы від і спрытны вум, і пан, быўшы бязьдзетным, забраў яго к сабе ў свае пакоі, адзяваў папанску і, падвучыўшы крыху, аддаў пасья ў горад вучыцца.

У лістох да пана часамі ўспамінаў ён бацькоў сваіх, каторыя з радасьці і ўцехі проста ня ведалі, што рабіць...

Жартачкі—гэткага ўдалага сына даў ім бог! Першы раз як ён на каляды прыехаў з гораду да пана, дык бацькі яго зараз прыляцелі на панскі двор і доўга адстаявалі ў кухні, пакуль сыночак зьявіўся к ім; але шчасьцю іх канца ня было, як угледзілі яго ў чорных суконных вопратках з бліскучымі гузікамі,—якраз асэсар! Праўда, калі маці кінулася да яго абыймаць і цалаваць, дык ён засароміўся крыху і як-бы адсутнуўся ў бок...

— Апанеў!—казала потым маці,—і далікатным зрабіўся і гаворыць папанску!..

— Эт!—казаў бацька,—думаеш што, дый ён панам будзе!.. Глядзі, як ён ужо сьмяецца з нашай гутаркі ды з нас, гэта мне ня надта падабаецца...

Але маці не зьвяртала ўвагі на гэта ды сьлепа радавалася сваім сынам, хвалячыся ім і фанабэрачыся перад усімі па ваколільных вёсках. Скора паны выехалі зусім адгэтуль, і з таго часу яны ўжо болей ня бачылі свайго Лаўручка...

Тымчасам Лаўрук вучыўся далей, кончыў гімназію, і пан выправіў яго ў унівэрсытэт на адукацыю.

Бацьком сваім ён ніколі нічога ня пісаў, але пан, аддаўшы ў арэнду двор, усё-ж такі сам прыяжджаў штогод даведацца і расказваў ім, што Лаўрук вучыцца ў адвакаты.

Цешылася маці безгранічна: во калі будзе ім падмога на старасьць!

Цыпрук, праўда, казаў ёй часта:

— Эт, дурная ты авечка, яго падмогу сарока хвостом замяце, чакай ад яго пад старасьць пацехі, як ад рабой сучкі яек!

— Замаўчы ўжо! Стары, як малы!—злавалася Тэкля.

— А ты, брат, баба, зусім дурная авечка!—апраўдваўся Цыпрук,—ці ты ня бачыш, што твой Лаўручок зусім чужым зрабіўся для нас з таго часу, як папаў пад панскую апеку, нешта ня цешыць ён мяне!

Гэтак, не пераканаўшы яе, Цыпрук скоро й паехаў на той сьвет.

Старая Тэкля асталася адна, і тады яшчэ болей запанавала ў душы яе цяга да сына свайго, Лаўручка. Гэта быў увесь скарб яе. Матчына сэрца адкрыла ўсе таемнікі свайго адвечнага каханья.

Заўсёды, калі была яна адна, то думала аб сыне сваім і дзякавала богу, або, у суседак быўшы, гаварыла, што сын-нок такі й гэтакі, і дзякавала богу.

Смачна ёй была сухая скарынка хлеба, а калі хлеба скупа было, дык і так было добра...

„Эт,—думала яна,—дык што-ж там... абы толькі хацела, дык у Лаўручка свайго вунь як зажыла-б!.. абы толькі хацела!.. але, пакуль што, дзякаваць богу!..“

— Эх, Тэкля, Тэкля!—гаварылі ёй часта суседкі,—паехала-б да сына ў горад! Ці табе гэтак і век свой дажываць аднэй! Ніхто-ж на магіле тваёй не заплача, не загалосіць... Ты-ж адна, як корч той на пасецы!

— І дзякаваць богу!—адказвала яна,—абы толькі захацела! Мой Лаўручок гэткі багаты, як людзі кажуць, што бадай багацей ужо самога пана Шчубальскага! Абы толькі захацела!

Гэтак прайшло яшчэ пару гадоў. Зрабілася Тэкля сухой, нізенькай, згорбленай бабулькай, зморшчанай, як той грыб—быццам зямля цягнула яе да сябе ўжо...

— Вось дурная!—казалі людзі,—мае гэткага багатага сына, а сама бадзяецца, невядома як і дзе!

Падышлі каляды. Увесь божы абшар быў пакрыты чыстым белым сьнегам... Вёскі былі занесены гурбамі, быццам казачныя замчышчы... А лес зрабіўся гэткім прыгожым у белым уборы сваім—проста на дзіў.

Усе рыхтаваліся на сьвята, толькі старой Тэклі сумна было на душы...

— Бадай апошнія каляды прыдзеца мне справіць: зусім ужо я слабенькай зрабілася...

Не хацелася ёй адной астацца ў пустцы сваёй каля лесу і пад жудасным выцьцём ваўкоў куцьцю ладзіць.

І давай, быццам гарачыя вугольлі, закрытыя попелам, выгартаць з сэрца наверх свае захаваныя жаданьні, сваю глыбокую веру ў даражэнькага сына...—Давай,—думае,—дабяруся я ўжо да яго... бадай ці дацягну да вясны... Шмат дакучаць я яму ня буду тамака, бо дзе яму там клапаціцца аба мне і шкада-ж яго...

— Пайду да сына!—разьнясла яна на заўтра па ўсёй ваколіцы, і гэтак намалола ім рознай гутаркі, што проста ўсіх суседзяў зайздрасць прабрала: жартачкі, гэткага сына мае! Ён там у судох цэлы асэсар, паперы піша і ўвесь сьвет проста дагары нагамі верне.

Ускінула Тэкля хатулачку на плечы, пару лапцей на запас узяла і, папрашчаўшыся з бабамі, пусьцілася ў дарогу. Да гораду было міль шэсьць.

Выбралася раніцай на сьнежнае поле і цешылася.

Ажно памаладзела—якраз на каляды, на гэткае сьвятаца пападзе к Лаўручку.

Кажуць, ён там ажаніўся з багатай паненкай, напэўна ўнукі-жэўжыкі ёсьць—і ўжо ўсьміхнулася яна шчасліва!—

Дзякаваць богу,—выгаварыла яна перапоўненым сэрцам і адварнула таўстую хустку ад вачэй, каб разглядзець, ці шмат ужо дарогі прайшла.

— Уга! і ня думала, проста ногі самі нясуць мяне, як-бы трыццаць гадоў таму назад, і марозу ня дбаю!..

І яшчэ з большым імпэтам нясьлі яе старыя ногі да роднага сына на каляды...

І шчасьце яе расло... Вось дзе жаданьне сэрца яе споўніцца!.. вось калі заживе яна, як сыр у сьмятане!..

— Глупства, што часамі нябожчык Цыпрук гаварыў... Як гэта ён мяне ня прыме?—я-ж—яго матка!.. я-ж яго гадала й карміла... ён-жа—уся пацеха мая.

Кончыўся дзень. Тэкля начавала ў незнаёмай вёсцы. Добрыя людзі накармілі яе й абагрэлі. Яна ўсім расказвала, што йдзе на каляды да сына,—і гэткім тонам, гэткай шчаслівай гутаркай, ажно сяляне з нейкай асобнай павагай пазіралі на яе ды пачалі прасіць, каб яна там у сына за іх заступы прасіла ў судох... Ранюсенька яна зноў кранулася ў дарогу. Скрыпеў сьнег пад яе нагамі, белыя абшары палёў драмалі пад супакоем нямой цішы...

Рэдка-рэдка калі дзе на хвоі закаркае варона ды, падмаючыся ўверх, страсяне з галін вялікія комы сьнегу...

Рэдка-рэдка калі фурманка пакажацца з лесу. Сярмяжнік занукае на кабылку сваю на розныя лады, упрэцца ў аглаблю, натужыцца—і ні з месца.

Рэдка-рэдка калі званочак зазвоніць, і панскія санкі вхірам панясуцца па нямому беламу гасьцінцу...

А Тэкля йдзе ды йдзе...

Млеюць старыя ногі... Атопкі, як калоды, зрабіліся цяжкія й цьвёрдыя, але нічога—горад блізка.

Ужо здалёку відаць вежы цэркваў і касьцёлаў, каторыя золатам у небе адліваюцца.. Вось ужо й муры рознафасонныя мігацяць... Вось ужо й гоман гораду даходзіць да вушэй яе... Дзякаваць богу... скоро ўжо споўніцца яе апошняе жаданьне... У старых мутных вачох бліснуў радасны аганёк...

— Нічога, у сына адпачну, старыя косьці свае выпрастаю!..

Вось пачаліся цёмныя вуліцы шумнага, як-бы ашалелага, гораду... Тут ужо Тэкля зьбілася з толку й ня ведала, куды павярнуцца, у каго дапытвацца. Людзі сьпяшаюць піргаюць, звошчык чуць не пераехаў яе. Жутка зрабілася ёй...

Адважылася яна папытацца аднаго-другога, дзе тут яе сын жыве? Ён тут „аблакатам“... Лаўруком завецца.

Хто пажартаваў ды паглядзеў на яе, як на дурную... Хто адварнуўся ды пайшоў сваёй дарогай, а хто з жалю торкаў ёй у руку капеечку... І гэтакім парадкам нехта давёў яе да гарадавога.

Той пачаў распытвацца і, ніякага толку не дабіўшыся, павёў яе ў вучастак. Там яна пераначавала галодная й зьмёрзлая. Назаўтра, даведаўшыся, хто гэта яе сын, адвялі яе да яго да самых пакояў.

Стукалася, стукалася яна ў дзьверы, пакуль нехта адчыніў, высунуўшыся на палову, і, паглядзеўшы на яе, крыкнуў: „ідзі, ідзі! канца няма жабраком гэтым!“

— Пусьцеце, я да сына свайго йду, да Лаўрука!—ахрыпшым голасам казала яна.

— Да Лаўрука?! да сына?! да Лаўрэнція Кіпрыянавіча?—зьдзіваваўся той.

— Ага! ага!—падхапіла Тэкля,—я—яго маці.

Той зьмерыў яе з ног да галавы, пакуль яна расказвала, што яна з вёскі да Лаўрука на каляды прышла, і з усмешкай пусьціў у кухню.

Тут сабраліся слугі і давай шушукацца й распытвацца.

Тымчасам адчыніліся дзьверы з другой стараны ды ўвайшоў малады пан у чорным сурдуце...

— Лаўручок мой! Сыноч мой!—як няпрытомная, кінулася Тэкля да яго ўсім імпэтам матчынага каханьня...—Роднен...—перасеклася яна на сярэдзіне слова, бо ён раптам пачырванеў, аглянуўшыся на слуг, ды хрыпла крыкнуў:

— Чаму вы пускаеце ў пакоі розных жабрачак шалёных?!

— Ідзі! ідзі!—зьварнуўся ён да яе глуха, адрывіста, як не сваім голасам,—ідзі, старушка! я цябе... ня знаю...

— А сыноч мой, а Лаўручок ты мой! Маткі сваёй не пазнаеш?!—як раненая, крыкнула Тэкля.—Гэта-ж...

— Вон!—загаманіў ён і, бразнуўшы дзвьярыма, пайшоў у пакоі... Той самы лёкай выправадзіў яе за дзверы...

Як зышла яна з маляваных сходаў, як апынулася на шумным тротуары каля варот, яна сама ня памятала... Ачнучыся яна толькі тады, калі той самы лёкай яшчэ раз вышаў да яе й торкнуў ёй у скурчаныя ад холаду пальцы нейкія бумажкі...

— Ад пана,—буркнуў ён і адварнуўся...

Старэчыя мутныя сьлёзы затуманілі яе распаленыя вочы, нешта хруснула, зламалася ў балючых грудзёх яе...

І яна, нават, ня чула, як з акалелых пальцаў яе выпаў гасьцінец роднага, доўгажаданага сына, і некалькі трохрублёвых, як бяцэнныя паперкі, прыліплі да макраватага тротуару...

М Я Д З Ь В Е Д З Ь

На небе толькі што ўзышла паўночная зорка. Чуць-чуць вызначаюцца чорнымі асілкамі высокія стагі. На пагорку, ля самага броду рэчкі Мацей Тадэўчык—стары рыбак і паляўнічы—сядзіць на перавернутым чаўне пры слаба тлеючым вогнішчы і дыміць сваю люльку. Побач ляжыць на перавернутым карчы яго стрэльба-дубальтоўка.

Мацей расставіў нанач венцяры на затоках, а сам астаўся вартаваць, каб ніхто з блізкіх вёсак іх ня вытрас, як часамі падшывальцы любілі рабіць.

Ля ног рыбака сядзіць калматая чорная сучка Мурза— яго друг і таварыш заўсёды і ўсюды. Часам яна настарожаваецца, уталопіць вострую мордачку ў бок скарбовага цёмнага лесу, што стаіць на другім баку рэчкі, буркне, піскне, прытуліцца цясьней да кален свайго гаспадара і зноў змоўкне, нюхаючы пільна вільготнае паветра.

Ціхая й мёртвая васеньняя ноч. Цемра густымі пластамі ляжыць на балоце і як-бы душыць усё на зямлі. Нехта за рудаўкай на купінах дрыгвы глыбокай хоча голасна запець, але як-бы захлёбваецца, душыцца, і толькі буль-бух! буль бу-у-ух! раздаецца па бакох, і няясныя зыкі заміраюць у вялікім прасторы цемры..

Часамі птушка запішчыць жаласьлівым голасам у гушчары, і здаецца, што гэта нейкая адзінокая душа блукае тутка і наводзіць жуду. Часамі затрашчыць нешта ў бары, заскрыпіць сасна аб сасну. Гэта вецер прачыхаецца і, як лунатык, няпрытомна спацыруе па гушчы лясной...

У паветры чуецца халодная вільгота-макрота. Дождж— ня дождж—твар адчувае нешта востракалючае, дробнае й густое. А Мурза ўсё болей аглядаецца па бакох, усё болей нюхае паветра, усё болей бурчыць і непакоіцца.

— Што гэта робіцца з табою сёнейка? Хай цябе немач, хай цябе!—кажа Тадэўчык да Мурзы і плюе ў бок. Ла-

дзіцца заснуць пад кажухом, але нешта сон яго ня бярэ
Трывога сабакі перадаецца ўсё болей і болей і яму.

— Хай цябе немач, хай цябе!

Тадэўчык устае, папраўляе вогнішча, напіхае зноў
люльку й дзівіцца:

— Ліха ведае! здаецца ўжо гадоў сорок, з самага ма-
ленства начую тутака і заўсёды сплю, як пасья кірмашу, а
сёнейка нешта ня тое... Сабака, каб яе немач, чуе штосьці—
гэта не чалавек!

Тадэўчык ужо апасьліва азіраецца па бакох, лыпіць
вачыма ў цемру, ажно лоб моршчыцца, толькі нічога ўгле-
дзець ня можа. Ён бярэ дубальтоўку, старанна выдувае
куркі, вымае з сумкі раменнай пістоны, надзявае і не вы-
пускае ўжо дубальтоўкі з рук. Мурза пры гэтым падбірае
над сябе хвост, апускае галаву й ціха, жаласьліва вые дры-
жучым галаском.

У самым вясёлым месцы, калі часам дзе на дзядзінцы,
сярод белага дня сабака ні з таго, ні з сяго пачынае выць,
дык нейкая жудасьць нападае на чалавека, і ён доўга ня
можа супакоіцца,—дык ня дзіва, што тут, у глушы, у Та-
дэўчыка ажно мурашкі пайшлі па скуры. Трывога яго павя-
лічвалася з кожнай хвіляй.

— Ну, ціха, ліха! Якая трасца цябе прабірае,—ажно
просіцца-моліцца ён у сабакі, гладзячы яе па стапоршчанай
шэрсці. Сабака на момант цішэе, і яму робіцца лягчэй на
душы ад блізасьці гэтага стварэньня жывога...

Вецер павялічыўся. Хмары атулілі ўсё неба. Пачаў сы-
паць дробны, густы дождж і яшчэ болей пацямнела. Усё
зьлілося ў адно—і стагі, і дрэвы, і прастор. Нічога ня відаць,
як у студні ўсё роўна. Нейкі цёмны пух усё цясьней і цясь
ней абхоплівае вогнішча. Сумнасьць глухой адзіноты прабірае
Тадэўчыка...

— А мо' лепей было-б сягонья на печы спаць у хаце,
як Наста, жонка мая, раіла, а то няхай яе немач, няхай яе!..
Нешта... шмат дурных знакаў бачыў я сягонья. Курыца за-
пяла на парозе. Вышаўшы з хаты, я зачাপіўся аб качаргу
й паваліўся. Люльку згубіў; прышлося варочацца ад самай
грэблі да хаты, і ўжо дома агледзіўся, што люлька ў зубах

тырчыць. Каб яе качкі, каб яе! А тут усе гавораць, што мядзьведзь ходзіць па нашай ваколіцы. Зьбіраюцца нават аблаву рабіць.—І сэрца Тадэўчыка ёкнула. Думаў пайсьці цяпер да хаты, але пабаяўся. Яму пачало здавацца, што калі толькі зварухнецца з месца, дык хтосьці нябачны кінецца на яго.

— Бог-бацька!—пачаў ён пацяшаць сам сябе,—сьвятая багародзіца выратуе. У гэты час ён зрабіўся такім набожным, як ніколі ў жыцьці...

Гэтак прайшло яшчэ з гадзіну. Урэшце Тадэўчык пачаў злавацца сам на сябе за тое, што з прычыны нейкага шораху й трэску ў кустох ён да сьмерці спалохаўся. Але вось на праціўным беразе рэчкі, ля броду, яўна пачуліся цяжкія шагі... Сэрца Тадэўчыка затрапяталася й замёрла. Мурза падскочыла да берагу й пачала голасна брахаць, а Тадэўчык, сьціснуўшы дубальтоўку ў руках, крыкнуў не сваім голасам:

— Хто там?

У адказ—толькі цяжкае сапеньне й палёхканьне ў вадзе па-л-ёх, па-л-ёх!

— Матка найсьвятая! Мядзьведзь,—прахрыпеў Тадэўчык і мімавольна адскочыў ад агню, каб лепей было з цемры ўглядацца ў зьвера й цэліцца ў яго з дубальтоўкі.

Мурза заскавытала, як грэшны дух у пекле, і адскочыла назад да Тадэўчыка.

Палёхканьне раздавалася ўсё бліжэй. У Тадэўчыка шапка на галаве падымаецца. Ён вачыма цемру пранікнуць хоча, але нічога ня бачыць. Ён акамянеў ад страху й ня можа крануцца з месца. Голас яго асекся.

Тымчасам мядзьведзь насёрбаўся вады, вышаў на бераг і на задніх лапах, як старая баба ў перавернутым кажусе, тып да вогнішча...

Як Тадэўчык угледзіў, што мядзьведзь ідзе на задніх лапах, як чалавек, перавальваючыся пры гэтым з адной нагі на другую, страх яго трохі зьменшыўся з прычыны гэтага чалавека-падабенства. Ён адсапнуўся і ўжо мог крануць рукой і нагой. Сабака пішчаў на розныя лады. Мядзьведзь наступіў нагамі на агонь, пырснуў з ляпы вадой, атросься й пачаў таптаць вогнішча, якое задыміла і пачало гаснуць.

— Ратуй, багародзіца!—казаў Тадэўчык у думках сваіх, прыцэліўся й выпаліў.

— Божа міласэрны!—застагнаў ён,—асечка! порах, мабыць, мокры, каб яго немач, каб яго!

Прыціснуў пальцам другі курок, і нічога ня вышла. Пістоны выпалілі, а набоі асталіся...

Пачуўшы ляпаньне стрэльбы, мядзьведзь з ціхім рэвам рынуўся на Тадэўчыка.

Вырваў з рук чалавека стрэльбу, зламаў папалам і адкінуў у бок, абхапіў пярэднімі лапамі Тадэўчыка, як добры сябра, які хоча кума пацалаваць... Тут Мурза асьмелілася ды з дзікім брэхам накінулася на мядзьведзя й давай рваць яго зубамі за заднія ногі. Мядзьведзь курчыўся ад болі, паваліў Тадэўчыка й кінуўся на сучку, якая пусьцілася наўцёкі. Тадэўчык ачухаўся, звыкся троху са страхам, і мазгі яго хутка запрацавалі:

— Уцякаць трэба не на грэблю, але на выбуху, у тыя кусты, дзе ў замаразках бабы журавіны зьбіраюць. Там мядзьведзь мяне не дагоніць.

Чалавек, як „га“, ускочыў на ногі й пусьціўся ўцякаць, але мядзьведзь пакінуў Мурзу і пусьціўся ўдагонку... Хаця Тадэўчык бег хутка, не аглядаючыся, але пачуў праз колькі хвіль за сваімі плячыма цяжкое дыханьне зьвера... Вось лапа вострая ўелася ў яго паясьніцу й зноў паваліла яго...

Мядзьведзь стараўся дабрацца лапай да яго твару й горла, але чалавек урыўся галавой у мяккую зямлю. Тымчасам Мурза насела на карк мядзьведзю і ўгрызлася зубамі глыбока ў яго мяса. Мядзьведзь ад болі моцна зароў і зноў пакінуў чалавека. Ён стараўся сьцягнуць як-колечы Мурзу з свайго карку, трос галавой, круціўся ва ўсе бакі, увіхаўся, а сабака грыз яго не на жарт.

Тадэўчык пачуў, як на плячох у яго мокра, але не зьвярнуўшы на гэта ўвагі ўсімі сіламі сваімі ўсхапіўся—давай бог ногі да кустоў.

Хмары сплылі з небасхілу, паказаўся мутна-чырвоны месяц, нібы бяльмістае вока казачнага волата, і слаба асьвяціў абшар балота.

Мядзведзь скінуў сабаку з сваіх плеч і зноў, з яшчэ большым імпэтам, пусьціўся ўдагонку за чалавекам. Але Тадэўчык спрытна пераскокваў з адной купіны на другую па дрыгвяных рудаўках, а мядзведзь ззаду чабохтаўся таксама досыць вёртка, але Мурза не давала яму пакою—рвала за ногі, за бакі, некалькі разоў, урэпіўшыся зубамі ў яго кумпякі, ажно вісела на ім. А Тадэўчык, ня чуючы болі, не аглядаючыся, пёрся ўсё далей і далей. Гэтакім чынам выбраўся ён з кустоў на поле, чуючы голас Мурзы ўжо далёка за сабою.

На чыстым полі ён падняў гвалт. Ад вёскі было ня надта далёка, і хутка па ўсёй ваколіцы пачалі брахаць сабакі.

Тадэўчык ужо выбраўся на гасьцінец, увесь упэцканы, у крыві й гразі, а ўсё крычаў, як не сваім голасам:

— „Людцы, ратуйце!“

Вясковыя ляцелі да яго з крыкамі: „Хто гэта?“ „Што гэта?“ Яны думалі, што канакрад папаўся.

Як толькі яны даляцелі да Тадэўчыка, ён крыкнуў „вядзьмедзь!“ і самлеў.

Назаўтрае людзі знайшлі ля рэчкі сьляды мядзведзя, знайшлі паломану папалам дубальтоўку, але Мурза прапала.

Тадэўчык хоць доўга лячыўся ад ран на руках і плячох але выздаравеў і зноў начаваў адзін на балоце, стаўляючы нанач венцяры. Толькі сабакі добрага ня мог ён сабе нажыць.

Кожны раз, апавядаючы аб тым, як Мурза адбараніла яго ад мядзведзя, ён стагнаў па ёй, як па роднаму сыну.

Вільня, 1914 г.

ДЗЕ КАНЕЦ ЗЯМЛІ

Даль была туманна-празрыстая, абрызганая з берагоў пазалотаю сонейка. Месцамі край неба падпіралі шчарбатыя вяршаліны хвоек. Месцамі ўзгорак у самае неба ўглядаўся, а месцамі палосы далі, стужка за стужкаю, кайма за каймою, ядналі неба з зямлёю. Нібы абрусы-тканіны былі раскіданы радамі паміж неба і зямлёю дзеля таго, каб яны бяліліся пад сонейкам. Рады гэтых абрусоў, пачынаючы ад бору, былі спачатку цёмныя, потым сівелі й лёгкім, чуць заметным, дымком зьліваліся з блакітам кволых, празрыстых нябёс...

Янка, малы сямігадовы хлопчык, каторы пасьвіў гусей на выгане ля рэчкі, пазіраў здзіўленымі васільковымі вачыма на сьвет божы ды наглядзецца ня мог. На кожным кроку бачыў ён дзівы-дзіўныя:

—...З-з-м! з-з-м! глядзі, Янка,—кажа залатая пчолка з кветкі канюшыны,—які вялізарны абшар зямлі, канца нідзе няма. Няма канца гэтым кветкам з салодкімі зацукраванымі збаночкамі. Ой, вялік сьвет божы...

—... С-с-с! колькі каласоў, братоў родных, вакол мяне,—шэпча здалёку жытні колас Янку,—ліку няма...

—...Чалом! чалом! чалом, Яначка!—пяе жаўранак над галавою пастушка.—Ой, як высока неба над намі, каб-ты ведаў...

Янка шмат чаго бачыць, чуе і ведае. Равесьнікі сьмяюцца з яго—ён заўсёды адзін, як дзікі ваўчок. Ні з кім у конікі ня гуляе. Хаваецца ад усіх... Вочкі ў яго часам сумныя, сумныя. Гэта тады ён сумуе, калі па шырокай дарозе гасьцінца едуць падарожнікі. Падарожнікі паказваюцца з аднаго краю нябёс чорнымі жучкамі, большаюць, большаюць, пакуль зробяцца вялікімі, як Янкаў бацька. Чуе Янка ляск пугі, бачыць успацелых конікаў і запаленых падарожнікаў...

Здалёку-здалёку едуць падарожнікі, і Янка вельмі зацікаўлена ўглядаецца ў іх. Яго цікавіць іх гутарка, вопраткі, коні, каламагі.

І дзівіцца Янка й надзівіцца ня можа...

У працяг, у даль дарогі-гасьцінца едуць падарожнікі. Скрыпяць і грукаюць калёсы. Цішэюць-цішэюць. Меншаюць-меншаюць. Робяцца тьмі самымі маленькімі жучкамі, якімі былі спачатку. Вось-вось схаваюцца за пагорак на самым краі неба... Ой-ой, няма ўжо іх—згінулі-зьніклі...

І зноў жоўтая дарога апусьцела-анямела... Улёгся пыл жаўтавата-залацістымі плямінамі... А ціш такая сярод летняга дня, што здаецца—сам ойца-божанька заснуў з анёламі сваімі.

А Янка дзівіцца—ды канца-мяжы няма дзівам яго неадступным:

— Скуль гэныя падарожнікі, якія прыехалі з канца зямлі?

— Куды яны паехалі, згінуўшы на другім канцы зямлі?

Пільна-пільна ўглядаецца Янка ў маўклівую стужку залацістай дарогі ды нічога зразумець ня можа.

А дарога мяккімі дыванамі гарачага пяску цягнецца ўдоўж, перарэзваецца ўпапярок, узлавата пляцецца ў розныя староны па твары зямлі, нібы маршчыны на твары бабулькі.

— Старая-старэнькая зямелька наша,—думае Янка,—а жыве-жыве... Ды яшчэ якім маладым галаском дразьніць яна яго часам.

Помніць ён, як аднаго разу з маткай у грыбы пайшоў. Загуляўся ён тады каля капца пры муравельніку і страціў матку сваю. Ён спужаўся і падняў крык на ўвесь лес:

— Матка, дзе ты?

— Матка, дзе ты—дразьніла яго зямля з усіх бакоў - з бярэзьніку, з бору, з пусткі.

Ён у сьмех—зямля ў сьмех. Ён у плач—зямля ў плач. Вось ён тады злаваўся й тупаў нагамі.

Але дарога цікавіць яго болей усяго, бо па ёй людзі прыходзяць нямаведама адкуль і йдуць нямаведама куды...

То пакажацца на дарозе сьляпы жабрак-лірнік з хлопчыкам павадыром. То на кірмаш едзе цэлае мора народу.

І Янка бачыць вялікі рух жыцьця—новы, вялікі рух, якога ён рэдка і бадай-што ніколі не спатыкаў у сваёй роднай маленькай вёсцы.

Гусі йдуць у шкоду, а Янка, разявіўшыся, цэлымі гадзінамі пазірае на бязьмежную дарогу, поўную незразумелых, цікавых рэчаў, абвясную вабнымі шчыр-таемнасьцямі.

Шмат разоў меў Янка ад бацькі добрую лупцоўку за тое, што гусей у шкоду пускае, але нічога не памагае.

— Дзе канец сьвету?

Янка думае цэлымі днямі, тыднямі, месяцамі і даведацца ня можа.

— І бабка Аўдоця гэтага ня ведае. А дзядзька Арцём робіць толькі тое, што сьмяецца з яго пытанняў.

— Бацька то пэўна знае, але ў яго боязна дапытвацца, бо яшчэ, чаго добрага, адсьцёбае.

— Сам, сам пазнаю. Розумам уласным даведаюся.

Прыслухоўваецца ён да розных казак страшных. Болей усіх дрыжыць Янка ад жудасьці людаедаў і разбойнікаў. Сьлёзы самі коцяцца з яго вачэй пры жаласьлівых песнях начлежнікаў. Проста сэрца маленькае выскачыць хоча з яго грудзей.

— Але ніхто ня ведае, дзе канец сьвету.

— Пэўна сонейка ведае,—думае Янка. А сонейка—яго першы сябар.

І ўлетку, і ўзімку, і ўвосені, і на вясну Янка ад усходу да захаду любіць пазіраць на сонца.

Жмурачы вочы свае на сонейка, чуе ён, што незразумелая радасьць квітнее й расьце ў яго душы.

Сонейка—добры, шчыры вартаўнік таго абшару зямлі, што ведае Янка. Сярод лета сонца ўсходзіць вельмі рана з правага краю гары, залоцячы вяршаліны альхоўніку пад гарою ля рэчкі; а заходзіць яно вельмі позна з левага краю гэтай самай гары, залоцячы таксама вяршаліны дрэў. Сонца робіць тады чуць ня цэлы круг над тым абшарам зямлі, што ведае Янка.

Увосені сонца ўжо падымаецца з бярэзьніку й заходзіць у цёмны бор, дзелячы ўвесь круг толькі напалавіну.

Узімку сонца ўсходзіць вельмі позна над дарогай на краі неба і заходзіць вельмі рана ў лагчыну. Яно абхоплівае зусім малы кавалак неба.

— Пэўна ўзімку холадна сонейку,—думае Янка.

А на вясну, як пачынае цяплець, сонца йзноў даўжэй спацыруе па небе. А як яно часам неба фарбуе!.. Янка наглядзеца ня можа. Чаго-чаго ён ня бачыў тады ў небе— і розныя замчышчы з белага й ружовага мармуру, і цэлыя стады невядомых зьвяроў, і вялізарныя вогнішчы, і чырвоныя рэчкі...

— Пэўна сонца ведае, дзе канец сьвету,—пераканаўся Янка аднаго разу пад вечар. Хоць маці строга казала, нікуды далёка ад гусей не адыйсьціся, але раз назаўсягды трэба дабрацца да канца сьвету. Трэба дабрацца вось туды, дзе сонейка начуе за лесам, вось туды, куды завезьлі нябожчыцу бабульку, бо маці казала, што бабульку на той сьвет адправілі...

Хлопчык зірнуў на гусей, што гагаталі ў сухой канаве на выгане. Глянуў на вёску: мо' хто з сваіх на вуліцу вышаў. Усюды было ціха й пуста. Цішыня на захад сонейка.

А сонца чырвоным вогнішчам стаяла за гарой і вабіла і звала да сябе Янку...

Янка перажагнаўся й пусьціўся бягом. Бег, бег дарогай, покуль дабег да той бярозкі, дзе сонца павінна было зайсьці ўніз. Бач—аж сонца адскочыла ад яго далей да сівой крушні. Яшчэ ніжэй спусьцілася яно там, апіраючыся чырвоным бокам сваім аб зялёны дуб.

Нядоўга думаючы, хлопчык з усіх ног пусьціўся далей. Надта хочацца яму зірнуць, дзе сонца заходзіць, а сонца ад яго далей уцякае...

Янка змарыўся-спацеў, але прэ ўпярод супроціў сонца, супроціў таго рознакалёрнага пажарышча, якім яно абхапіла неба...

Новыя далі адкрыліся вачом Янкі, новыя лагчыны, новыя ўзгоркі, новыя лясы, новыя дарогі, дарожкі і сьцежачкі, простыя й крывыя, ва ўсе бакі...

— Стой!—крычыць ён сонцу, троху ўстрывожаны, бо бацьку ўспомніў, успомніў тую лупцоўку, якую будзе ён мець ад бацькі, бо пэўна гусі ў жыце.

— Стой!—дразьніць яго зямля з лесу, з-пад гары—з усіх старон.—Стой!..

А Янка бяжыць з імпэтам упярод. Вочы гараць дзіка, няпрытомна.

— Дзе канец зямлі?

Канца-мяжы няма...

— Божанька... Сонца ўжо зайшло... Змрокі пачаліся... І тут толькі Янка ўгледзіў, што стаіць на старым могільніку, сярод лесу высокіх, аброслых мохам крыжоў...

Шмат страшных казак аб мярцох і ваўкалаках ведае ён з гэтага месца...

— Ці тут канец зямлі?

Пасадзец, 1917 г.

Ю Л Ь К А

У маленькай дзесяцімесячнай Юлькі „Ма“ (мама) была самым найвялікшым аўторытэтам на цэлым сьвеце, бо сьвет без падтрыманьня—чужая і нічога нявартая рэч, а „Ма“ вельмі падтрымлівала Юльку—яна давала сваёй дачцэ „гам“ (есьці). „Гам“, як кожнаму вядома, не абы што: бяз есьцікі й піці чалавек ня можа жыці. І Юлька мела сваю хатку на грудзёх у маткі. Апрача яды, Юлька мела ад „Ма“ й духоўныя харчы—чароўныя, вясёлыя й смутныя песьні над калыскай. Гэтыя песьні Юлька, мабыць, усё жыцьцё не забудзе...

Маці патроху тлумачыла Юльцы вялізарную кнігу жыцьця—гэту мудрую хартыю, якую чытаеш-чытаеш да самай магілы і ніколі да канца не даходзіш.

Яна нудная й часам жудасная, і шчасьліў той чалавек, хто ў шчырай прыязні да другіх людзей, акружаны іхняй увагаю да сябе, забываецца аб гэтай праклятай кнізе...

Юльку бог у справе прытульнасьці не пакрыўдзіў. Маці толькі аб ёй і клапаціцца, і Юлька павінна дзякаваць богу за добрую „Ма“, якая гатова ўсім жыцьцём сваім ахвяраваць за сваю дачурку. У адплату за гэта некалі і Юлька будзе такой-жа добрай маткай.

Усё акружаючае маленькую Юльку, як жывыя й няжывыя рэчы—дзеці, кіцька, цюця, стол, падушка й люля—былі яе „лялі“. Яна мела з імі вельмі грунтоўныя стычкі: яна ўсё прабавала на „гам“. У гэтым выяўлялася ўся яе зацікаўленасьць і практычнасьць у жыцьці:

Есьці, есьці й яшчэ раз есьці.

Калі было ўспадобу—губкі яе складваліся ў жывую кветку-ўсьмешку; калі не, дык яе незадаволенасьць вызначалася плачам. Яна плакала шчыра й доўга, усім целам, усёй істотай. Боўтала тады ручкамі й ножкамі. Цяжка прыходзілася тады маці, але матчыны грудзі ўсё перамагалі.

„Ма“ была найсмачнейшая за ўсе лялі на сьвеце. А смак Юлька мела добры.

Жывому чалавеку за печкай доўга не ўсядзець, і Юлька таксама ня раз рабіла „гайда“—вандроўкі з хаткі роднай на шырокі божы сьвет—на дзядзінец. Кожны раз яна пры гэтым жмурыла вочкі свае на сонца, хвалявалася, лавіла ручкамі паветра і зьесьці хацела ўвесь сьвет, які й сталаму чалавеку лёгка ў рукі не даецца. Але тым болей хацелася Юльцы дастаць талерачку з неба, як гэта кажуць. Мяцежныя агнёвыя жаданьні напаўнялі яе душу, і цяжка прыходзілася тады маці. Бяз гісторый і плачу тут абыходзіцца не магло, і гэтакія рэчы звычайна канчаліся выкупам, які павінен быў быць багаты: смачная сусолачка з цукрам, шкляная качалачка, бліскучая паперка, абручок, і, словам, самыя найцікавейшыя скарбы-цацы на сьвеце ляжалі пад ножкамі Юлькі; гэтыя цацкі рабілі „дзін-дзін-дзін, там-та-ра-рам!“ Імі маці варажыла Юльчына сэрца, дый цацкамі, хаця другога фасону, людзі забаўляюцца да самай сьмерці. Толькі дарослыя людзі дастаюць гэтыя цацкі бяз эгіды-маці.

Але Юлька бяз маці—чалавек ня зусім незалежны. Юлька ў гэтым магла пераканацца тады, як маці пры жніве пакінула яе ў кошыку на падушачцы адну на мяжы.

Быў цёплы сонечны дзень. Паўднёвае зацішша панавала ўсюды. З-з-з-м!—гудзелі мушкі над Юльчынай галоўкай. Часам мятлічка гладзіла скрыдлачкамі яе кволяы шчочкі. Часам птушачка вілася над ёю. Траўка шчыкатала... Юлька лавіла рукамі направа й налева. Гатова была зьесьці ўсё, што ні давалася на „гам“. Пры ёй сядзеў добры вартаўнік і таварыш з хаты роднай—кот. Гэта яе супакойвала тады, калі яна ўспамінала аб мамцы. Але вось кот улізнуў кудысь за птушкай цікаваць, і Юлька адна-аднюсенька засталася...

Яна жмурыла вочы на сонца й пры гэтым успомніла, што „Ма“, паказваючы на агонь у печцы, кажа „зю-зю!“ Хацела Юлька таксама казаць „зю“, але ад вялікай старанасьці й натугі пацягнулася яна ўсім целам у адзін бок ды—кульгіць з кошыкам у баразну.

Што было потым?

Цёмна ў вачох зрабілася ёй, як-бы яна ў бяздонную процьму паляцела, і яна першы раз у жыцці, у вялікім страху й роспачы, крыкнула „ма-ма!“

Маці пачула толькі тады, калі Юлька ўжо аж пасінула ад плачу, упэцканая ў пяску.

Гэта была яе першая спроба жыць у адзіноце без апоры.

Прайшло яшчэ некалькі месяцаў. Юлька ўжо гаворыць: „та-та“, „ма-ма“, „кіц-ка“, „цю-ця“, „ца-ца“, „ля-ля“ і г. д. Веда яе павялічваецца з кожным днём. Яе ручкі ўжо не хапаюцца за ўсё, што вочкі яе бачаць. Вугаль яна ўжо ні за якія хаханькі ў губкі не бярэ, а хлеб з цукрам—чаму не?—Ого! Яна ўжо разумее, што—добра, а што—блага...

А прывычка, паганая прывычка, губіць ня толькі адзінага чалавека, але ўвесь сьвет...

Прывычка да матчынага малака каштавала Юльцы шмат сьлёз, шмат бясспрэчнага гора. Шмат ночаў яна не дасыпала тады, як матка яе адвучала ад сваіх грудзей, пасыпаючы іх перцам. І бадай да дваццаці год яшчэ будзе Юлька спрасонку пальчык свой ссаць, а да самай сьмерці ў час пярэпалаху крычаць „мама“.

Але ў жыцці нічога адвечнага няма, усё мяняецца, прагрэсуе. Юлька гэта, каб толькі хацела, дык даведлася-б з сваёй практыкі: яна ўжо на руках і нагах паўзе па хаце пад сталом, разам з курмі, катом. Яна ёрзае, вандруе па куткох, шукаючы працы. А працы гэтай хоць [адбаўляй: гладыш з малаком дагары пераверне, лужыцу кашулькай вымажа, лыжкай аб падлогу забарабаніць. Што й гаварыць—працы шмат, дый досыць сур'ёзнай працы; каб, здаецца, дваццаць рук мела Юлька—і то было-б мала.

Чалавек бяз руху й работы нудзіцца, марнее, кажуць філёзофы,—і гэта ёсьць бясспрэчная праўда. Вось пытайцеся ў Юлькі, бо яна ўжо разумная досыць. Маці яе адукуе:

— Рабі аладачкі, Юлька.

Юлька плёскае ручкамі.

— Дзе божанька?

Юлька пальчыкам паказвае на сьвяты абраз.

— Як кароўка мычыць?

— М-м-у-у-у!

— Як авечка кажа?

— М-м-э-э-э!

— Як тата злуецца?

Юлька сьціскае кулачкі, робіць гнеўныя вочкі ды кажа з імпэтам „г-э-э!“

Пасьля гэтага яна глядзіць на ўсіх вачыма Аляксандра Македонскага. Жартачкі—яна ўвесь сьвет перамагла.

У нагароду маці бярэ яе на рукі, туліць да сябе й цалуе. Без нагароды ніхто нічога ня робіць, апрача вялікіх самаахвярнікаў-ідэалістых, якіх скептыкі ня хваляць.

Цалуючы Юльку, маці раптам пачынае злавацца, кажучы „фэ, смаркатая!“—і пры гэтым бярэцца фартухом выцраць Юльчын носік. Юлька не даецца й пачынае горка плакаць.

Нос—гэта самае слабое месца ў Юлькі. Шмат горкіх минут ён ёй каштуе. І такая, здаецца, драбніца—нос! Аж сьмешна, але ў гэтым і ўся трагедыя, што часам дробненькі камарык звальвае з ног магутнага лева.

У хаце—вялікая радасьць.

Тата толькі што пехатой з кірмашу вярнуўся, дый то падышоў да стала, дзе бабка і мама паставілі Юльку і вучаць яе хадзіць.

Юлька стаіць на стале, разьняўшы ручкі для роўнавагі. Вочкі спалоханы. Добра бабцы сьмяяцца, а каб яе паставілі на канаце, нацягнутым на двух слупох і казалі-б ёй—„танцуй“. Нябось, тады не сьмяялася-б.

— Ма-ма!—просіцца Юлька ў вялікім страху.

— Ка мне! ка мне!—выстаўляючы рукі энэргічна кажа мама.

А Юльцы яе малосенькія ножкі здаюцца стопудовымі вагамі. Адвагі й няма й цяжка—ой, як цяжка!—рабіць першы, сталы крок у жыцьці! Адважыцца трудна на гэта й сталаму чалавеку.

Але, бачачы, што шэсьць зацікаўленых, уважных вачэй глядзяць на яе, дык у яе душы будзіцца разам і гэрой і артысты. Яна адважылася і...

— Раз! два!—лічаць трое сталых людзей крокі маленства.

Плясь!—і Юлька гоцнулася аб стол, вачыма ратунку просячы.

І не пасьпелі яе падтрымаць у трудную хвіліну шэсьць моцных, сталых рук—эх, людзі!..

А з гэтых двух першых крокаў маці з бабкай радуюцца і нацешыцца ня могуць.

— Вось пацеха!..—з укорам кажа бацька,—папробавалі-б зьлічыць, колькі крокаў я сягоньня махануў на кірмаш ды з кірмашу,—вёрст сорок, здаецца, а вы ані слова аб гэтым...

Але ўпарты дух чалавечы, хоць лобам, а сьцяну праб'е: праз тры дні Юлька ўжо хадзіла па падлозе, як муштраваны ваяка-пяхотнік, а праз тыдзень Юлька ўжо так круцілася матцы пад ногі, што той гэты фокус нават абрыд. Яна гнала ад сябе Юльку, як ката, кажучы „апсік!“

Юльцы гэта вельмі падабалася, і яна мамцы мяўкала, як кот—„мяў! мяў!“

Яшчэ троху падрасла Юлька. Яна ўжо ў сукенцы паркалёвай, бо не маленькая, дзякаваць богу,—ёй ужо тры гады! Як матылёк, круціцца, лётае ў агародзе сярод чырвонага маку.

Ёй вельмі смачна рабіць тое, чаго няможна, і маці мае дзеля гэтага вялікія клопаты. Калі скажа Юльцы ня пэцкаць спаднічкі, дык якраз прыдзе запэцканая ў грязь з ног да галавы. Скажа ёй не чапаць макаў, дык якраз наскубе поўныя жмені. Скажа ёй:

— Юлька, ідзі спаць!

— Не хацу!

— Ня йдзі спаць!

— Пайду!

— Гуляй сабе!

— Не хацу!

— Ня гуляй!

— Бу гуляць!

Але гэты шайтан праціўнасьці не заўсёды пануе над ёй. Часам яна бывае ласкавенькай, добраўкай і міленькай—як бабка ёй казкі поначы апавядае.

Шчырым срэбным хохатам сьмяецца яна гады, як лютага воўка забіваюць, калі людаедзіха-вядзьмарка памірае.

Горкімі слязамі плача яна тады, як воўк шэры зьядае чырвоную шапачку.

Пры гэтых казках блакітныя вочкі яе блішчаць, як зоркі або як кветкі ў кроплях сьветлай расіцы.

А па начох сьняцца ёй дзіўныя сны.

Ці разумее Юлька шчасьце сваё?—хіба не. Хутчэй яна разумее сваё гора, калі які-колечы дзіцячы капрыз не выпаўняецца.

І хочацца ёй быць вялікай, як бабка. Пачынае яна з лічбаў—з матэматыкі:

— Раз! два! тры!—лічыць яна па пальцах і задумваецца.

— Раз! два! тры! пяць! дваццаць! сто!—ажно ў пот яе кідае. Але далей ня йдзе. Хоць матэматыка ёсьць грунтам усяму на сьвеце, але Юлька яшчэ на гэтым „грунце“ слаба трымаецца.

Ды ці ня можна жыць бяз гэтых нудных цыфраў? І Юлька досыць весела жыве бяз іх. Назьбірае кветак—васількоў. Разложыць іх на камені. Адна кветка—мамка, другая—бацька, трэцяя—бабка, чацьвертая—цюцька. А камень—хата. І пачынаецца будняя аповесьць чалавечага жыцьця: кветкі гаспадараць на камені, аж любя глянуць.

У печы топіцца. Маці аладкі пячэ. Бабка кароўку доіць. Тата хамут ладзіць. Цюцька брэша. Словам, цэлая катавасія. А Юлька мае работы па горла—за ўсіх гаварыць, за ўсіх работу рабіць і зухавацца. Канчаецца гэта звычайна катастрофай—хатка-камень ляціць у рэчку, а людзі-кветкі топчуцца нагамі. Толькі Юлька ня плача над руінамі. Яна, як сам бог-гасподзь. Зруйнавала адзін сьвет і з хаосу творыць другі.

Яна, Юлька—маці. Пры ёй дачушка—лялечка. І няньчыць, і песьціць, і галубіць Юлька дзіця сваё роднае, але, як прыкладная, добрая маці, часамі розгай сьцэбае яе й пры гэтым прыгаварвае:

— А ня рві маку! А ня пэчкай спадніцы! А слухай, што матка табе кажа, ты, такая й сякая!

Словам, малое жыцьцё, як мастак, як поэта ў час натхнёнай творчасьці сваёй.

— Хто пякней,—пытаюцца ў Юлькі,—ты ці мамка?

Юлька думае.

І мамку яна крыўдзіць ня хоча, але ўжо сама маленькая кабета й мае свой форс і гонар:

— Я пякней!—кажа яна цввёрда.

— Ах ты, нягодніца!—нібы-то злуецца мама.

— Хто пякней, ты ці лялька?

Доўга думае Юлька.

Барацьба кіпіць і расьце ў яе маленькай душы. Але матчына сэрца гатова ўсім ахвяраваць дзеля любага дзіцяці свайго, а Юлька, як-ні-як, хоць ёй яшчэ толькі пяць гадоў, а ўсё-ж такі маці, бо дачку-ляльку мае.

— Лялька пякней!—кажа яна ўрэшце...

Аказваецца, што душа яе вялікая: пачуцьцё маткі ўзгадавана ў яе сэрцы і душы крывёй і малаком ранейшай маткі.

У Юлькі матчына сям'яахвярнасьць жыве поўным жыцьцём, хаця імя свайго яна яшчэ выгаварваць ня можа. Замест „Юлька“, кажа „Юйка“. Аж бацька злуецца на яе за гэта самае і часам гнеўна кажа:

— Юлька!

— Га!

— Хадзі ка мне!

Яна падыходзіць.

— Кажы—Юлька!

— Юйка!

— Кажы—Юль-ка!

— Юй-ка!

— Ах ты, паганая! Вучыся палюдзку гаварыць!

— Не хацу!

— Дык ня вучыся!

— Хацу вуціцца!

— Ну, дык глядзі на мяне!

Юлька глядзіць на яго.

— Добра глядзі.

Юлька добра глядзіць.

— Рабі губамі гэтак, як я, і кажы—Юль! Юль! Юль!

Юлька робіць губамі гэтак, як ён, і кажа:

— Юй! Юй! Юй!

— Го! го! го!—сьмяецца бацька.

— Гы! гы! гы!—плача дачушка.

І гэта пайшло ў забыцьцё. Яна ўжо так чыста гаворыць, што і бацьку перавастрыла—зввініць, як званочак. Малоціць языком, як цэпам усё роўна. І ня дзіва, бо яна ўжо ходзіць у школу, у тую вялікую школу навукі, дзе ўсё пачынаецца з „А, Б“.

Тут для Юлькі адчыніўся новы сьвет пазнаньня добрага й благога. Забурліла глыбокая крыніца жыцьця, дзе шчасце й гора перамешаны, дзе пануе вялікая неразбярыха: адна й тая самая рэч аднаму чалавеку здаецца шчасьцем, другому—горам...

Пальцы ў Юлькі ў атраманце. Гэта адзнака старанасьці, цярплівасьці, мудрасьці і працы. Яна піша і малюе так многа, што аж паперы не хапае. І прыходзіцца ёй гэтую вялікую здольнасьць сваю на ўласным твары паказваць—запэцканы нос і шчочкі і нават вочы.

Гэта, разумеецца, вельмі кепска, але што зрабілі з чалавечай душою, калі яна яшчэ такая кволая й вымагае вялікай ашліфоўкі. Ня глядзячы на ўсё, Юлька яшчэ зусім малюсенькая—ёй усяго шэсьць гадоў. Яна яшчэ часта пальчык у губкі кладзе й моцна трымаецца за матчын фартух.

Як пойдзе яе далейшае жыцьцё?

Чытайце вялізарныя кнігі і галаваломныя романы і тады даведаецеся.

Пасадзец, 1917 г.

МАЛЫЯ ДРЫВАСЕКІ

Зімовы дзень блішчыць тысячу агнямі.

Крэпкі мароз. Сьнег пад нагамі скрыпіць, як жывы.

Пад белай пакрыўкай сьнегу, як задумлены старац, стаіць сасновы бор.

Ціха, пуста. Толькі грук дрывасекаў нясецца па ваколіцы. Трах-трах! трах-трах!—чуваць з высокага бору.

Яшчэ далёку можна прыкмеціць, як блішчыць пад сонцам піла, а абапал матулі-сасны стаяць, як мурашкі, двое маленькіх хлапчукоў.

Яны махаюць рукамі гэтак шпарка, што лахманы іхніх падраных абноскаў разьвяваюцца й адкрываюць голае цела... Але піла ўсё глыбей ды глыбей удаецца ў сэрца сасны і... трах!—павалілася! І з-пад густога сьнежнага куродыму панёсься расьцяглы стогн...

Малыя дрывасекі былі браты. Старшаму—Цішку—было дзесяць гадоў, меншаму—Халімону—восем гадоў.

Іх бацька—храмы Цыпрук—быў п'яніца; жонку й дзяцей трымаў пад свой цвiк: карміў іх больш лупцоўкамі, як хлебам.

Выпраўляў храмы Цыпрук хлопчыкаў да купца ў лес на зарабаткі, а грошы забіраў сабе й прапіваў...

Трудна жылося малым дрывасекам, але што зробіш?

— Дзякаваць богу, што бацька хоць на полудзень даў па кавалку хлеба...

Паваліўшы некалькі сосен, хлопчыкі ўзяліся шчыра грызці сухі хлеб; вочы іх зайскрыліся, шчочкі расчырванеліся...

— Ого, есьці, ого!.. Якое шчасьце!.. Ды яшчэ далёка ад бацькаўскага крыку.—Але яшчэ ня кончылі яны палуднаваць, як узнялася завея, мяцеліца.

Застагнаў, засьвістаў высокі бор. Пачаў кружыцца белы сьнег. Быццам белае мора, быццам белыя коні, насіліся цэлыя гурбы... Страшна было ў бары.

Усе дрывасекі разьбегліся барджэй дамоў, а Цішка з Халімонам баяліся, каб бацька ня крычаў на іх, што зарана прышлі з лесу... Селі пад вялікай сасной, прытуліліся адзін да другога, як малыя птушкі, і дрыжалі...

— Баюся!—усхліпваў меншы Халімон.

— Во, дурань, чаго баяцца!—цешыў яго большы Цішка:—зара дамоў пойдзем!

— Дамоў пойдзем!—заенчаў Халімон. І яны пайшлі.

Стагнаў і плакаў бор, але яшчэ можна было йсьці, а на чыстым полі—сьвету ня відаць было. Толькі бачылі малыя дрывасекі, як белыя клубы зьмеямі зьвіваліся, дыхалі холадам на іх ды сыпалі шротам па тварыках...

Хадзілі-хадзілі, брылі-брылі, але куды—і самі ня ведалі...

Змарыліся. Агарнула ноч, сьнег дайшоў вышэй пояса.

— Ляжам!—сказаў меншы Халімон.

— Ляжам!—адказаў большы Цішка.

І ляглі. Моцна, моцна прытуліліся адзін да другога і ўсплакалі, пакуль мелі сілы.

Але... зрабілася гэтак цёпла...

Або-о-о! сядзяць за сталом... маці радуецца, што прышлі... падала цёплы праснак... Бацька сядзіць лагодненька... Пад'елі, памаліліся й паляглі на палок каля печы... Котка ласілася да іх, і яны радасна заснулі...

У поўнач пацішэла мяцеліца. Выглянуў чырвоны месяц і ўкруг яго танцавалі зоркі, пазіраючы на белую зямлю.

Толькі на трэці дзень адкапалі малых замёрзлых дрывасекаў.

Вільня, 1913 г.

ЯК У БІБЛІ

Ехаў Сымон з кірмашу да хаты і раптам—стоп машына: кабыла занаравілася—ня йдзе дый годзе! Часам яна рабілася ў яго вельмі капрызнай і бяз меры ўпартай. Сымон пачаў яе ўгаварваць добрымі, лагоднымі словамі—і так, і гэтак (на словы ён быў вялікі майстар), а яна хоць-бы што, ні з месца, як-бы не да яе гавораць.

— Добра,—кажа Сымон,—ведаю я тваю хваробу, ведаю й лякарства.

І Сымон, доўга ня думаючы, злез з калёс, падышоў да плоту, выламаў парканіну, вярнуўся да воза і пачаў біць сваю кабылу. Так шчыра й моцна біў яе, што аж сам змаруўся. А чым болей біў яе, тым болей яшчэ біць хацелася! Ён чуў у гэтым нейкі асобны смак і вялікае здавольненне. Тут ён спаганяў злосьць за гаротнае жыццё сваё.

Кабыле ён плаціў за крыўды, што меў і ад жонкі блажой, і ад пана ганебнага, і ад суседзяй-хціўцаў, і ад сьвету ўсяго. Усё стаяла перад яго вачыма жывюсенька. А ён толькі скрыгатаў зубамі й махаў парканінай над крыжам няшчаснай кабылы з такім імпэтам, што аж гудзела й сьвістала ў паветры, як ад віхру чартоўскага.

А кабыла ад такой кары яшчэ болей зафанабэрылася, яшчэ болей узбунтавалася ды яшчэ болей забрыкала заднімі нагамі. А бунт, сваім чынам, мае вялікую сілу—чым болей бунтуешся, тым яшчэ болей бунтаваць хочацца; ды калі яшчэ за гэта б'юць, дык тады бунт—адно толькі збавеньне і ўцеха. Хочацца, каб цябе білі дзеля таго толькі, каб бунтавацца, бунтавацца без канца й меры—хай лопаюцца, хай трэскаюцца.

Аднак, урэшце, кабыла ня выцerpела і голасам чалавечым загаварыла, як калісьці асьліха Валаама. Ды тут камень загаварыў-бы, ня толькі жывёліна!

— За што ты мяне б'еш, за што?—пачала кабыла,— добры з цябе гаспадар! Ці не надрывалася я ў цябе пад самымі цяжкімі вазамі? Ці ня я заворвала ў цябе твой камяністы шнур? Ці ня ты на мне ездзіў з кірмашу ўстрой галавой, ліхі, як чорт, і п'яны, як сьвіньня? Ці ня я выстойвала цэлымі гадзінамі, галодная й халодная, ля карчмы, цябе чакаючы, а потым да самых варот тваёй гасподы цябе, як калоду, цягала? Усе рэбры мае ты паламаў, толькі скура ды косьці асталіся... Не! Я болей не магу так! Ні за што на сьвеце не дазволю, каб ты болей здзекваўся нада мною! Дзе тваё сумленьне, няўдзячны чалавек?

Кабыла душылася сваімі словамі. Вочы яе памутнелі й наліліся крывёю. Ніжняя губа яе апусьцілася ўніз. Крывая пена пакрыла яе ўсю... Бакі былі моцна сьцягнуты з голаду, а хрыбет і рэбры тарчэлі вострыя й сухія...

Сымон вылупіў вочы і ня ведаў, што адказаць. Нешта ўзбудзілася ў яго душы такое, што страсянула ўсяго яго з ног да галавы. Чалавек як-бы прачнуўся ад доўгага сну нядбаласьці й абібоцтва. Пытаньні за пытаньнямі, як цэлы рой аваднёў, пачалі кружыцца ў яго мазгох: „Мо' праўда я сам ва ўсім вінават, а ня людзі? Чаму я заўсёды другіх віню ў сваім горы? Чаму я такі дзікі, цёмны, злосны й дурны? Ці-ж я ня мог жыць так, як другія на сьвеце божым жывуць? Чаму я раблю тое, ды ня сёе? Чаму з мяне ўсе сьмяюцца? Сымон такі, сякі й гэтакі—кажуць людзі. Чаму я вінавачу заўсёды таго, хто не вінават?“

Пытаньні проста ня тоўпіліся ў яго атуманенай галаве. Што рабіць ды што рабіць?—развёў ён рукамі ў распачы вялікай.

А кабыла пры гэтым павалілася на ўсе чатыры нагі свае й плакала-галасіла так моцна, што худое цела яе страшэнна траслося. Потым яна сьціхла, ня маючы болей сіл плакаць і стагнаць.

У Сымона ад вялікага жалю ажно ў грудзёх нешта каменем сьпёрлася, што ён дыхаць ня мог.

„Бедная пакутніца,—падумаў ён, будучы пэўны, што кабыла ўжо здыхае“. І тут новы страх яго агарнуў: што-ж ён будзе цяпер рабіць у гаспадарцы без сваёй апоры-гара-

пашніцы? Якая-б ні была кабыла, а ўсё-ж такі яна яму ўжо гадоў мо' з дзесяць як шчыра служыць, бязупынна працуе... Ён-жа прападзе без яе, за нівошта прападзе... Яшчэ горшае, чым раней, жыцьцё малявалася яму, бо лепей, як лепей, а горай заўсёды можа быць. Во дзе прышла на маю бедную галованьку самая заядлая пагібель!

Чорныя, як ноч, думкі апанавалі Сымона. Ён тапіўся ў іх, як у глыбокім моры. Што будзе ды што будзе?

Але як топішся, дык за брытву хопішся—паратунак мільгануў і яму: „О, каб цябе трасца! Зусім забыўся, што скура ад кабылы нечага варта. Гэта-ж будуць боты—ды яшчэ якія! А то ўсё жыцьцё сваё ў нейкіх атопках цягаюся!“ Тут на чалавека напала вялікая радасьць,—урэшце ён абуе боты. Ён зробіцца добрым гаспадаром і будзе іх мазаць у кожную нядзелю добрым бярозавым дзэгцем. А як трэба будзе йсьці на кірмаш, дык ён іх ускіне на плечы й пойдзе-пойдзе... Эга! гэткая пара ботаў—ня жартачкі якія! Яны бадай вартней каня: і вазіцца ня трэба з імі, і карміць ня трэба, і наравіцца ня будуць, і нукаць, і тпрукаць на іх ня трэба—ускінуў на плечы й валяй, куды вочы глядзяць... Ляці арлом проста! Сьвет божы вольны—ідзі, куды сабе хочаш. Боты—гэта ня тое, што лапці!

Тут такая вялікая радасьць агарнула Сымона, ажно ён сам дзівіцца пачаў: на якога ражна людзі жаляцца на сваё гора? Які чорт іх бярэ? І сьвет не такі кепскі, як здаецца спачатку, і жыць можна, ды не абы як—толькі-б ахвота была! Мабыць, у людзей ахвоты няма добра жыць на сьвеце,—цвёрда й ясна вытлумачыў сабе Сымон балючае й заблутанае жыцьцёвае пытаньне. Дурні ўсе!—строга асудзіў Сымон увесь людзкі род. А ў яго самога зьявілася вялікая гордасьць аб сабе, што ён адзін зразумеў, як трэба жыць, што ён адзін ведае, дзе сабака зарыты... Як матылі пад летнім сонцам, пырхалі яго думкі, бліскучыя й сьветлыя. Чалавек павярнуў аглоблямі ў другі бок і проста шчасьлівым зрабіўся.

Ад вялікага шчасьця Сымон таўхануў кабылу ў бок нагою. Кабыла раптам зноў ажыла, ускочыла на ногі, вырвалася з аглабель і стала дуба. З воч яе сыпаліся маланкі. Грыва

калматая натапоршчылася. Хвост трубой падняўся, і яна, як страшны зьвер, кінулася на яго...

Сымон крыкнуў ад страху й прачнуўся.

Сымоніха малаціла зграбна й спрытна качаргою па яго карку і галосна лаялася на ўсю вёску. Тут толькі Сымон успомніў, што на кірмашы выпіў лішнюю чарку і, едучы да хаты, крыху задрамаў.

Ён ляжаў на возе ля варот, а кабыла стаяла спакойна, апусьціўшы галаву, гледзячы тупымі сьлязьлівымі вачыма ў зямлю і, як нямы сьведка, чуць-чуць кратала ніжняй павіслай губой...

Вільня, 1915 г.

ДУДАР

Ой чачу, ой чачу,
Гарэлачку я хачу!
(Народная).

— Спачатку, дзеткі мае, здалося мне, што старыя часы раптам устроім галавой варочаюцца да нас: вось, знакам тым, цяперака няма вінаполек—і калісьці таксама ня было вінаполек. Але тутака трапілі якраз пальцам у вока. „Не заўсяды, як на дзяды“, дзеткі мае! Эхэ-хэ, „што было, тое травой зарасло“. Знакам тым, я йшчэ добра памятаю тыя дзянькі, калі з Рагазіны вазілі пузатыя бочкі „ачышчанай“, калі па дошках талакой качалі гэтыя самыя бочкі на высокі ганак Лейзаравай карчмы. Вось тады бываў гармідар заўсёды! Ня кідалі піць, пакуль не паваліліся снапамі пад стол. „Бірка“, знакам тым, ажно рабела ад значкоў. Кожны значок, дзеткі мае, азначаў медную чарку Лейзара. Э-хэ-хэ, „былі рокі, калі паны браліся ў бокі!“ А які з мяне музыка быў у тых гадох, дык толькі дзяржыся! Бывала, калі зайграю на дудзе „лявоніху“, дык людзі ажно хадыром хадзілі! Гэткія выкрутасы выраблялі, што гіцаль іх ведае! Дасьцё веры—зялезныя падкоўкі растоптывалі за адну вечарынку,—во што, знакам тым! Хоцькі-ня-хоцькі, і бязногі, здаецца, патрапіў-бы скакаць, калі я йграў „лявоніху“, „бычка“ ці „юрку“. Ня то, што цяперашняя „барэцкая“ ці „крамянецкая“ полька: фыц! мыц! Эт, плюнуць і то ня варта.

Дык вось, дзеткі мае, адзін раз перад калядамі выправіў мяне Лейзар у Рагазіну па гарэлку. Наста мая дала мне на дарогу ёмкі кавалак сьвежага сала з парсюка, што нядаўна закалолі на сьвята, усунула ў маю торбу цёплы праснак. Знакам тым, усяго было досыць. На ўсялякі выпадак узяў я й дуду з сабою. „Запас бяды ня чыніць“, дык меў храпку заўсёды дуду пры сабе трымаць. Уладзіўся як мае быць з гарэлкаю і паехаў сабе вечарком назад, аглядаючыся

па бакох, мо' дзе воўк накруціцца мне на тое ліха, бо ў тую зіму цягаліся яны цэлымі стадамі. Каняне было ў мяне хоць дужае, але гультаяватае—ідзе сабе памалу і, хоць ты зарэж яго, не пабяжыць. Знакам тым, мне страшэнна абрыдла. а тут мароз, хоць ты лысых лічы! Нешта кародзіць унутры—проста выпіць захацелася. Але як дастаць, каб „трынкнуць“ троху. Але зараз мільганула ў маёй галаве, што можна выкалупаць у бочцы дзюрачку дротам ад люлькі; і я ўзяўся за работу, як Халімон за бога ўсё роўна. Хутка я такі дагадаўся, што мой Сідар даўся: выкруціў я дротам адну й другую дзюрачку на славу, дастаў з саней саломіну, усунуў у дзюрачку і давай смактаць, як тое дзіцяне сасульку. Ці дасьце веры—адразу пачуў я гэtkі смак, нібы хто мёдам мазануў па душы маёй!.. Тут ужо я рад быў, што конь ідзе гэтак памалу. На грэблі, ля высокага мосту, акрутня парвалася, і я тпрукнуў каню. Тутака, знакам тым, я забыўся аб марозе, аб ваўкох, аб усім на сьвеце, разлажыў клумак свой на бочцы, як у сваёй хаце на багатую куцьцю ўсё роўна, і давай мяняць саломіну за саломінай. Месячык так сьвязаў, што нават малюсенькую дзюрачку ў бочцы, нібы сьлядок той ад мухі, і то бачыў я ясьнюсенька, дзеткі мае.

Хутка мне так весела зрабілася, што я зацягнуў песьню калядную:

Рана, рана куры папелі,—
Сьвяты вечар!

Выняў дуду й зайграў. Ці доўга я гэтак іграў—ня памятаю, але хутка пачуў званкі й застанавіўся паглядзець, хто гэта едзе. Ажно з другой стараны смаліць на чацьвёрцы паніч, а фурман у залатых гузіках ляскоча доўгай пугай: жа-а-ах!—ажно дрыжака па сьпіне прабірае. Пад'ехаўшы блізка, чацьвёрка астанавілася, паніч падскочыў ка мне,—я трохі, знакам тым, спужаўся. „Вось табе на!—думаю—адразу раскажа Лейзару аб усім“. Я спрытна заткнуў дзюрачку ў бочцы мяккім хлебам і квіта, пане Мікіта, мая хата з краю, я нічога ня знаю! Зняў шапку, пакланіўся панічу ў ногі; стаю, чухаючы патыліцу.

— Чаму, дурню, ня йграеш?—кажа паніч. Я маўчу.

— Чаму ня йграеш, дурню?—крычыць ён злосна.

Тут ужо ніякай радачкі не дасі. Я ўзяўся за дуду й засыпаў „лявоніху“. Пан пахваліў. Пахлопаў мяне па плячо, кажучы: „Лоўка йграеш, дурню, а яшчэ артачышся!“

— Ведаеш што,—пачаў ён далей,—паедзем ка мне, зайграеш там ігрышча, хай цябе качкі.

— Дык як-жа ж я, панічок, пакіну канягу сваю й бочку, знакам тым?—кажу я яму.

— Мой фурман астанецца тут, а мы з табой, дурню, паедзем на маёй чацьвёрцы,—Лейзар і не даведаецца нічога. Запражэш на раніцу майго каня, і, як „га“, бочка будзе на месцы. А за музыку дам табе два рублі.

Квапункі вялікія: ад Лейзара шэсьць залатовак і два рублі ў паніча, дык якраз маёй жонцы на чаравікі, ды яшчэ на хустку на сьвята, ды яшчэ хвост мне на выпіўку. А тут яшчэ хочацца паказаць, што ўлегцы ня ўзяць мяне, знакам тым,—і на панскіх ігрышчах граю. Вось я згадзіўся. Фурман панскі астаўся бочку вартаваць, а я з панічом смарганулі на ўсе застаўкі. Платы й дрэвы ажно мігацелі ў вачох. Паніч даў мне доўгую пугу ў рукі, а я толькі—смаргуль! Ажно любя, як ляскоча.

Прыехалі мы ўрэшце да панскіх пакояў, узяў я дуду пад паху, і паніч ўвёў мяне ў тыя пакоі. А там паўнюсенька гасьцей: панічоў, паненак, старых і маладых, ажно я здурманіўся. Колькі сьвечак, колькі лямпаў, а божухна! А падлога маляваная, гладкая, сьлізкая, што я проста на нагах стаяць не магу—усё сьлізгаюся. Каб не падтрымлівалі мяне панічы нейкія, знакам тым, дык я кульгіцнуў-бы дагары нагамі. А то сьмех, рогат. Гі-гі-гі!—пішчаць паненкі ценкімі галасочкамі. Го-го-го!—смяюцца панічы. Ядуць і п'юць гэтка стравы, што я проста ня ведаю, як гэта называецца.

Загадалі мне йграць: я й „лявоніху“, я й „бычка“, я й „юрку“, а яны скачуць, а яны выдаюць! Гіцаль іх бяры! на'т і наскія так не патрапяць. Але неяк пальцы мае пачалі дубець, я й пачаў даваць пудлы ў музыцы.

— А яму холадна!—засьмяяліся ўсе,—ну, дык выбірай сабе паненку.

— Не жартуйце,—кажу,—над бедным!

— Не! не! выбірай! выбірай, якую толькі хочаш—ажэнім!

Зірк я скоса на тыя паненкі, а ўсе так круць-муць каля мяне, і так глянуць, і гэтак усміхнуцца, што ў цябе ажно сэрца калаціцца пачынае, і гарачка нейкая ўсяго прабірае. А тыя ахвоты паддаюць. Я забыўся аб сваёй Насыці з чырвоным носам, адважыўся выбраць сабе кругленькую, гладкую паненачку і кажу:

— Гэта хай будзе мая!

— Я—твая! Я—твая!—піснула яна гэткім салодкім галасочкам, што я й дуду выпускаю з рук. „Ці я? ці ня я?“—думаю—неяк не верыцца.

— Пацалуй ты маю ножку!—кажа яна.

Каб гэтак, знакам тым, казала мая Наста, дык я піхнуў-бы яе ад сябе, што яна-б увідзела бацьку з таго сьвету, а тут я раскіс—і давай цалаваць яшчэ й яшчэ! Ніколі я смаку гэткага ня чуў: ад яе нейкай парфумай і цукеркамі аддае, ажно галава кружыцца.

— Кінь дуду, пойдзем у мой пакой: там цяплей,—кажа яна,—а тут холадна!

Як няпрытомны, пайшоў я за ёю, прыцмокваючы языком ад смаку, але тут раптам я сьлізгануўся. Я спалохаўся. Зірк сюды, зірк туды. Дзе панскія пакоі? Дзе мая паненачка? Нічагусенька няма!.. Я стаю пад мастом на лёдзе, адной нагой у праломцы... увесь упэцканы... Цьфу паганшчына! Дуда—параваная, знакам тым, ляжыць водаль. Цьфу, гіцаль! Я вьлез на гасьцінец. Каняне маё стаіць, апусьціўшы вушы, нібы нічога ня ведае. Бочка ляжыць на санях. Я паправіў акрутно, абцёрся сьнегам, сплюнуў, знакам тым, тры разы й паехаў да хаты.

Эхэ-хэ, дзеткі мае! колькі дзён апасьля мне проста млосна рабілася ад пастаяннага плюваньня,—было нясмачна, як-бы мыш глынуўшы. Завялікая была выпіўка!

Вільня, 1915 г.

ЛЯВОНІХА Й СЫМОНІХА

Лявоніха й Сымоніха—гэта дзве блізкія суседкі, дзве вясковыя ягадкі. Жывуць яны побач, пасярод вёскі, хата каля хаты. Хаты іхнія старэнькія, маленькія, закуранныя й нахіленыя адна да аднай; нібы зацікаўлена, пільна ўглядаецца адна на адну, пазірае вакно на вакно, дах на дах, комін на комін, адны аднымі любуюцца й налюбавацца ня могуць.

А з вакна хаткі сваёй глядзіць Лявоніха на хатку Сымоніхі, хоча даведацца, што там дзеецца-робіцца, што Сымоніха на сьняданьне ладзіць, якія бліны пячэ, чым падмазвае іх, які фартух сягонья надзела, ці вясёла яна і аб чым гутарыць з Сымонам сваім і аб чым думае яна. Лявоніха супакоіцца ня можа. Страшэнна ведаць хоча аб усім гэтым. Выцягвае шыю, настарожвае вушы, праз пабітую шыбіну ўцягвае носам паветра—мо' што-колечы слухам ці нюхам пачуе...

А Сымоніха ў сваёй хаце робіць тое самае ад пачатку да канца. Так, як і суседка, хоча ўсё знаць-ведаць, што робіцца ў Лявоніхі, з ня меншай зацікаўленасьцю, чым Лявоніха.

Аднастайнае, нуднае вясковае жыцьцё выгадала ў іх душах гэту цягу й вырасьціла яе ў вялікія разьмеры. Зацікаўленасьць наогул грае вялікую ролю ў стварэньні й разьвіцьці людзкой культуры і дапамагае шчасьцю на зямлі, а што тычыцца шчасьця ў Лявоніхі й Сымоніхі ад гэтай зацікаўленасьці, дык хто іх ведае—гэта зрабілася ў іх проста штодзённай патрэбай, як хлеб духоўны. У гэты бок яны, гэтыя дзве суседкі, пакіравалі ўсе сілы свайго духу, усю энэргію сваіх пачуцьцяў.

Але зацікаўленасьць іхняя таксама ня любіць абібоцтва, а шукае рознастайнасьці, руху. І вось Лявоніха з Сымоніхай ня могуць доўга здавальняцца толькі нямым пазіраньнем праз затуманеныя вакенцы сваіх хатак, і кожная з іх

ловіць зрэнкамі кожны рух суседкі. Не пралускаецца найкарацейшая гамонка, чуць прыметны шум і рып дзвьярэй або стук вілачніка. І вось суседкі, як-бы раней згаварыўшыся, спотайка соўваюцца з сваіх хат.

Як-бы рыхтуючыся зарэзаць чалавека альбо крадучыся да свайго заліхвацкага палобоўніка, Лявоніха на пальчыках падыходзіць да дзвьярэй. Ня чутно, як падымае клямку і як высувае напалавіну сваю галаву. І вось з заміраньнем сэрца Лявоніха блісь адным вокам у бок дзвьярэй Сымонавай хаты, так бліснула туды вокам, як-бы нажом пракалоць хацела дзверы Сымонавай хаты, каб разо́к хоць глянуць, што там робіцца.

Але, як толькі зірнула, дык, як апараная варам, адскочыла назад і стукнула дзвьярыма. Пры гэтым стукнулі дзверы й Сымонавай хаты, бо Сымоніха рабіла тое самае; і яны ўгледзелі адна адну ў імгненьне вока, у адных і тых самых позах, з аднымі й тымі самымі выразамі зацікаўленасьці ў вачох. Пры гэтым яны зрабіліся страшэнна падобнымі адна да аднай, і кожнай здавалася, што яна толькі глянула ў люстэрка.

Троху адсопшыся, яны зноў прыняліся за сваю работу. Урэшце, абедзьве, ня вытрываўшы, вышлі з сваіх хат, нібы на надвор'е паглядзець і курэй паклікаць.

— Ціп-ціп-ціп-ціп!—кажа Лявоніха.

— Ціп-ціп-ціп-ціп!—кажа Сымоніха.

І голас у іх адзін і той самы—троха пісклявы, троха з хрыпоткай, троха салодкі й троха горкі, троха лагодны й троха сварлівы.

— А дзе-ж мае куры дзеліся, каб іх каршун?—кажа Лявоніха.

— А дзе-ж мой певень прапаў, каб ён здох?—кажа Сымоніха.

Пры гэтым яны паглядаюць адна на адну няшчырымі, маслянымі вачыма. Хітрасьць і фальш відаць у кожным іх руху, у кожным павароце. А болей усяго гэта відаць у іх гутарках. Гэта хітрасьць даходзіць да сьмяхоты, да наіўнасьці, да нейкага асобнага выразу шчырасьці, і кожная з іх ведае думкі другой лепей, чымся свае ўласныя.

Страляючы вачыма адна ў адну, Сымоніха з Лявоніхай патроху пачынаюць гутарку, як-бы наладжваючы скрыпкі. Мова іх на першы погляд здаецца самай простаю і бязьвіннай, як дзіцячая гутарка, але яна і ня простая і не бязьвінная. Дзеля таго, каб зразумець глыбокі сэнс гэтай мовы, дык тут напэўна патрэбен добры тлумач—іначай чалавек не па-чуе праўдзівага смаку.

— Дзень добры, Сымоніха!—кажа Лявоніха.

Гэта значыць: галавой уніз, паскудніца!

— Добры дзень, Лявоніха!—кажа Сымоніха.

Гэта значыць: згінь ты, прападзі, падла старая!

— А даўненька мы ня бачыліся, суседачка.

Гэта значыць: дай бог, каб цябе, паганіцу, ужо болей ніхто ніколі не пабачыў.

— А во, іду даведацца, як ты маешся, міленькая.

Гэта значыць: чаму так доўга ліха цябе яшчэ не забрала, шэльма?

Пры гэтым суседкі дробнымі й пэўнымі крокамі падыходзяць адна да аднэй, не перарываючы сваёй гутаркі дыплёматычнай. Нібы войска на войска наступае.

— Эт,—кажа Лявоніха цукровым голасам,—жыву-гадуюся, як гарох той пры дарозе, кратаюся як-колечы.

— А што чуваць у цябе, кумачка-любачка?

Гэта значыць: трасца табе ў бок, ліха тваёй матары! Прышла ты, сарока, выведаць, што ў хаце маёй робіцца—скульлё даведаешся, недачаканьне!

— Эт,—кажа Сымоніха мядовым галасочкам,—і добра ня чуваць і ад ліха ня ціха. Ой, бедная мая галовачка! Ой, жыцьцё маё палынь-травіцаю зарасло!

Прыцельцы можна троха пажаліцца ды паскардзіцца.

Гэта значыць: каб ты не дажыла, не дакачалася, пакуль я буду табе хваліцца, нячыстая душа, сваім багацьцем. Працую й жыву. Бог і рубельчыкам, і тым, і сім не абмінае—я не такая крывуля, як ты!

Бабы робяць кіслыя твары, кожная на свой лад. Гэтыя фізіяноміі вельмі розняцца адна ад аднэй і вельмі падобны. Яны гавораць і мімікай.

Постаць Лявоніхі кажа бяз слоў, але выразна:

— З чым прышла, з тым і пойдзеш скрозь зямлю.

Выгляд Сымоніхі кажа бяз слоў, але досыць зразумела:

— Трэскайся, лопайся, але ты ў мяне шышка невялікая!

І добрыя суседкі далей гавораць:

— Скажы, любанька, Сымон твой перастаў піць? Ён рукамі болей да цябе ня соваецца?—пытаецца Лявоніха, і вочы яе робяцца рахманья й жаласьлівыя.

Гэта значыць: думаеш, гадзіна, ня ведаю, што ён тваю скуру лупіць і ўдзень і ўночы? Але ты, здыхляціна, гэткага мужыка ня варта!

— Ха-ха-ха, золатца маё!—сьмяецца весела Сымоніха,—дзякаваць божаньку, як толькі знахар даў мне лякарства, дык рукой адняло—другім чалавекам Сымон зрабіўся; цяпер у мяне ня жыцьцё, а проста рай.

Гэта значыць: хоць пукайся, сьцэрва, хоць трэскайся на кавалкі, хоць макам рассыпайся, ня буду табе на радасьць жаліцца, што ў мяне бакі, як цапамі пабітыя ад зялезных кулакоў Сымона, каб ты запрапасьцілася разам з ім!

Лявоніха бярэцца рукамі за твар Сымоніхі, углядаецца ёй у вочы, ківае галавой дый кажа:

— А праўду кажаш, дальбог, праўду! Ты цяпер куды лепей нават выглядаеш. Ты зрабілася, як тая макавачка чырвоненькая! А круглая-круглая, аж зайздрасць бярэ!

Гэта значыць: агіда ты! Прыгажэйшую за цябе ў труну кладуць. Ой, добранька ведаю жыцьцё тваё някельнае! Ад мяне, гадаўка, ня ўтоішы! Не на такую напала!

Сымоніха гладзіць Лявоніху й кажа:

— Няма чаго богу грашыць, неак кратаемся.

Гэта значыць: халера ты! Каб ты ўгару глядзела ды сонца ня бачыла! Каб цябе скруціла ў тры пагібелі! Нашто сыплеш мне соль на раны?

— Ніхто ў нашым сяле гэтак дружна ня жыве, як мы з табою!—здзіўлена й натхнёна кажа Лявоніха.

— Ды як-жа йначай, сэрца маё, як іначай, даражэнькая!—трапляе ёй у тон Сымоніха.

Гэта ўсё значыць: няпраўда! мана! фальш!

— Хадзі ка мне, зязюлечка, у хату! Пагаворым аб тым ды аб сім,—кажа Лявоніха.

Гэта значыць: каб ты на парозе маім ногі свае паламала, нячыстая душа! Каб ты галаву скруціла на ганку маім!

— Во, гвалтам цягне ў хату,—кажа Сымоніха,—дзякую, сястрычка, ды йдзем у маю хату,—і мы людзі хрышчоныя!

Гэта значыць: калі ніхто ня ведае, як хто абедае, дык я даведаюся, бо ўлегцы мяне ня возьмеш!

— Заходзь ка мне!—кажа Лявоніха.

— Ды ты йдзі ка мне!—упіраецца Сымоніха.

Лявоніха нагвалт хоча зайсьціся да Сымоніхі, а Сымоніха—да Лявоніхі.

Доўга цягне Лявоніха суседку да сябе ў хату—тая ўпіраецца й ня йдзе.

Доўга цягне Сымоніха суседку ў сваю хату—тая ня хоча ды годзе.

Урэшце, моцна нацягнутыя струны ня вытрываюць і лопаюцца з такім моцным трэскам, што трэск гэты творыць новую музыку. Суседкі пераходзяць ад няшчырасьці да шчырасьці:

— Як?!—кажа Лявоніха,—ты ганьбуеш маёй хатай?!—і вочы яе прымаюць свой праўдзівы выгляд—злосны, зняважлівы.

— Як?!—кажа Сымоніха,—ты пагарджаеш маім кутком?!—і вачыма пазірае яна на суседку так гнеўна, як-бы яе зьесьці хоча.

Слова за слова—і з іх пасіNELых вуснаў разам са сьлінай пачынаюць сыпацца такія адборныя й ядраныя слоўцы, як пацеркі, як зорачкі, як зязлены боб, як горкі перац. І тут ужо тлумач непатрэбны, бо кожнаму й так добра зразумела.

— Ты—сякая, ты—такая!—крычыць Лявоніха.

— Ты—такая, ты—сякая!—грыміць Сымоніха.

— Шэльма!—лаецца Лявоніха.

— Гадаўка!—дражніцца Сымоніха.

— Шэльма! шэльма!! шэльма!!!

— Гадаўка! гадаўка!! гадаўка!!!

Адна адну проста заклінае гэтымі брыдкімі словамі. Але болей ім слоў ужо нехапае, і яны ад слоў пераходзяць да рук:

— Во!

— На!

І дзьве фігі, як дубовыя сукі, выходзяць на сцэну. Фіга Сымоніхі пападае проста ў нос Лявонісе, а фіга Лявоніхі— акурат у нос Сымонісе. Але не ад фігаў пачалося і ня фігамі канчаецца гэта гісторыя. Пачынаецца новая праца звычайнымі кулакамі, потым парканінамі, потым пачынаюць качаць адна адну па зямлі і рваць за доўгія валасы. Ды ёсьць у іх розныя спосабы калатні—усіх і не пералічыш адразу.

На крыкі й ляманты зьбягаецца ўся вёска. А Сымон з Лявонам стаяць каля сваіх хат ды толькі сьмяюцца. Вось гэты сьмех памагае разьюшаным бабам, як халодная вада. Пачуўшы сьмех сваіх мужыкоў, яны перарываюць калатню, ускакваюць з зямлі, і кожная злосна кідаецца на свайго мужа за тое, што, гад, ня толькі не памагае ў гэткай бядзе, каб выйсьці з гонарам, ды яшчэ сьмяецца з сваёй пакрыўджанай жонкі.

Пасьля гэтага суседкі цэлы дзень, кожная на сваім дварэ, крычаць адна другой такія словы й вытвараюць такія штукі, якіх людзі добрыя ня ведаюць і сьвет божы ня бачуў...

Пасьля гэтага пару дзён суседкі зусім ня цікавяцца адна адна—ня прыслухоўваюцца і ў вокна не паглядаюць.

А ў нядзелю йдуць разам на кірмаш, як ні ў чым ня бывала, і дружба ў іх яшчэ болей павялічваецца.

Пасьля кірмашу пачынаецца ў іх уся гісторыя з самага пачатку, перайначаная на новы лад—дзе дабаўляецца, дзе адбаўляецца—связаўтка, навіосенькая гісторыя, як-бы толькі радзілася яна на сьвет божы.

Гэтак ідзе тыдзень за тыднем, месяц за месяцам, год за годам, акуратна, як па загаду звышку.

І трэба прызнацца, што Сымоніха з Лявоніхай маюць вялікі спрыт прыдумваць на кожны раз новыя прычыны, за што цалавацца й за што біцца, робячы гэтым прыемнасьць і самым сабе і добрым людзям.

ПАНАС НА НЕБЕ

(Подлуг народнай казкі)

Памёр стары Панас.

Яго цела пахавалі на могліцах, а душа, як усе людзкія душы, жаўранкам на неба паляцела.

Панас, папаўшы ў незнаёмае месца, пачаў азірацца па баках і скоро ўцяміў, як і што: „Эт, язык да Кіева давядзе! Хто пытае, той ня блудзіць“. І давай у стрэчных-папярэчных дапытвацца:

— А дзе-ж тут, пане-дабрадзеі, дарога ў рай?

Скрыдлатыя анёлы казелілі вочы на простую душачку, а ўсё-ж ткі паказвалі дарогу ў рай, пэўныя, што тут ніякіх хітрыкаў няма; а калі чалавек так упарта смалой у вочы лезе, дык гэта ня хаханкі якія.

Бокам-скокам, і—Панас дабраўся да райскай брамы.

— Гэй!—крыкнуў Панас знадворку:—пусьці, дзядзька, у рай!

— А хто гэта там горла дзярэ?—адазваўся ключар. Пятро з другога боку.

— Гэта я!

— А хто ты?

— Ну, я-ж! Адчыні, дзядзька, браму!

— Бач ты, які спрытны! А што ты там на зямлі рабіў? Будзь ласкаў сказаць!

Тут Панасу троху моташна зрабілася. Успомніў ён, як аднаго разу перад папом шапкі ня зьняў. Успомніў ён, як маці яго памёрла, дык ён няскора крыж на магіле ставіў, пакуль яму не ўдалося ўкрасьці сасну з панскага лесу. І яшчэ шмат чаго прыпамінаў ён і пачаў чухаць патыліцу.

— Як цябе завуць?—запытаўся ключар Пятро і высунуўся трохі з-за брамы, аглядаючы Панаса з галавы да ног.

— Панас,—палахліва, як перад вураднікам стоячы, адказвае Панас і апускае вочы.

— Маліўся? — сур'ёзна пытаецца далей Пятро.

— Часамі, — бармоча Панас, азіраючыся па баках, як-бы ратунку шукаючы.

— Чаму „часамі“? — строга крычыць Пятро.

— Бо, ведаеш, паночку, бо... бо... бо... я.. ня ўмею... — душыўся Панас сваімі словамі, як-бы гарачыя клёцкі глытаючы.

— Ага, значыць не акуратна маліўся, — адчаканьваючы кожнае слова, як асэсар, цвёрда, з павагай кажа Пятро. — А выпіваў акуратна? А жонку біў? А за гаспадаркай ніколі не глядзеў?

Нібы шротам засыпаў яго Пятро пытаннямі. Панас пры гэтым гэтак корчыўся, нібы яго сьцябалі крапівой.

— Ідзі ў пекла! — сказаў, нарэшце, Пятро ды ўжо хацеў зачыніць браму.

Панас, угледзеўшы гэткую штуку, цмокнуў у руку Пятру й давай маліць-прасіць, як ён добра навучыўся на зямлі перад старой паняй, калі яго кабылу забіралі ў хлеў за патраву:

— А я-ж нявучоны.. а я-ж простае, цёмнае мужыччо, — застагнаў-заенчыў ён на ўсё неба. — Ці-ж я вінаваты, калі ня ведаў, як жыць на сьвеце?.. Ці-ж я вінаваты, калі я ня...

— Ну, годзі! годзі! — перабіў яго прычитаньні Пятро і, з усьмешкай гледзячы на Панаса, гладзіў сваю сіваю бараду. — Добра, Панас, мо' пойдзеш у рай, бо, ведама, ты нявучоны. Але вось такая рэч — ня пушчу цябе ў рай, покуль не навучышся хоць крыху грамаце. Прынамсі, будзеш сядзець там і пацеры чытаць. А то прыкра, калі ты на ўсіх сьвятых дурной варонай глядзець, будзеш, і ніхто голасу твайго не пачуе.

Панасу зрабілася нясмачна на душы.

„Ліха ведае! Гэта лёгка сказаць: навучыцца грамаце! Мой Габрусь пяць зім вучыўся і чужь па складох чытае. А мне, старому дыдлу, дзе тут уцяміць?“

Ажно шорах беднага прабіраў.

Тымчасам Пятро, зачыніўшы вароты, падаў яму кантычку, па якой загадаў вучыцца.

Панас ткнуў кніжку за пазуху і папёр, куды вочы глядзяць, маркотна апусьціўшы голаў. Ён нават і надзею страціў

папасьці ў рай. Яму здавалася, што куды лягчэй галавой уніз хадзіць, чымся навучыцца грамаце. Але „як топішся, то за брытву хопішся“—кажуць людзі. І бедны Панас, ня маючы жаднага ратунку, расчыніў кантычку і, як той бусел, скоса зірнуў на незразумелыя літары. Ой, як не хацелася яму папасьці на цымус у пекла! „Купіў—ня купіў, а патаргаваць можна“, бадрыў ён сам сябе і сеў на камень сярод гасьцінца. Утаропіў вочы ў кантычку і давай у стрэчнага-папярэчнага дапытвацца:

— Паночку, родненькі, што гэта за літара? А што азначае гэтае крутаньне? А як чытаецца гэта дуга? А як выгаварваецца гэта мудроная сякерка? А як гэта ўсё разам выходзіць?

Як анёлы не сьпяшылі па справах сваіх, але бачачы, што чалавек проста са скуры вылазіць, што пот цурком льецца з лысіны, дык кожны ахвотна тлумачыў яму.

Там не такія благія, як на зямлі.

Панас спачатку бэкаў-мэкаў, а праз тыдзень які ўжо нічога сабе чытаў. Праз два тыдні Панас так налаўчыўся, што патрапіў-бы чытаць псалтыр на добрых хаўтурох пры чарцы гарэлкі. На зямлі яго пахавалі без папа, і дзяк ня чытаў. Ад шчасьлівай усьмешкі Панас разявіўся чуюць не на ўсё неба.

І ён сьмела пайшоў да сьвятога Пятра.

— Гэй!—крыкнуў Панас з аднаго боку брамы.

— Хто там?—запытаўся з другога боку Пятро.

— Я! Панас!

— А што? навучыўся?

— Навучыўся!

— Папрабуй чытаць!—і сьвяты Пятро зарыпаў брамай і вышаў паслухаць.

Панас кашлянуў раз-другі, расчыніў засмальцованую кантычку і з павагай, нібы ксёндз на амбоне, пачаў чытаць.

Сьвяты Пятро ківаў галавой і дзівіўся.

— А што,—кажа Панас,—добра?

— Гм... добра... Цяпер, Панаска, ідзі сьмела ў... пекла.

— Што?!—і Панас падсунуў правае вуха. Яму здалося, што не дачуў.

— У пекла йдзі!—гнеўна крыкнуў Пятро:—бач, які ты нявучоны, якое ты „цёмнае мужыччо!“ Вось і тваё апраўданьне нікчэмнае. Чалавеку трэба толькі хацець, тады ён усяго дабіваецца. Бач, як хутка ты навучыўся чытаць, калі прыступілі, як той кажа, нажом да горла! Нябось, каб хацеў, дык-бы на зямлі шмат чаго добрага зрабіў. А цяпер вон у пякельніцу, душа гультайская! Не мазоль мне вачэй, лайдацюга!

Панас ад дзіва й страху гэтак лупы разявіў, што чуць усё неба ня глынуў. Але паляшук з панталыку ня лёгка збіваецца. Не пасьпеў Пятро зачыніць браму, як Панас крыкнуў смела:

— Пачакай!

За гэты час, што Панас бакі абіваў на небе, ён асвоіўся, нібы на сваім сенакосе.

— Чаго ты?!—выставіў на яго Пятро свае строгія сівыя вочы.

— „Чаго ты!“—перадражніў яго Панас, — ці-ж можна гэтак?

— Што „ці-ж можна гэтак“?

— Думаеш паляшука ўлегцы возьмеш? Ці-ж можна гэтак смяяцца над старым земляробам?—жаліўся Панас з вялікай крыўдай у голасе.—Сказаў-бы адразу, што каб хацеў, дык усё-б патрапіў зрабіць на зямлі. Я-б тады не спрачаўся. Што-ж, альбо рыбка, альбо піпка! А то кантычку тыкае ў рукі: на! вучыся! Колькі поту мне каштавала гэтая мая адукацыя. Ці-ж мне заплаціш за працу, калі й паломанай дыткі на небе няма? Што мне цяпер рабіць?—ад усяго сэрца жаліўся Панас.

Пашкадаваў яго сьвяты Пятро і такі ўпусьціў у рай.

Зажыў Панас у раі, як сыр у смятане ўсё роўна. Пільна чытаў ён кантычку сваю, прыслужваў, падаваў люлькі сьвятым. Але праз колькі часу ён там занудзіўся. Паляшук прывык да працы, а без яе яму трудна жыць. Падмазаўся ён зноў да ключара Пятра:

— Давай,—ка‘,—дзядзька, памагу табе каля брамы тупацца, а то аднаму, мабыць, цяжка.

Пятро згадзіўся.

І зрабіўся Панас памоцнікам ключара пры браме раю. Калі душа якая ў браму стукалася, дык Пятро толькі ключ паверне, а Панас адчыняў вароты. Пятро гляне, ці варта ў рай пускаць, а Панас тымчасам высуне лысіну, гледзячы, мо' знаёмага спаткае. Часта гутарыў ён гэтакім чынам з сваімі аднасяльчанами, дапытваўся навін і нічагусенькі. Паляшук усюды ў вус ня дзьме.

Але аднаго разу высунуў ён таксама галаву сваю між варот, каб зірнуць, дзе што дзеецца, і пры гэтым гэтак уздрыгануўся, як-бы яго хто ўкусіў.

Божухна! Каго гэта я бачу? Гэта-ж—Тэкля! Жонка мая! Яна! Вочы не падманулі...

Пятро шмат яе не дапытваўся, бо ведаў, якая яна была пакутніца пры Панасе на зямлі, ды адразу ўпусціў у рай.

— А! І ты тут ёсьць!—грымнула Тэкля, угледзеўшы Панаса,—ну і неспадзеўкі! Ці не заблудзілася я? Бо тваё месца ў пекле...

— Божанька, а мне цяпер рай горш пекла стане!—застагнаў Панас і з вялікага імпэту пераскочыў высокі паркан і наўцекі.

— Панас! Панас!—клікаў яго Пятро,—вярніся!

А Панас пёр на ўсе застаўкі. Ён ужо добра ведаў усе завулкі й глухія куткі на небе, знайшоў ён яшчэ вандроўцаў-паляшукоў і зрабіўся іх павадыром.

Разьдзяліў ім Панас неба на шнуры і загадаў працаваць. Гэтак працуюць і па сягонешні дзень. І запраўды ім весела жывецца. Якое жыта там расьце, якія лясы шумяць, дык толькі дзівіся!

Панас даўно кінуў сваю старую Тэклю, бо яна яму яшчэ на зямлі досыць абрыдла, і ўзяў ён сабе двух жонак. Толькі няхай вас гэта ня дзівіць, людзі добрыя,—на небе можна мець шмат жонак, бо ў другі раз ужо ў магілу не ўвагоняць.

Панасавы жанкі, як усе бабы на сьвеце, вельмі цікавыя—хочацца ведаць, дзе што робіцца.

Высуне адна галоўку сваю на зямлю, усміхнецца, вочкі зьбяюць...

— Сонейка ўзышло!—кажуць людзі на зямлі. Радуюцца вясковыя, і лёгка й весела робіцца ім на душы.

— Чаго ты? Куды вочы лыпаеш? Мо' баранава вока маладога ўгледзела?—злуетца Панас на жонку сваю. Як рване за валасы ў другі бок, як пачне пытляваць, дык бедная ад болю аж зачырванеецца.

Другая жонка, хаваючыся ад гнеўнага мужа, таксама—тыц свой твар на зямлю, ня менш цікавая за першую.

— Месячык сьведзіць,—кажуць людзі,—пара на начлег!

Смутна глядзіць на зямельку Панасава жонка і прыслухоўваецца, як мізэрны хлопчык на жалейцы грае ля рэчкі.

— А, каб цябе,—злуетца Панас:—сорам. Я табе пакажу, распусьніца, як на хлопцаў зрэнкі казеліць!

Як грукне ёй у плечы, дык бедная аж паваліцца і валасамі даўгімі твар пекны затуліць.

І плачуць Панасавы жанкі, а людзі на зямлі думаюць, што гэта дождж.

У Панасавай гасподзе рупныя бабы ўсю ноч кудзелі прадуць пры лучынах.

— Зоркі гараць,—кажуць людзі на зямлі.

Часам Панас пачынае агонь выбіваць да люлькі сваёй у таку, дзе парабкі цапамі жыта малоцяць.

— Пярун б'е. Маланка паліць,—кажуць людзі на зямлі.

А млын там ёсьць вялікі, божухна ты мой! Меле й меле. Ад завозу проста і адбою няма.

А як пачне мельнік муку з барады вытрасаць, дык усё неба запыліць.

— Сьнег падае!—кажуць людзі на зямлі.

Борух там карчму залажыў на гасьцінцы. Пайшлі гандлі, кірмашы, заробкі—проста не нахваліцца!

Болей усяго гандлююць там дурнямі. Гэты гандаль усюды ходкі. Вы спытаецеся—нашто грошы? Як-жа жыць бяз іх, калі як карчмару, таксама, не раўнуючы, і пану яны патрэбны. Бяз іх ані шагу. Нават і на неба выбрацца з пустымі кішэнямі трудна. Вось і душы людзкія ліпнуць да іх, як мухі да мёду.

Адно толькі паляшукоў на небе непакоіць: лік хадакоў ад зямлі павялічваецца не па днёх, а па гадзінах. Як ні рас-стаўляюць вартаўнікоў на граніцах, як ні строга з пашпар-тамі, а ўсё-ж такі ня могуць упільнаваць. Надта спрытны народ на зямлі: круць-верць—ніхто не агледзіцца, а ён ужо на небе... А там—рабі з ім што хочаш: ня йдзе назад, хоць ты яго доўбняй.

Вільня, 1914 г.

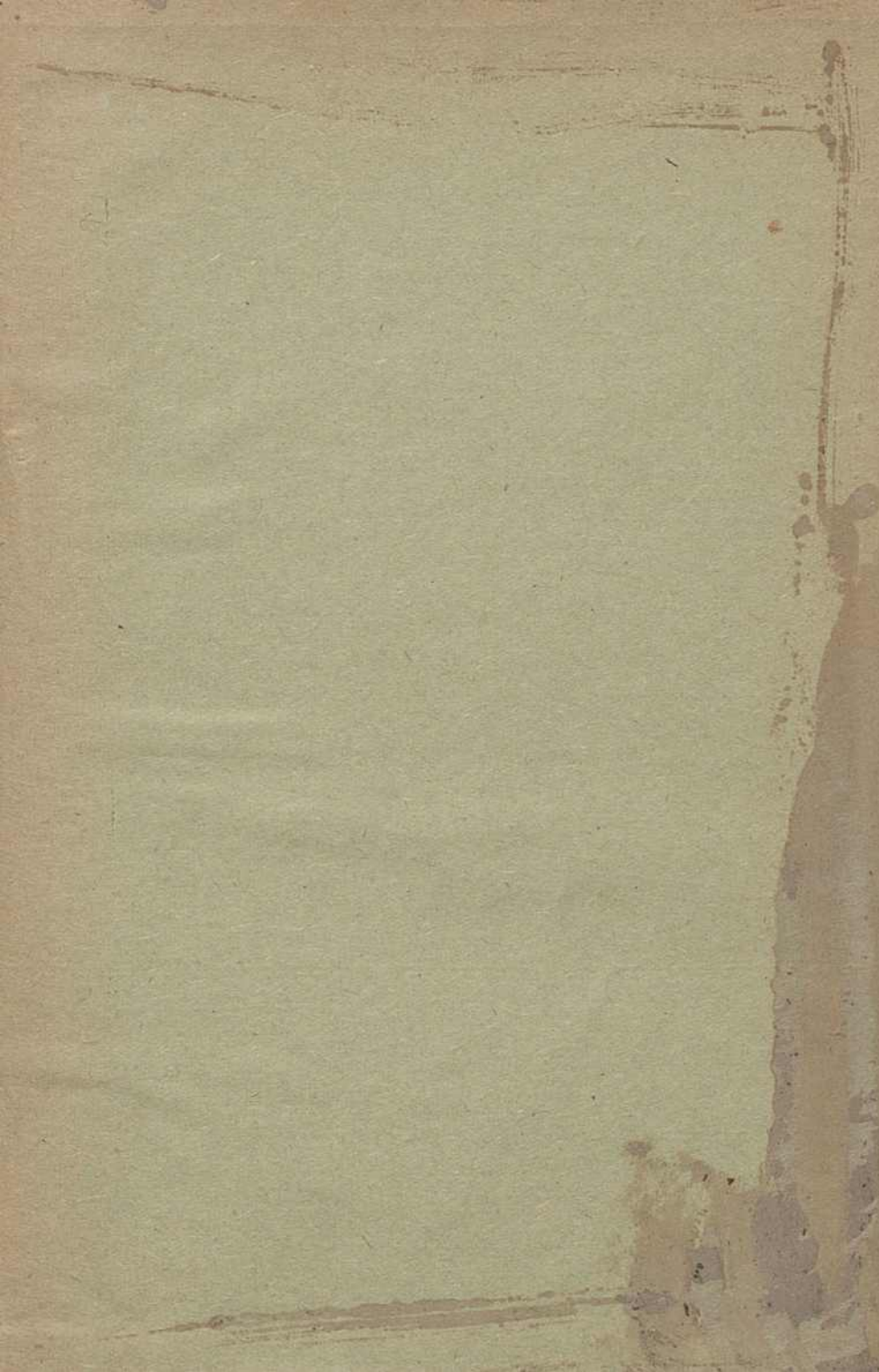

З Ъ М Е С Т

	Стар.
На зачарованых гонях	3
Панскі дух	9
На балоце	13
Аднаго разу ў нядзелю	20
Дванаццацігоднікі	25
Воўк	38
Сярод ночы	44
Туга старога Міхайлы	59
Бондар	64
Умарыўся	76
Пяць лыжак заціркі	82
Гора ўдавы Сымоніхі	85
Злодзей	87
Сымон	92
Летапісцы	95
Ашчасьлівіла	101
Чараўнік	107
Вялікодныя яйкі	114
Тулягі	124
На каляды к сыну	127
Мядзьведзь	134
Дзе канец зямлі	139
Юлька	144
Малыя дрывасекі	152
Як у бібліі	154
Дудар	158
Лявоніха й Сымоніха	162
Панас на небе	168

Кнігі таго-ж аўтара:

- 1) „**Abrazki**“ (імпрэсіі), выданьне „Загляне сонца і ў наша ваконца“ Пецербург, 1913 г. (прададзена).
  - 2) „**Жыды на Беларусі**“ (бытавыя штрыхі). Коштам аўтара. 1918 г. (прададзена).
  - 3) „**Пад родным небам**“ (вершы, выданьне „Савецкая Беларусь“, Менск, 1922 г. (прададзена).
  - 4) „**На зачарованых гонях**“ (апавяданьні), выданьне „Савецкая Беларусь“, Менск, 1923 г. (прададзена).
  - 5) „**Вера, паншчына і воля ў беларускіх народных казках і песьнях**“, выданьне „Савецкая Беларусь“, Менск, 1923 г. (прададзена).
  - 6) „**Буралом**“ (вершы). Выданьне Бел. Дзярж. Выдавецтва, Менск, 1924 г.
  - 7) „**Апавяданьне**“, выданьне „Б. Д. Выд., Менск, 1926 г.
  - 8) „**Выбраныя апавяданьні**“, Выданьне Б. Д. Выд., Менск, 1926 г.
  - 9) „**Поэмы**“ (збор поэм). Выданьне Б. Д. Выд., Менск, 1927 г.
  - 10) „**Танзілія**“ (новэлі). Рыхтуецца да друку.
-

Вел.
А. 3

1964 г.

Вел. адрес
1994 г.

1075

+

80000002593495